

БАГІ АЛІМПА

Культурная (еўрапейская і сусветная) традыцыя — мастацкая, літаратурная, філасофская — звязана галоўным чынам з алімпійскай міфалогіяй, якая грунтавалася на гарманічным і мастацкім успрыманні свету. Гэтую міфалогію называюць яшчэ класічнай, а таксама герайчнай.

Паводле свайго светаадчування алімпійская міфалогія пераважна радасная, жыщесціврджальная: алімпійскія багі — гэта тое боскае пакаленне, якое несла перш за ўсё светлыя, гуманістычныя ідэалы.

Дзякуючы генію Гамера і Гесіёда, мы ўяўляем Алімп як пэўную сістэму, дзе для кожнага алімпійца вызначаны спецыяльныя функцыі. І кожны з іх мае свой характар, свае звычаі. Гамер як аўтар "Іліяды" і "Адысеі" і Гесіёд — "Тэагоніі" адкінулі першбытны страх людзей перад багамі, дэмантізім і крыважэрнасць боскіх істот і стварылі вобразы пераважна высакародных, шляхетных багоў.

Класічная міфалогія — міфалогія патрыярхату. Падобна таму, як родавы калектыв кансалідаваўся пад уладай мужчыны, бацькі, правадыра, адбывалася аб'яднанне багоў пад уладай аднаго бога — Зеўса (Краніда).

Пасля перамогі багоў над тытанамі, Тыфонам і гігантамі Зеўс даволі дэмакратычна падзяліў уладу са сваімі старэйшымі братамі. Па жэрабю яму дасталіся зямля і неба, Пасейдону — мора, Гадэсу — падземнае царства. Праўда, Зеўс аб'явіў сябе вярхоўным богам, якому павінны падпарадкоўвацца ўсе астатнія. Не вельмі пагадзіўся з гэтым толькі старэйшы алімпіец — Пасейдон. Па некаторых міфалагічных звестках, пэўны час уладарыў над светам менавіта ён, а не Зеўс (імя *Пасейдон* перакладаецца не толькі як "уладар водаў", але і "уладар зямлі"), і ўжо пазней Пасейдона адцясніў яго малодшы брат.

Зеўс надзяліў сям'ю алімпійскіх багоў пэўнымі функцыямі, і ўсе яны дапамагалі яму як вярхоўнаму божышчу захоўваць у свеце парадак.

Пасейдон быў уладаром мора і марской прасторы; *Aið (Гадэс)* валодаў змрочным царствам мёртвых; сястра і жонка Зеўса — *Гера* — лічылася апякункай шлюбаў і ахойніцай сям'і; другую сястру вярхоўнага бога — *Дэметру* ўшаноўвалі як багіню

земляробства і ўрадлівасці; яшчэ адну — *Гестыю* — як апякунку дамашняга ачага.

Значную ролю ў алімпійскай міфалогіі і рэлігіі адыгрывалі дзецы Зеўса. *Афіна* — багіня мудрасці, ахоўніца ведаў і рамёстваў была таксама багіня-ваяўніцай; *Гефест* — бог агню, каваль і наогул умелы ў любым майстэрстве; *Апалон* — бог сонечнага святла, гармоніі, апякун навук і мастацтваў, а яго сястра *Артэміда* была багіня лясоў і палявання. Усе шанавалі *Афрадыту* — багіню кахання і хараства і не любілі бога вайны *Арэса*. Сын Зеўса і яго вястун, бог гандлярства *Гермес* меў таксама функцыі апекуна падарожнікаў.

Паколькі адзін бог з усіх названых — Аід — не толькі не жыў на гары Алімп, але, можна сказаць, ніколі не пакідаў свайго змрочнага падземнага царства, то традыцыйна кола алімпійскіх багоў абмяжкоўваецца лічбай 12. Сярод алімпійцаў і Пасейдон, бо ён часта пакідаў свой залаты палац і падымаўся з марской глыбі на Алімп. Але з цягам часу замест Пасейдона (іншы раз замест Арэса ці Гефеста) у спіс дванаццаці алімпійцаў пачалі ўключачысь бага пладаносных сіл прыроды і вінаградарства *Дыяніса* (*Дыёніса*). Кола алімпійскіх багоў значна пашыралася, калі ім патрэбна было абмеркаваць важную праблему. Гермес і багіня-вясёлка Ірыда склікалі багоў зямных і марскіх прастораў, падымаўся на Алімп і Аід з жонкай Персефонай.

Бадай, самая яскравая асаблівасць алімпійскай міфалогіі — антрапамарфізм багоў. Багі, якія стварылі чалавецтва, усталявалі парадак на зямлі і нябесах, ад волі якіх залежала ўсё, што б ні адбывалася ў смяротных, быті падобныя да іх, і не толькі вонкава, хоць, бяспрэчна, выглядалі вышэйшымі і прыгажэйшымі за людзей, але нагадвалі іх сваімі пачуццямі і перажываннямі. Алімпійскія багі жылі ў вечнай раскошы і асалодзе, пазбаўленыя смерці, пазнаўшыя абсолютную радасць. Але тыя ж самыя алімпійцы былі здольныя пакутаваць і гневацца. Справядлівія і міласэрныя, яны часам становіліся жорсткімі, зайдроснымі, фанабэрыстымі, маглі нават змаладушнічаць, ашукаць. Усё, як у жыцці: чалавек — і добры, і высакародны, і ніхто, акрамя яго, не можа быць такім жахлівым, вераломным.

Ідэалізацыя грэчаскіх багоў з'явіцца важнай прыкметай эстэтыкі, літаратуры і мастацтва ў эпоху класіцызму, але яна не была істотнай для античнасці. Ледзьве не сучаснікі Гамера папракалі паэта за тое, што ён людзей узвышаў да багоў, а багоў прыніжаў да людзей. Асабліва не падабалася строгім крытыкам, што гамераўскія алімпійцы аказваліся здольнымі на сямейныя здрады. Сапраўды, шлюб Зеўса і Геры, як і саюз Гефеста і Афрадыты, не быў узорам алімпійскай дасканаласці. І наогул, багі ў "Іліядзе" і "Адысеі" — вельмі ачалавечаныя. Мы ведаем колер іх вачэй і валасоў, убранные і прычоскі, чуем іх мілагучную мову, часам крыкі. Класічная міфалогія з'яўляецца антиподам архаічнай, але ў ёй захаваліся рысы жахлівой мінуўшчыны. Велічныя багі і іх нашчадкі часам становіліся, нават насуперак сваёй волі, грубымі, злымі, несправядлівымі, што было ўласціва хтанічным міфам.

Рэшткі старажытнага татэмізму (абагаўленне жывёл, якіх прызнавалі сваімі продкамі) меліся ў ablічны алімпійцаў. Часам Пасейдона ўяўлялі ў выглядзе каня. Дэметру ў Аргосе ўшаноўвалі ў ablічны жанчыны з конскай галавой. Сталым эпітэтам Геры — "валавокая" акцэнтавалася прыгажосць багіні нават у эпоху класічнай Грэцыі, калі ніхто не ўяўляў Геру ў выглядзе каровы, як Зеўса — у вобразе быка. Татэмізмам тлумачыцца і атрыбутика алімпійскіх багоў: ля ног Зеўса на Алімпе заўсёды сядзеў арол, а спадарожнікамі Афіны былі сава і змяя, якія,

дарэчы, лічыліся ўласабленнем мудрасці. Афіна — сававокая, і гэта значыць, што яна калісъці была савой.

Самая высокая (2985 м) гары Грэцыі Алімп знаходзіцца ў Фесаліі, багатай урадлівай зямлёй і сакавітымі лугамі. Сваёй вяршынай Алімп упіраецца ў неба. Тут і жылі, па паданнях старажытных грэкаў, найбольш значныя і найбольш шанаваныя багі. (Ужо пазней пад Алімпам пачалі разумець не толькі гару, але і ўсё неба.) Уваход на высокі Алімп (алімпійскую браму) ахоўвалі багіні часоў года Оры, так што ніхто — ні звер, ні чалавек — не мог дацягнуцца да багоў. Гамер называў вяршыню Алімпа "снежнай", што адпавядала рэчаіснасці, але апісваў вечную вясну, якая там панавала.

Жылі алімпійцы ў цудоўных палацах і харомах, якія пабудаваў для іх Гефест. Нішто не парушала іх шчаслівай гармоніі. Багіню ашуканства згубіцельку Ату Зеўс звергнуў з Алімпа на зямлю ў асяроддзе людзей. Часам здараліся ў багоў спрэчкі і сваркі, але хутка сціхалі, дзякуючы аўтарытэту Зеўса. Шчаслівае жыццё алімпійцаў не азмрочвалася хваробамі. Але здаралася і так, што вярталіся яны з зямлі на Алімп параненымі, як Афрадыта, калі падчас Траянскай вайны заступілася за свайго сына Энея.

Жывіліся багі асаблівай стравай — амброзіяй, якая давала ім моц і бессмяротнасць, ратавала ад старасці. З залатых кубкаў яны пілі нектар — алімпійскі напой дзіўнага водару. Падчас бясед і застолляў (а яны на Алімпе адбываліся даволі часта) амброзію і нектар падносялі багам юная і чароўная дачка Зеўса і Геры багінія маладосці Геба і прыгожы юнак Ганімед. Ганімед быў царэвічам, калі яго заўважыў на зямлі Зеўс, выкраў і падняў на Алімп, зрабіўшы бессмяротным і сваім чашнікам.

Было ў алімпійцаў шмат клопатаў, але ўмелі яны і бавіцца. Вытанчанаму густу багоў адпавядалі цудоўныя спевы Музай, а бывала, што і сам Апалон цешыў іх сваёй непаўторнай ігрой на кіфары. Багіні радасці, стройныя і беланогія, упрыгожаныя кветкамі Харыты (у рымлянаў Грацыі), прыносілі асалоду сваёй прыгажосцю і пяшчотнымі танцамі.

Хоць і далёка (ці высока) ад людзей жылі алімпійскія багі, яны мелі пастаянныя зносіны са смяротнымі, сярод якіх было нямала іх дзяцей і сваякоў. Дарэчы, Афрадыта жыла таксама на Кіпры, Арэс — у Фрыгіі, Афіна — на афінскім узгор'і, а Артэ-міда — у лясах. Перамяшчаліся алімпійцы з неверагоднай хуткасцю, умелі быць нябачнымі, маглі з'яўліцца ў выглядзе воблака і наогул былі здольныя на любыя пераўасабленні. Так, па адной з міфалагічных версій, Ганімеда выкраў Зеўс у ablічны арла (сюжэт распрацоўвалі Мікланджэла, В. Тыцыян, Карэджа, П. П. Рубенс, Рэмбрант і інш.). Сапраўднага ablічча бoga ніхто з людзей не бачыў, бо ніводны смяротны не вытрымаў бы боскай магутнасці і прыгажосці.

МОЙРЫ

Нягледзячы на моц і бессмяротнасць багоў-алімпійцаў, іх магчымасці не былі бязмежнымі. Вышэй за багоў і людзей стаяла наканаванасць, якая ўласаблялася ў багінях лёсу мойрах (у рымлянаў — паркі). Грэчанскае слова *мойра* перакладаецца як "частка" альбо "доля". Існаванне гэтых багінь азначала, такім чынам, што кожнаму — і богу, і чалавеку — прадвызначана пэўная доля, і ніхто няздольны яе пазбегнуць.

З цягам часу мойраў пачалі ўяўляць у выглядзе трох жанчын (дачок Ночы), якія пралі ніткі лёсу (адсюль "нітка жыцця").

Калі нараджаўся чалавек, то Клота вымала з сваёй пражы нітку яго жыцця. Другая мойра (Лахесіс) працягвала яе праз розныя выпрабаванні лёсу, праз гора і радасці, пакуль трэцяя (Атропа) не перарэжа яе сваімі нажніцамі. Тады надыходзіла смерць, зразумела, для смяротных. Па адной з версій, гэтая тры мойры — дочки багіні Ананкэ ("непазбежнасці").

У ёўрапейскай паэзіі (Дж. Байран, А. Пушкін, М. Багдано-віч) часцей выкарыстоўваецца рымскае найменне багінь чалавечага лёсу, якіх рымляне запазычылі ў грэкаў.

Моладасць плыне, а следу няма ніякога.

Эт, і чаму ж нагадала суворую Парку

Нітку мне прасці гатунку такога благога.

*М. Багдановіч ("Прыйдзецца, бачу,
пазайздрыць бяздольнаму Марку...")*

Разуменне старажытнымі грэкамі лёсу не варта разглядаць як фаталізм. Фаталізм адмаўляе людзям ва ўсялякай свабодзе. А міфалагічнае ўяўленне лёсу было хутчэй прадчуваннем яшчэ не асэнсаваных самім чалавекам заканамернасцей, існуючых у свеце, заканамернасцей, якія наўроўваюць і сцвярджаюць пэўны сусветны парадак. Падобнае ўяўленне магло ўзнікнуць у таго, хто ведаў, што Сусвет — гэта адно цэлае, адзіны арганізм, які кіруе ўсю ўласнымі законамі, і задача чалавека дайсці да іх сутнасці.

Ахоўваць вечны парадак у прыродзе і грамадстве дапамагалі Зе́йсу Оры, яго дочки ад багіні правасуддзя Феміды: Эўномія ("законнасць"), Дыка ("справядлівасць") і Эйрэна ("мір"). За несправядлівасць, за злачынствы, асабліва за апаганьванне могілак, карала Немесіда, дачка Нікты (Ночы). Помсціла Немесіда і за прагу багацця, ганарлівасць. Увесь старажытны свет ведаў пра самоскага тырана Палікрата.

Вельмі шанцевала ў жыцці Палікрату. Ён лёгка пакарыў многа гарадоў, нарабаваў шмат багацця. Далёка за межамі яго краіны расказвалі аб Палікраце — казачна багатым і суровым правіцелі. Вось гэта і насцярожыла сябра самоскага тырана егіпецкага цара Амасіса. Ён напісаў Палікрату ліст, у якім папярэджваў і павучаяў, нагадваў шчасліўцу даўнюю мудрасць: ва ўсім патрэбна мець меру — і ў багацці, і ў шанцаванні. „Я б жадаў сабе і тым, каму хачу добра, — пісаў Амасіс, — каб удачы чаргаваліся з няўдачамі. Ніколі не было чутно, каб хто-небудзь, каму заўсёды выпадала шчасце, не скончыў нешчасліва. Таму паслухайся мяне: выберы самую каштоўную рэч, якую ты найболыш байшся згубіць, і пазбаўся яе, закінь так, каб яна ніколі і нікому не трапіла на вочы".

Прыслухаўся Палікрат да парады сябра: выйшаў на караблі ў адкрытае мора, зняў з пальца залаты пярсцёнак і шпурнуў яго ў ваду. Прайшло некалькі дзён, і да палаца тырана прыйшоў нейкі чалавек.

— Хто ты? — запытаўся ў яго вартавы.

— Рыбак, — адказаў той. — Я хачу бачыць Палікрата.

— Навошта?

— У мяне для яго падарунак.

Прывялі рыбака да Палікрата, і ён паднёс правіцелю вялізную рыбу.

— Я кармлюся са сваёй працы, — сказаў рыбак. — Але такую рыбу не панёс на продаж. Яна вартая цябе і тваёй улады.

Разрэзалі слугі рыбіну і знайшлі ў ёй пярсцёнак. Мора вярнула яго гаспадару. Палікрат вырашыў, што багі не захацелі разбураць яго шчасце і ніколі не адвернуцца ад яго. А на самой справе багі не прынялі дар тырана. І надышла кара: вераломныя саюзнікі завабілі Палікрата ў пастку і забілі.

Старожытная мараль вучыла элінаў умеранаасці і ўраўна-важанаасці ў шчасці і няшчасці, у поспехах і няўдачах: "У шчасці ведай меру, у бядзе — разважлівасць", "Будзь уладаром сваіх задавальненняў".

ЗЕЎС

*Усё ў руках багоў, але ж распараджасца
Сабой не могуць. Толькі Зеўс адзін свабодны.*

Эсхіл ("Прыкуты Праметэй")

Самае вялікае ўшанаванне аддаваў антычны свет Зеўсу (у Рыме вярхоўным бóstvam быў Юпітэр). Яго ўяўлялі ў выглядзе магутнага мужа з шырокай кучаравай барадой, з хвалістымі валасамі да плячэй. Атрыбутамі Зеўса былі эгіда (шчыт), скіпетр і арол; эпітэты вярхоўнага бога — "грамавержаць", "эгідадзяр-жаўны", "хмарагонны", "бацька багоў і людзей".

Зеўс — бóstva спрадвечна грэческае. Яго імя індаеўрапей-скага паходжання і азначае "светлае неба". У антычнаасці этымалогія слова Зеўс звязвалася з каранямі грэческіх слоў *жыццё, кіпенне, арашэнне*. Спачатку Зеўса лічылі богам неба, богам надвор'я — маланкі, перуна, хмараў, якія пралівалі хутчэй згубныя, чым жыватворныя, дажджы. Яшчэ самі напаўварвары, грэкі цанілі ў tym Зеўсе магутную фізічную сілу, успрымалі яго як злавеснага разбуральніка. З цягам часу Зеўсу пачалі надаваць маральныя, духоўныя якасці, дасканалы розум. Зеўс Алімпійскі яшчэ карыстаўся сваёй старадаўнай зброяй — перунамі і маланкамі, грубай сілай падаўляў супраціўленне і караў, але кіраваўся пры гэтым сваёй галоўнай мэтай — каб не парушаўся божы і чалавечы парадак.

Нягледзячы на тое, што Зеўса прызнавалі ўладаром лёсу і гаварылі (як Улада і Гефест у "Прыкутым Праметэем" Эсхіла) пра яго абсолютную свабоду, на самай справе гэта было не зусім так. Зеўс мог кіраваць лёсам настолькі, наколькі дзейнічаў адпаведна яго прызначанаасці. Супраць лёсу Зеўс не пайшоў бы, нават калі б гэтага захацеў. Вярхоўны бог быў не ўладаром лёсу, а яго абаронцам, яго выканаўцам, таму і карыстаўся залатымі шалямі, узважваючы на іх лёсы герояў, прыслухоўваўся да парад зямлі Геі, яе мудрай дачкі Феміды. Гэты суровы бог абараняў людзей ад непагадзі, ахоўваў кожнае жытло, кожную сям'ю і сачыў, каб людзі з дабрынёй і павагай ставіліся аднаго і прыходзілі на дапамогу. Распавядалі, што аднойчы

Зеўс, прыняўшы аблічча чалавека, спусціўся з Алімпа на зямлю разам з Гермесам, каб самому пераканацца ў тым, што людзі выконваюць яго маральныя законы.

Філемон і Баўкіда

Увайшлі Зеўс і Гермес у нейкае фрыгійскае паселішча ўжо на заходзе сонца і пад выглядам падарожнікаў началі шукаць начлег. Абышлі ўсе хаты, просячы аб прытулку, але не адчыніліся перад імі ніводныя дзвёры. Быщам павыміралі ўсе жыхары. Ужо ўнаучы зауважылі багі маленъку пахілую хацінку, крытую саломай, пастукалі. У адказ — старэчы голас:

— Міласці просім, уваходзьце, дапаможа вам Зеўс!

Прыгнуўшы галовы, прайшлі Зеўс з Гермесам праз ніzkія дзвёры і ўбачылі двух старых. Гэта былі Філемон і Баўкіда. Пабраўшыся яшчэ ў юнацтве, так і жылі яны тут з тae пары ўдваіх ў згодзе, самі себе гаспадары і слугі. Ні аб чым не сталі яны пытацца ў незнаёмых, запрасілі адразу адпачыць на лаўцы, якую Баўкіда хуценька заслава грубай тканінай. Падкінулі ў ачаг лісце і сухую кару, ажывілі ў ім агонь і паставілі парыщца ў гліняным кацялку гародніну. Напоўнілі балею цёплай вадой, каб маглі падарожнікі памыць стомленыя ногі. Падрыхтавалі мяккі ложак з чароту... І запрасілі гасцей за стол, нацёрты свежай мятай, на які выставілі ўсё, што знайшлося ў іх убогай хаціне з харчоў, а таксама збанок з віном. Упершыню жывіліся багі не амброзіяй і нектарам, але смачнай была ім простая ежа, бо частавалі іх ад усяе душы.

І раптам зауважаюць Філемон і Баўкіда, што страваў на стале ніколькі не змяншаецца, што віно падліваецца ў кубкі само. Здагадаліся старыя, хто перад імі, і началі маліцца, прасіць бессмяротных, каб даравалі ім за бедны пачастунак. Філемон хацеў ахвяраваць багам гусака, які быў адзіным у іх гаспадарцы, але той не даваўся ў рукі, кідаўся да Зеўса, быщам ведаў, што мог выратавацца.

— Пакіньце яго, — сказаў Зеўс, — ідзіце за намі.

Падняліся старыя ўслед за багамі на ўзгорак, а калі аглянуліся назад, убачылі, што ўсё затоплена вадой, усё, акрамя іх хаціны, якая на іх вачах цудадзейна ператваралася ў храм; спарахнелья падпоркі замяніліся зіхоткімі ў промнях ранішнія зары калонамі, саламянная страха — залатым дахам, зямля апраналася ў мармур...

— Не саромцеся, праведныя людзі, — ласкова звярнуўся да Філемона і Баўкіды бацька багоў і людзей, — кажыце, чаго б вам хацелася.

Перакінуўшыся з жонкай, сказаў стары Філемон багам:

— Нічога нам не патрэбна, толькі б быць вашымі жрацамі і несці службу ў гэтym храме. А яшчэ... памерці абаім у адзін час, каб ні мне, ні жонцы не бачыць смерці другога, і быць пахаванымі разам.

Шмат часу прабегла з тae пары. Але яшчэ доўга паказвалі падарожнікам у Фрыгіі дуб і ліпу, галіны якіх цудоўна перапляліся, і распавядалі, што Філемон і Баўкіда ніколі не расставаліся і пасля сваёй адначасовай смерці ператварыліся ў гэтых дрэвы.

Міф пра Філемона і Баўкіду, бліскучы расказаны рымскім паэтам Авідзіем, з'явіўся тэмай не толькі для аўтараў літара-турных твораў (І. В. Гётэ выкарыстаў у сваім "Фаўсце"), але і для кампазітараў, якія напісалі на гэты сюжэт оперы (К. В. Глюк, Ф. І. Гайдн, Ш. Ф. Гуно). Можна прыгадаць таксама і жывапіс-ныя палотны А. Эльсхаймера, П. П. Рубенса, Рэмбранта.

У элінаў не было кнігі, якая б накшталт Бібліі замацавала цвёрдыя маральныя законы. Праведнаму жыццю вучылі міфы. Парушылі закон гасціннасці суседзі Філемона і Баўкідаў — вось і пакараў іх Зеўс. Вярхоўны бог ахоўваў тыя маральныя прынцы-пы, прытрымлівацца якіх было святым абязвязкам кожнага эліна. Пра галоўныя з іх распавядавацца ў міфе пра Хірона.

Запаветы Хірона

Уесь антычны свет ведаў пра кентаўра Хірона. Гэтае фесалійскае божышча, як і ўсе кентаўры, мела ablіччу напаўчалавека-напаўканя. Хірон жа вылучаўся не толькі сярод кентаўраў, але і сярод людзей і багоў пачуццём справядлівасці і незвычайнай мудрасцю і праславіў сваё імя як выхавацель бога-лекара Асклепія і знакамітых грэчаскіх герояў — Ахіла, Ясона, Кастара, Палідэука.

Хірон вучыў сваіх выхаванцаў сіле і спрытнасці, майстэрству палявання і лекарскім таямніцам і ніколі не забываўся на маральныя запаветы, па якіх трэба жыць, каб мець здаровую душу, каб здабыць любоў і павагу як багоў, так і людзей.

— Тры запаветы, — вучыў Хірон, — найгалоўнейшыя. Гэта боскія запаветы. Невядома, калі яны ўзніклі, але ніколі не будзе ім ні старасці, ні смерці. Першы запавет — шануй багоў! Дзякуючы багам чалавек з'явіўся на свет і ўбачыў сонечнае свято. Багі зрабілі чалавека мацнейшым за звяроў, навучылі яго розным майстэрствам. Багі, як Праметэй, пакутавалі за людзей. Багі — памочнікі людзей у справе ўдасканалівання свету. Гэта яны клапоцяцца аб тым, каб людзі жылі ў згодзе і спакой, былі добрымі і міласэрнымі.

— Другі запавет — шануй бацькоў сваіх! Няма сувязей больш цесных за тыя, што яднаюць бацькоў з дзецьмі. Чалавек, які не ведае гэтага, пражывае сваё ўласнае кароткае жыццё. Той жа, хто асэнсоўвае сябе як працяг сваіх бацькоў, а ў дзецах бачыць працяг сябе самога, жыве доўгае жыццё, бо ён праклаў бясконцы мост і ў мінулае, і ў будучыню. Ён будзе жыць у сваіх унуках, праўнуках... і гэтае далей...

— І яшчэ... — настаўляў сваіх выхаванцаў мудры Хірон, — чалавек не мае права патрабаваць ад сваіх дзяцей болей, чым сам даў сваім бацькам. Шануй бацькоў сваіх, але шануй і тых, хто па свайму ўзросту мог бы быць табе бацькамі маці. Старыя людзі страчваюць цялесныя сілы, здароўе, і як бы яны пакутавалі, калі б гэтая страта не папаўнялася б павагай і любоўю, з якой ставяцца да іх малодшыя. Нікога не абміне старасць, і ў кожнага з'явіцца патрэба ў суцяшэнні, але не будзе мець права на яго той, хто сам не паважаў старых, калі быў маладым.

— І трэці запавет, — вучыў далей Хірон, — шануй гасцей і чужаземцаў! Якім абмежаваным было б жыццё чалавека, калі б не існавала ў свеце закона гасціннасці. Шмат ёсьць прычын, па якіх чалавеку прыходзіцца пакідаць родныя мясціны. Добра, калі гэта падарожніцкая цікавасць ці які дзелавы намер. Але бывае і так, што грамадзянскія смуты, розныя злачынствы — вольныя і нявольныя — гоняць людзей у чужы край. І вымушаны яны туляцца разам з сям'ёй, з дзецьмі... Дык якое ж права патрабаваць для сябе прытулак мае той чалавек, які ў свой час груба абышоўся з

іншым, адмовіў яму?! Што на души ў гэтага чалавека, калі сумленне нагадвае, што раней ён сам зневажаў чужаземцаў і выгнанікаў?! Той, хто адмаўляе прышэльцу-прасіцелю, адмаўляе самому Зеўсу — апекуну гасціннасці.

Законнымі жонкамі Зеўса лічыліся трохі багіні: багіня розуму Метыда, багіня справядлівасці Феміда і Гера, шлюб з якой меў першаснае значэнне. Ад саюзу з гэтымі і іншымі багінямі Зеўс меў бессмяротных дзяцей, у тым ліку алімпійцаў. Быў ён таксама бацькам знакамітых герояў (дзяцей смяротных жанчын). Гэта Геракл, Персей, Дыяскуры. На свяшчэнным востраве Крыце, які называюць не толькі месцам выхавання, але і нараджэння Зеўса, з'явіліся на свет яго славутыя сыны, будучыя цары і мудрацы Мінас, Сарпедон, Радамант, маці якіх — Еўропа (Эўропа).

Зеўс і Еўропа

Спадабалася Зеўсу дачка фінікійскага цара прыгажуня Еўропа. Надумаў ён выкрасці дзяўчыну. Але як лепей зрабіць гэта, тым больш, што трэба перахітраць раўнівую Геру? І бог прыняў ablічча быка, але не звычайнага, а асяпляльна белага, як снег, з рагамі, падобнымі на серп сярэбранага паўмесяца.

Гуляла Еўропа з сяброўкамі па беразе мора, дзяўчатаы бавіліся, збіралі кветкі, як нечакана з'явіўся перад імі прыгожы, з гладкай бліскучай поўсцю бык, рогі якога зіхацелі лепш за самыя чыстыя самацветы. Дзяўчатаы спачатку напужжаліся, а потым супакоіліся. Бо вельмі ж спакойным выглядаў гэты велічны бык, і зусім не жахлівым, а нават ласковым быў позірк яго разумных вачэй. Ганарліва расхадржаў ён сярод кветак і ступаў так асцярожна, што не зламаў ніводнай, а сам набліжаўся да царэўны. Тая спачатку баялася, але ён так лагодна круціў хвастом... Еўропа падышла да быка, дакранулася, і ён лізнуў яе ў руку, шыю... Яна пачала ўпрыгожваць быка кветкамі, вянком. А ён прысядаў, а потым і прылёг на зялёную траву сваім беласнежнымі бокамі.

— Дзяўчатаы, хадзіце сюды,— паклікала царэўна сябровак.— Глядзіце, бык нібыта запрашае сесці яму на спіну і пракаціца.

— Садзіся першая, калі ты такая смелая!

Села Еўропа на спіну незвычайнаму быку, а той раптам падхапіўся, пабег і кінуўся ў мора. Нічога не заставалася прыгажуні, як моцна трymацца за рогі. А бык без усялякай боязі паплыў у адкрытае мора.

Сам бог Пасейдон утаймоўваў для Зеўса марскую паверхню, і яна становілася быццам люстраная. Падняліся наверх німфы нерэіды, кіты і дэльфіны, каб вітаць і суправаджаць бацьку багоў і людзей. Зразумела Еўропа, што гэта бог прыняў ablічча яе выкрадальніка.

— Хто ты, чудоўны бык? — запыталася яна. — Куды ты нясеш мяне? Не згубі, будзь міласэрным!

— Не бойся, чароўная дзяўчына! Я Зеўс. Я кахаю цябе. Мы плынем на востраў Крыт. Там мы згуляем вяселле, і ў нас народзяцца дзеці, якія стануць вялікімі царамі.

Нягледзячы на тое, што жонкай алімпійскага Зеўса Еўропа выступае ў класічнай міфалогіі, вучоныя ліцаць яе хтанічным (даалімпійскім) бóstвам. Яе імя абазначае "шыракавокая" (эпітэт Поўні) альбо "шырокагалосая". Такі самы эпітэт — "шырокагалосы" — вядомы ў дачыненні да старажытнага Зеўса Еўрыопа, які ўзыходзіць да дагрэчаскіх культаў Паўночнай Грэцыі і Малой Азіі. Некаторыя антычныя крыніцы сведчаць аб сувязі Еўропы з хтанічным Зеўсам Дадонскім. Еўропа атаясамлівалася з рознымі багінямі, у тым ліку з багіняй земляробства Дэметрай, а таксама старажытнасеміцкай (фінікійска-асірыйскай) багіняй кахання і ўрадлівасці Астартай.

Матыў выкрадання Еўропы Зеўсам з'явіўся ў мастацтве Элады яшчэ ў VI ст. да н. Х. на вазах, рэльефах, фрэсках, манетах. Міф у той версіі, якая вядома нам, пераказаў грэчаскі паэт II ст. да н. Х. Мосх у паэме "Еўропа", і пасля яго свой паэтычны пераказ прапанаваў Авідзій у "Метамарфозах".

Мастакі В. Тыцыян, П. Веранезе, К. Ларэн, Ф. Бушэ, В. Сяроў натхняліся элінскім міфам. Лепшым палатном на гэтую тэму мастацтвазнаўцы ліцаць "Выкраданне Еўропы" Рэмбранта.

Міфалагічнае паданне пра Еўропу выклікала вялікую зацікаўленасць на пачатку XX ст. Англійскі вучоны А. Эванс у выніку археалагічных раскопак на Крыце зрабіў адкрыццё: зараджэнне еўрапейскай цывілізацыі адбылося менавіта на гэтым востраве. Найстаражытнейшае еўрапейскае пісьменства, найстаражытнейшая еўрапейская гарады з незвычайна высокім на той час узроўнем цывілізацыі ўзніклі на Крыце (падрабязней пра гэта — у другой частцы нашага дапаможніка).

Гісторыі Еўропы часам надаецца сімвалічнае значэнне: грэчанская культура ўспрыняла лепшыя дасягненні культуры Усходу. "Выкраданне Эўропы" — так назваў свой верш і зборнік, у які ён увайшоў, беларускі паэт В. Шніп. Ён імкненца акцэн-таваць нацыянальную праблематыку (сучасны стан краіны, пагроза знішчэння роднай мовы і г. д.) праз насычэнне струк-туры верша міфалагічнымі алізоры. Падзейны план адсутнічае, саступаючы месца асацыятыўнаму: міфалагічная Еўропа — Еўропа сучасная — еўрапейская цывілізацыя. Дзякуючы міфала-гічнаму аспекту верша даволі іранічна трактоўка рэальнага і бытавога ў ім набывае сур'ёзнае, нават трагічнае інтанаўванне.

Ва ўсіх вялікіх гарадах Элады стаялі храмы, прысвячаныя Зеўсу. Паўсюль распавядалі міфы пра бацьку багоў і людзей, багоў і цароў. Але нідзе яго не ўшаноўвалі так, як у свяшчэннай Алімпіі. Уесь старажытны свет лічыў Зеўса апекуном гэтай мясцовасці, а таксама Алімпійскіх гульняў.

Алімпійскія гульні былі самым любімым святам элінаў, вельмі значным і ўнікальным у іх культурным і спартыўным жыцці.

У праграму Алімпійскіх гульняў уваходзілі спаборніцтвы на калясніцах. Гэтыя спаборніцтвы адважных і моцных юнакоў заснаваў Пелопс у гонар сваёй перамогі над Энамаем у Алімпіі, якую далучыў да свайго царства. А пасля смерці Пелопса яны былі адноўлены самым славутым грэчаскім героям магутным Гераклам. Жыццё пераплялося з міфам, і падчас алімпійскіх рытуальных дзеянняў

праводзіліся абрэды ў гонар Пелопса, выклікаліся душы — яго і ўсіх трывнаццаі жаніхоў Гіпадаміі — у тым парадку, у якім загінулі яны ад дзіды цара Пізы.

Пелопс

Багатаму і мудраму цару Пізы Энамаю было прадказанне аракула: ён, Энамай, загіне ад рукі свайго зяця. І тады цар вырашыў ніколі не аддаваць замуж сваю прыгожую, як багіня, дачку Гіпадамію. Але як адпрэчыць прэтэндэнтаў на яе руку? Чуткі аб незвычайнай прыгажосці Гіпадаміі разляцеліся па ўсім свеце, і шмат хто з юнакоў марыў стаць яе абранныкам. Падумаўшы, Энамай аб'явіў, што аддасць дачку ў жонкі таму, хто пераможа яго ў спаборніцтве на калясніцах. Але няхай ніводзін з прайграўшых не спадзяеца на выратаванне: кожны будзе пакараны смерцю.

Разлік бязлітаснага цара быў дакладны. Ніхто ва ўсёй Грэцыі не ўмеў кіраваць калясніцай так, як ён. І ні ў кога, акра-мя яго, не было коней, якія б несліся хутчэй за паўночны вецер Барэй. Гэтыя коні ў Энамая — ад яго бацькі, бога вайны Арэса.

Трывнаццаі сладкіх юнакоў аддалі жыццё толькі за тое, што дамагаліся рукі Гіпадамії. Кожнага з іх працяла дзіда жорсткага цара Энамая, які перамог усіх падчас спаборніцтваў. Але гэта не спыніла чатырнаццатага, што прыплыў з-за мора, — Пелопса. Пелопс прыйшоў да цара ў палац і сказаў:

— Я веру: багі Алімпа дапамогуць мне, і таму хачу спаборнічаць, каб узяць у жонкі Гіпадамію.

— Добра, — згадзіўся, злосна ўсміхнуўшыся, Энамай. — Як і ўсім жаніхам, даю табе паблажку. Шлях наш ляжыць праз усю Апію, ад майго палаца да алтара Пасейдона, непадалёку ад Карынфа. Ты адправішся раней за мяне. Пастарайся ж праехаць як мага болей, пакуль я буду прыносіць ахвяру вялікаму Зеўсу. Калі твая калясніца прыйдзе першай, атрымаеш руку Гіпадаміі і маё царства, калі ж першы буду я — з ганьбой адыдзеш у Аід.

Зразумеў Пелопс, што толькі хітрасцю можна адолець вераломнага цара, і таму не стаў спадзявацца толькі на багоў. Ён адшукаў царскага возніка і за багатыя дарункі ўгаварыў яго не замацоўваць вось у калясніцы Энамая.

Раніцай, ледзьве з'явілася на небе ружоваверстая Эас і першыя промні сонца ўпалі на зямлю, ускочыў Пелопс на сваю калясніцу і стрымгалоў пагнаў коней... Грымелі колы яго калясніцы, пакідаючи за сабой воблакі пылу. Коні несліся надзвычай хутка, толькі вецер свістаў у вушах. Нейкім цудам юнак усё ж трymаўся на нагах... Праз некаторы час ззаду пачаўся грукат колаў: калясніца цара ўсё бліжэй і бліжэй...

"Не, ужо не выратавацца", — падумаў Пелопс, азірнуўся і ўбачыў усмешку на твары Энамая, а ў яго руках занесеную дзіду. Здавалася, праз якое імгненне не жыць юнаку, але раптам колы Энамаевай калясніцы зляцелі з восей, яна перакулілася, вылецеў і паваліўся на зямлю жорсткі цар.

Адышла ў Аід душа не Пелопса, а Энамая. І народ Пізы, убачыўшы чатырнаццатага жаніха жывым, вітаў яго радаснымі воклічамі. Пелопс ажаніўся з Гіпадамій і завалодаў Энамаевым царствам.

Першыя Алімпійскія гульні, як было выяўлена ў IV ст. да н. Х. на падставе рэканструкцыі спісаў пераможцаў, адбыліся ў 776 г. да н. Х. (дата недакладная) і з тae пары заўсёды дэманстравалі адзінства ўсіх грэкаў, нягледзячы ні на палітычныя, ні на якія іншыя супярэчнасці паміж іх гарадамі-дзяржавамі. Як толькі спецыяльныя вяшчальнікі пачыналі аб'яджаць усе гарады, называючы пэўную дату Алімпіяды (гэта былі пяць дзён летняга месяца вісакоснага года), надыходзіў перыяд усеагульнага свяшчэннага перамір'я. Увесь грэчаскі свет адмаўляўся ад войнаў, бразгату зброі, злачынстваў, крова-праліцця, а гарады пачыналі рыхтаваць свае ўрачыстыя пасольствы. Найвялікшая цяжкасць — выбраць атлетаў. У Эладзе столькі гімнасіяў і палестраў, дзе займаюцца фізічным выхаваннем! Тысяча, а мо болей! Каму даверыць? Хто праславіць горад? Знаходзіліся і такія смельчакі, якія адпраўляліся ў Алімпію самі па сабе... Няспынны людскі паток кіраваўся да гэтага свяшчэннага месца. Не лічыліся ні з адлегласцю, ні з цяжкасцямі: летний спёкай, смагай, стомленасцю... Хтосьці з гультайаватых і спешчаных афіньянаў — землякоў Сакрата — зварнуўся аднойчы да выдатнага філосафа.

— Ты такі мудры чалавек, — сказаў ён. — Як не баішся пускацца ў гэтае далёкае падарожжа? І толькі для таго, каб цешыцца відовішчам Алімпійскіх гульняў?

— Мілы сябар, — рассміяўся Сакрат, — ты дарэмна напало-ханы гэтым падарожкам. Падумай сам: хіба не ходзіш ты на працягу цэлага дня па горадзе і па сваім дому? Уяві сабе, што падчас падарожжа будзеш таксама гуляць, потым з'ясі абед, а затым ізноў пагуляеш, павячэрaes, паспіш. І не зауважыш, як праз пяць-шэсць дзён дойдзеш да Алімпіі.

Перад пачаткам свята, калі збіраліся дзесяткі тысяч гледачоў, на стадыёне выступалі прамоўцы, паэты, музыканты. Грэкі мелі асалоду, слухаючы знакамітых Дэрасфена, Сакрата, Платона, а таксама фрагменты з "Гісторыі" славутага Герадота. Усе, хто прыбываў на Алімпіяду, лічыліся гасцямі Зеўса.

Багіня перамогі Ніка рэдка з'яўлялася на Алімп, бо хапала ў яе клопатаў на зямлі і ў ваенны час, і ў мірны. Яна ж суправаджала бітвы, выконваючы волю Зеўса і няўмольнага лёсу, прымала ахвяры пераможцаў, лятала на сваіх вялікіх крылах, разносячы весткі аб заканчэнні вайны, аб троумфе герояў. Але нікуды не спяшалася Ніка з такой хуткасцю і радасцю, як у Алімпію. Яна была тут вельмі папулярнай, бо кожны атлет марыў аб перамозе. Скульптурная фігура гэтай багіні, вырабленая Пеоніем у V ст. да н. Х., упрыгожвала Алімпію. Лёгкая, строй-ная, яна быццам толькі што апусцілася на зямлю з пераможным вянком у руках — узнагародай герою.

Гэта тут, у Алімпіі, Зеўс атрымаў перамогу над сваім крыва-жэрным бацькам Кронасам. Ён, Зеўс, і лічыўся галоўным засна-валльнікам Алімпійскіх гульняў. Знаходзілася Алімпія на заходнім узбярэжжы Пелапанескага паўвострава, у даліне ракі Алтэя, што на поўдні Элады — краіны ўрадлівасці і цішыні. Тут не было ні дамоў, ні палацаў, а толькі алтары і храмы, якія ўзвышаліся ў цяністых гаях. На дрэвах былі развесаны статуэткі з аблепенай гліны, розныя пасудзіны для віна і алея, якія прыносялі людзі ў дар багам. А ўрачыстыя працэсіі з розных гарадоў — гэта знатныя грамадзяне прывозілі багатыя дары для храма Зеўса.

Будынак гэтага праслаўленага ва ўсім свеце храма — цалкам з белага мармуру — акружалі величныя, беласнежныя калоны. Па краях франтона (верхній часткі сцяны) стаялі бронзавыя пазалочаныя трыножнікі з чашамі, а самі франтоны былі ўпрыгожаны скульптурамі і барэльефамі, якія адлюстроўвалі міфалагічныя сюжэты: спаборніцтва на калясніцах Энамая і Пелопса, подзвігі Геракла, бітву лапіфаў з кентаўрамі. Калі ўдзельнікі свята паднімаліся па шырокіх прыступках храма, ногі іх ступалі на цудоўную мазаіку падлогі. Але ніхто не заўважаў гэтага, бо ўсе погляды і думкі канцэнтраваліся на адным пачуцці: зараз, гэта адбудзеца праз якую хвіліну, і сам Зеўс, бацька багоў і людзей, гасціны гаспадар Алімпіі, з'явіцца перад іх шчаслівымі вачамі. У глыбіні храма высілася гэтая славутая статуя Зеўса, якая стане сёмым цудам свету, дарэчы, адзіным на еўрапейскім кантыненце.

Да нас дайшла эпіграма аднаго старажытнага паэта, у якой адлюстравалася захапленне чалавека, што бачыў славуты помнік (дарэчы, пайшло дзве тоны золата на яго выраб). Аўтар задаваўся пытаннем, ці Зеўс сыходзіў на зямлю, каб паказаць сваё аблічча Фідью, ці гэта Фідый, каб убачыць Зеўса, падымаўся на неба.

На залатым троне сядзеў цар багоў і людзей. Ён быў такі вялізны, што галавой амаль кранаўся столі храма, і калі б раптоўна падняўся, то разбурыў бы ўвесь будынак. У адной руцэ Зеўс трymаў залатую фігурку багіні перамогі — Нікі, а другой абапіраўся на высокое жазло, увенчанае свяшчэннай птушкай — залатым арлом. Галаву Зеўса ўпрыгожваў залаты аліўкавы вянок. Перакінуты цераз плячо плашч з чыстага золата прыкрываў бёдры і ногі Зеўса аж да самых ступняў і пакідаў аголенай верхнюю частку магутнага торса, які быў выраблены са слановай косці. Ногі ў залатых сандалях абапіраўся на падножжа, якое падтрымлівалася ільвамі.

Гэтая статуя ўражвала не толькі сваёй величнасцю: яна быццам прамянілася боскім святым. Фідый надаў твару Зеўса выраз незвычайнага пачуцця спакою, мудрасці, дабрыні.

Распавядалі, што, калі Фідый заканчваў сваю працу, ён захацеў даведацца, якой думкі аб ёй людзі. Калі адчыніліся дзвёры храма, скульптар схаваўся за калонай і падслухаў іх гаворку. Адным здалося, што ў статуі тоўсты нос, другім чамусыці не падабаліся ўзоры на плашчы, трэція жадалі, каб была папраўлена складка...

Майстар ізноў узяўся за работу. А калі завяршыў яе, то на гэты раз надумаў звярнуцца да аўтарытэта самога вярхоўнага бoga і папрасіў статую даць яму які-небудзь знак. У адказ раздаўся аглушальны гром, і чорная мармуровая падлога трэснула ля пастамента.

— Зеўс адobreў маю працу, — узрадаваўся Фідый.

Слава аб гэтым дзіве разнеслася па ўсім старажытным свеце. "Няшчасны той, каму не давялося паглядзець на яго", — гаварылі ў Эладзе на працягу стагоддзяў.

Агледзеўшы храмы і скульптуры свяшчэннага гая Альтыса ў Алімпіі, прыняўшы ўдзел у ахвяраваннях у гонар Зеўса і іншых багоў, людзі накіроўваліся на стадыён, дзе пачыналі рассаджвацца на зямлі, па схілах узгорка. Арэна стадыёна ляжала перад імі доўгім і вузкім чатырохкутнікам, і бегавая дарожка была прамой, як страла. Слова "стадыён" атрымала назvu ад меры даўжыні. Адзін стадый грэкі лічылі роўным шасцістам ступням Геракла. Гэта 192 м 28 см. На алімпійскім стадыёне дарожку вымяраў не жрэц, як на іншых, а сам Геракл, таму і была яна самая вялікая ў Грэцыі. Міфалагічна мінуўшчына злучылася з сучаснасцю. Бегуны,

якія знаходзіліся далёка ад стадыёна, па факельнаму сігналу жраца зрываліся з месца... Іх пераможца падносіў агонь да свяшчэнных частак ахвяраваных жывёл. Ачышчальны агонь сведчыў пра адыхад ад крываўых спраў старажытнасці; адбываўся пераход ад хтанічных багоў да алімпійскіх, ад Пелопса да Зеўса. Спачатку атлеты бегалі ў лёгкіх плашчах, а калі аднойчы адзін з іх згубіў плашч падчас бегу на дыстанцыі і аказаўся пераможцам, то ўсе звязалі яго поспех з гэтай недарэчнасцю, і з тae пары спаборнічалі аголенымі.

У праграму Алімпійскіх гульняў уваходзілі таксама барацьба (грэчанская асілкі націралі цела алеем, каб было лягчэй выслізнуць з рук праціўніка), кулачны бой, які быў цяжкім для байцоў і жорсткім відовішчам для гледачоў. Славутыя людзі Элады Піфагор, Платон, Эсхіл, Эўрыпід бралі ўдзел у гэтых спаборніцтвах, якія патрабавалі магутнай сілы і спрытнасці.

Наступны дзень пачынаўся пяцібор'ем: скакалі ў даўжыню з гірамі, кідалі дыск (адна з цудоўных скульптур старажытнагрэчаскага майстра Мірана "Дыскабол", створаная ў V ст. да н. Х.), яшчэ кідалі дзіду, бегалі і дужаліся. Пераможцам становіўся той, хто паказваў лепшыя вынікі па ўсіх відах пяцібор'я. А апошні дзень спаборніцтваў прысвячаўся бегу калясніц, у якім вознік павінен быў прайвіць зайдроснае майстэрства, каб дванаццаць разоў абагнуць канцавы слуп іпадрома і ўтрымаць пры гэтым на крутых паваротах запененых коней.

Пасля апошняй, дзвесце дзесяніста трэцяй алімпіяды, якая адбылася ў 393 г., рымскі імператар Феадосій I забараніў Алімпійскія гульні як язычніцкае свята. Яны ўжо на новай падставе былі адноўлены французам Г'ерам дэ Кубертэнам праз паўтара тысяча годдзя ў 1896 г. І тады ўпершыню, а гэта адбылося ў Афінах, быў дадзены старт небывалага прабегу — 40 км, а пазней ён быў вызначаны больш дакладна — 42 км 195 м. Гэта дыстанцыя славутага марафонскага бега. Калі ў 490 г. да н. Х. персы напалі на Грэцыю, то першымі адстаялі сваю свабоду жыхары невялікага гарадка Марафона. Іх было 10 тысяч, а ворагаў у 10 разоў больш (апісанне бітвы дадзена ў "Гісторыі" Герадота). Паводле падання, з радаснай весткай паславалі ў Афіны самага хуткага воіна. Уесь запылены і ў крыві, ён, задыхаючыся, дабег да галоўнай плошчы Афінаў, паспей вымавіць толькі адно слова "нікэ" (перамога) і паваліўся мёртвым.

Пераможцы алімпіяд, якія праводзіліся ў Старожытнай Грэцыі, называліся алімпіёнікамі. Яны вярталіся, упрыгожаныя свяшчэннымі алімпійскімі вянкамі, у свае гарады як трохумфатары. У іх гонар складалі гімны, аўтарам самых знакамітых з якіх быў Піндар (паэт VI — V ст. да н. Х.), стваралі статуі. Не толькі героі знаходзіліся пад аховай багоў, але нават і іх адлюстраванні. Распавядалі, што пасля смерці славутага атлета Феагена з вострава Фасас яго ворагі захацелі разбіць бронзавую статую. Падаючы, яна задавіла аднаго са злачынцаў. Свяякі загінуўшага звярнуліся ў суд, адвінаваціўшы статую Феагена ў забойстве. Суддзі призналі яе вінаватай і вынеслі прыгавор: кінуць у мора. І тады на Фасас навалілася страшнае бедства — сухмень, а з ім неўраджай, голад. Прыйшлося выцягваць статую з марскога дна і зноў устанаўліваць на п'едэстал.

Вядома, што ў Алімпійскіх гульнях грэкаў забаранялася браць ўдзел і нават уваходзіць на стадыён замужнім жанчынам. Усе бачылі са сваіх месцаў, як за ракой Алтэем узыходзіла Тыпайская скала. Той, якая адважылася б пайсці супраць закона, пагражала кара — быць скінутай з гэтай скалы. Праўда, расказ-вали пра адну жанчыну, якая пранікла на алімпійскі стадыён.

Гэта была Вераніка — дачка, сястра і жонка славутых у Грэцыі атлетаў, пераможцаў спартыўных гульняў у Дэльфах, Алімпіі і Немеі. У дзяцінстве яна назірала за тым, як рыхтаваўся да спаборніцтваў яе бацька. А калі падрасла, то разам з ім і братам адправілася ў Алімпію (дзяўчата ў адрозненне ад замужніх жанчын мелі такую магчымасць). На ўсё жыццё запомнілася ёй незвычайная атмасфера Алімпійскіх гульняў, іх шматгалоссе і ўрачыстасць. І ніколі не забыць таго пачуцця радасці, якое ахапіла яе, калі ўвесь стадыён выгукваў імя брата. Стойшы алімпіёнікам, брат праславіў іх род, праславіў горад.

Вераніка марыла аб тым, каб яе сын прадоўжыў сямейную традыцыю і быў таксама ўзнагароджаны аліўкамі вянком пераможцы. Жанчына сама падрыхтавала яго да спаборніцтваў у кулачным бое. А каб пабачыць выступленне сына, апранула мужчынскае адзенне і з'явілася на стадыёне як трэнер юнака. Дзесяць гадзін запар дужаліся кулачныя барцы. Яны выходзілі на арэну парамі, станавіліся адзін перад адным, быццам па розныя бакі ткацкага станка, і "прай" паветра лёгкімі падманнімі рухамі. Хітрымі поглядам, які скіроўвалі не ў тое месца, куды хацела ўдарыць рука... Іх хуткія ногі рухаліся, быццам у танцы... А сціснутыя кулакі рыхтавалі тым часам удары, якія знянацку ўзырываліся ў пустаце.

Гледачы не пакідалі сваіх месцаў. Яны забылі пра ежу, пра спякоту, хоць і была яна небяспечнай: усе ведалі пра легендарную смерць філосафа Фалеса, які памёр у Алімпіі ад санцапёку. Усе, і трэнеры таксама, скідвалі хламіды і хітоны, каб не пякло цела, і сядзелі напаўголыя. І толькі Вераніка, наадварот, захіналася як мага шчытней. Ніхто не здагадваўся, што за ўсім, што адбывалася падчас спаборніцтваў, пільна сачылі вочы маці магутнага маладога атлета, які спачатку нават з лёгкасцю, а потым не без намаганняў, але адолеў усіх прэтэндэнтаў на перамогу.

Яго вітаў такі крык, што шчаслівая маці, забыўшыся на ўсялякую асцярожнасць, пераскочыла цераз агароджу, якая аддзяляла месцы трэнераў ад арэны, і кінулася абдымамаць сына. І тут усе ўбачылі, што гэта... жанчына! Страшнае пакаранне пагражала ёй. Але суровыя суддзі памякчэлі, калі даведаліся, з якой слаўнай сям'і паходзіць Вераніка і што бліскучая перамога яе сына — гэта вынік і яе клопату і намаганняў. Жанчыне дараўвалі, і каб надалей не адбылося нічога падобнага, увялі правила: трэнерам, як і атлетам, належала знаходзіцца на стадыёне аголенымі.

Хоць антычнасць і не ведае прыклада пакарання жанчыны за яе пранікненне ў Алімпію падчас мужчынскіх гульняў, закон паважалі. Тым больш, што і прадстаўніцы прыгожага полу таксама мелі магчымасць збірацца ў Алімпіі, і ўжо на сваё свята не пускалі мужчын. Яны наладжвалі жаночыя спаборніцтвы ў гонар жонкі Зе́йса, багіні Геры, і называлі іх герайдамі. Праводзіліся герайды раз у пяць гадоў. Праўда, збіралі яны невялікую колькасць жадаючых, што тлумачылася цяжкасцямі падарожжа ў Алімпію, ды і спаборнічалі жанчыны толькі ў бегу на кароткую дыстанцыю.

Адным з галоўных свяцілішчаў Алімпіі быў храм Геры — Гераён, дзе здзяйснялі абрауды і падчас Алімпійскіх гульняў.

ГЕРА

— Я — Гера, багіня трывалае сям'i,
цяпла і згоды...

— Ax, Гера! З праменным тварам
і руплівым сэрцам!

Хачу сям'i, хачу цяпла, пячоты...

Няхай заўжды пад дахам маёй хаты
пануюць шчырасць, і спакой, і згода.

Р. Баравікова ("Рамантычнае дзяўчынка шукае шчасце")

Гера (у рымскай міфалогіі Юнона) — сястра і жонка Зеўса, якая была апякункай шлюбаў і мацярынства, узорам жаночай вернасці. Гера суцяшала ўдоў. Як вярхоўная алімпійская багіня яна мела свой храм альбо алтар у кожным горадзе. Самай вядомай скульптурай багіні была тая, што знаходзілася ў Гераёне Аргоса. Славуты скульптар Паліклет стварыў яе велічнай, сядзячай на троне: у адной руцэ Геры — плод граната, які сімвалізаваў урадлівасць, у другой — жазло з зязюляй. Зязюля стала адным з атрыбуутаў Геры ў сувязі з tym, што Зеўс, дабіваючыся яе кахрання, ператварыўся ў гэтую птушку.

Міфы надзялялі багіню сварлівым, упартым, вель-
характарам. Шлюбнае жыццё з Зеўсам мі раўнівым
праходзіла ў спрэчках.

Вяселле ў Платэі

Аднойчы Гера не ўступіла ў спрэчку з Зеўсам, а падалася на гару Кіферон. Яна любіла адпачываць там, калі ў чарговы раз крыўдзіў яе шчодры на кахранне муж, ды і часам хацелася пазбегнуць насмешлівых позіркаў багінь, асабліва Афрадыты, саўдзельніцы яго любоўных прыгод. Але Зеўс адшукаў Геру і вырашыў пажартаваць з яе. Яму дапамог цар гэтага края, які вырабіў з пудоўнага дубовага дрэва ляльку, што нагадвала чалавечую фігуру. Яе ўбраў ў прыгожае адзенне нявесты, паклікалі німфаў, запрасілі гасцей і ўсе разам з музыкай адправіліся ў Беотью.

Чутка аб вяселлі, якое мела адбыцца ў Зеўса, хутка даляцела да Геры. Ахапіла багіню рэўнасць. Яна спусцілася з Кіферона і ў суправаджэнні платэйскіх жанчын накіравалася на сустрач мужу. Зусім збянтэжылася велічнай багіня, калі ўбачыла вясельную працэсію. І толькі пачуўшы нястрымны рогат Зеўса, здагадалася, што яе ашукалі. А пасля і сама пераканалася ў tym, што не было ніякай нявесты, а толькі апранутая і ўпрыгожаная драўляная лялька. Гера даравала крыўду, але так разлавалася на гэтую ляльку, што загадала знішчыць яе, і супакоілася толькі тады, як ляльку спалілі.

З тae пары ў Платэі, дзе царыца багоў Гера сустрэла вясель-ную працэсію, заўсёды адзначалася "свята лялькі", якое заканчвалася ўрачыстым абрадам спальвання вялікай колькасці лялек.

Мы ведаем з міфаў, што не заўсёды разлад паміж Зеўсам і Герай завяршаўся гэтак жа бязвінна. Аднойчы вярхоўны бог, моцна разгневаны на жонку, падвесіў яе за рукі на залатым ланцуту каля вяршыні Алімпа ды яшчэ падвязаў да ног кавадлы. Толькі праз некалькі дзён скончыліся пакуты Геры. Але і яна ўмела помесціць: так наслала яна вар'яцтва на дачок цара Прэта, якія адкрыта выхваляліся, быццам не

ўступаюць багіні ў прыгажосці. Асабліва праследавала Гера жанчын, што прыцягвалі ўвагу яе мужа.

Міфолагі бачаць у самастойнасці і незалежнасці Геры, у яе рэўнасці і гневе рысы вялікага жаночага мясцовага боства да алімпійскага перыяду. Архаічнасць алімпійскай Геры выяўляеца і ў тым, што яе сын Арэс — адзін з самых стыхійных, крывавых багоў.

Io

Аднаго разу Гера заўважыла ля ракі Інах незвычайнае воблака. Агледзелася яна вакол: на Алімпе мужа не было. Падазраочы яго ў свавольстве, багіня спусцілася на зямлю і ўпэўнілася, што ў яе былі падставы сумнявацца. Сапраўды, Зеўс закахаўся ў дачку Інаха Іо і праследаваў прыгожую німфу, а каб схавацца ад вачэй раўнівай Геры, акружыў сябе цёмным воблакам. Жадаючы выратаваць Іо ад гневу жонкі, Зеўс ператварыў яе ў беласнежную карову. На пытанне Геры адказаў, што любуецца гэтай каровай, якую толькі што нарадзіла Зямля. Багіня запатрабавала яе сабе ў падарунак, і, не ведаючы, як ёй адмовіць, Зеўс згадзіўся аддаць Іо.

Гера даручыла вартаваць карову волату Аргусу, які меў вельмі шмат, мо сто, вачэй, і калі адны вочы спалі, астатнія нават не драмалі. Ён дазваляў Іо ўдзень пасвіцца, а ўвечары заганяў у хлеў.

Ішла Іо неяк па беразе ракі, дзе раней гуляла з сёстрамі німфамі, глянула ў ваду, а там — морда з рагамі. Жахнулася Іо ад агіды, закрычала і пачула каровіна мыканне. Данеслася яно да Алімпа, і Зеўс, і без таго абураны пастаянным наглядам Геры, больш не вытрымаў: паслаў да Аргуса свайго сына Гермеса, каб той забіў яго і вызваліў Іо.

Паляцеў Гермес спачатку на край зямлі, туды, дзе хавалася ўдзень багіня месяца Селена, выпрасіў у яе ззяюочы серп, панёсся да волата. Хітры быў Гермес, але не ўступаў яму і шматвокі Аргус. Паглядзеў на бога, схаваўшага серп.

— Што гэта ззяе ў цябе пад каўпаком?

— Мае пастухоўскія песні, і толькі. Іх співае Селена сваім валам. Хочаш, навучу?

Выцягнуў Гермес серп Месяца і заспіваў песню падман-лівых сноў. З усіх багоў ён адзін ведаў гэтую песню, бо спускаўся ў царства Ночы, дзе жылі Сны. І пачаў волат засынаць. Тады Гермес адсек яму галаву, і вочы пачалі гаснучы на целе Аргуса. Праўда, не дала ім зусім пагаснучы Гера: раптам з'явілася з чара-дой белых паўлінаў, сабрала ўсе тыя вочы і рассыпала іх па крылах і па доўгіх паўлінавых хвастах, дзе яны заблішчэлі нібы зоркі.

Не спыніла сваіх праследаванняў няўмольная багіня. Яна паслала ўслед Іо страшнага агадня, які джаліў небараку, пакуль не прыбегла тая ў Егіпет. Там вярнулася Іо чалавечасці, і яна стала маці зачатага Зеўсам сына, славутага ў старажытным свеце Эпана.

Міф аб пераўвасабленні німфы Іо ў карову і забойстве Аргуса Гермесам абраў тэмай для сваіх палотнаў знакамітыя жывапісцы, сярод якіх В. Тыцыян, П. П. Рубенс, Д. Веласкес. У выставачнай зале Дзяржаўнага мастацкага музея Рэспублікі

Беларусь дэманструеца карціна "Меркурый і Аргус" фламанд-скага мастака XVII ст. Яна ван Кеселя Старэйшага.

Шмат палотнаў ў єўрапейскіх мастакоў прысвечана выяве сонма грэчаскіх багоў, цэнтральнае месца на якім займае, вядома, Зеўс ("Сход алімпійскіх багоў" Рубенса і інш.). На жаль, мы не можам захапляцца прыгажосцю антычных храмаў, якія ўзводзіліся ў гонар Зеўса, бо ад іх засталіся руіны. Бяспадобна знікла статуя Фідыя "Зеўс Алімпійскі", што ўвайшла ў лік сямі чудаў свету: на пачатку V ст. імператар Феадосій II загадаў адвезці яе як язычніцкага ідала ў Канстанцінопаль, дзе яна стала ахвярай пажару 475 г.

Сусветна вядомая выява неразлучнай спадарожніцы Зеўса багіні перамогі Нікі (у рымскай міфалогіі яна Вікторыя) — "Ніка Самафракійская", што захоўваецца ў Луўры. Помнік быў створаны ў эпоху элінізму, каля 190 г. да н. Х. (па некаторых крыніцах — у IV ст. да н. Х.) майстрамі радоскай школы ў гонар перамогі грэчаскага флоту і ўстаноўлены на носе баявога карабля. Гэта пра яго пісаў М. Танк:

Самафракійская Ніка
лёт на хвіліну спыніла,
Пра перамогу прынёсши
звестку ў Эладу сваю.
Радасцю дыхаюць грудзі,
высака ўзвіхраны крылы.

"Багіня перамогі"

Гэтую антычную статую складалі па кавалках, якія знайшлі ў 1863 г. на востраве Самафракія. Абезгалоўленая, з паламанымі крыламі, "Ніка Самафракійская" і зараз уражвае сваёй прыгажосцю. Яна з'яўляецца ўласабленнем вольнасці, руху, хараства, духоўнасці, а таксама трагізму, і ў гэтым сэнсе ўспрымаецца сёння як сімвал усёй грэчаскай цывілізацыі.

ПАСЕЙДОН

*Узрушаны марскія нетры—
глыбінны лес,
камення глыбы,
мігціць вада густым паветрам,
устырхвае
пудліва рыба.
Трывогаю з прадоння ўзняты,
над лесам кружыць,
гневу поўны,
ліхі Нептун —
крумкач калматы,*

Пасейдон — адзін з трох самых магутных багоў Элады (у Рыме ён атаясамліваўся з Нептунам). Пасейдону было падудадна ўсё вялікае марское царства, як яго малодшаму брату Зеўсу — неба і зямля, а старэйшаму Гадэсу — змрочнае царства пад зямлёй.

Сваім ablіччам Пасейдон нагадваў вярхоўнага бога, толькі валасы меў колеру марскіх хваляў ("сінявалосы" — адзін з яго эпітэтаў), кучараўная барада была заўсёды вільготнай, ды й позірк цёмных вачэй больш суворы. Галоўны атрыбут Пасейдона — трывубец — не дазваляў зблытаць яго ні з кім іншым. З дапамогай трывубца, надзеленага магічнай сілай, бог мораў мог узбаламуцца хвалі і мог толькі адным дотыкам супакоіць іх. Сваім трывубцам ён падымаў караблі, якія захрасалі сярод скал ці садзіліся на мель, а тым, хто трапляў у караблекрушэнне, пасылаў быстрый плыні. Пасейдон ўладарыў над вятрамі.

Гамер называў Пасейдона "вялікім", "магутным", "цёмнава-лосым", а таксама "трымальнікам зямлі" і "скаланальнікам зямлі". Землятрусы — справа рук Пасейдона, праява яго гневу. Ва ўладзе гэтага бога было раздзерці трывубцам зямлю альбо рассунуць горы і стварыць багатыя вадой даліны. Тое, што ён спачатку быў звязаны з зямлёй, даказваюць міфы аб зааморфнай іпастасі ста-ражытнага Пасейдона — яго ўяўлялі ў ablічцы быка і каня. Праў-да, расказвалі, што марскі бог ператварыўся ў каня, калі закахаў-ся ў Дэметру. Багіня земляробства і ўрадлівасці блукала ў той час па свеце, каб адшукаць выкрадзеную дачку Персефону і зусім не імкнулася да падобных сустрэч. Таму яна ператварылася ў кабылу і пачала пасвіцца ў агульным табуне. Але і Пасейдон ператварыўся ў жарабца. Ад іх злучнасці з'явіўся дзікі конь Арэён, які спачатку належаў Пасейдону, а потым Гераклу і Адрасту, правадыру паходу Семярых супраць Фіваў.

Пасейдон — старожытнае хтанічнае бóstva: доўгі час ён не хацеў прызнаваць сябе слабейшым за Зеўса. Наперакор волі грамавержца, а таксама ўсіх багоў-алімпійцаў ён перашкаджаў герою Траянскай вайны Адысею вярнуцца на радзіму, ганяў па моры, помсічы за асляпленне свайго сына Паліфема. Гэта Пасейдон падбухторыў Геру і Афіну (ці Геру і Апалона) да бунту супраць вяршэнства Зеўса. Выратавала галоўнага алімпійца ад кайданоў марская німфа Фетыда... У свой час яе хацелі мець сваёй жонкай Зеўс і Пасейдон. Прыгожая Фетыда выбрала Зеўса, але абодва багі адмовіліся ад яе, калі прачулі аб прадказанні: той, хто ажэніцца з Фетыдай, будзе мець сына больш магутнага за яго самога, і гэты сын зможа пазбаваць улады свайго бацьку... Фетыда прывяла на Алімп аднаго са Старукіх Брыарэя, і калі яго ўбачылі загаворшчыкі, то адразу адмовіліся ад свайго намеру і ўцяклі.

Нягледзячы на вялікі аўтарытэт Пасейдона, яму не вельмі шанцавала ў спрэчках з багамі. Афіна атрымала перамогу ў сутыкненні з марскім уладаром за апякунства над Атыкай. Безвынікова закончыліся спробы Пасейдона адбраць востраў Наксас у Дыяніса, Эгіну — у Зеўса, Дэльфы — у Апалона. Разам з Геліясам ён прэтэндаваў на Карынф, але атрымаў толькі перашыек Істм. Вельмі абрязала Пасейдона рашэнне рачных багоў на карысць Геры, яго канкурэнткі, у спрэчцы за Аргос. Пасля помсты Пасейдона Атыцы, калі ён затапіў Элеўсін, багі-алімпійцы забаранілі помсіць паводкай, і тады Пасейдон высушыў патокі рэчак сваіх суддзяў

так, што ўлетку яны зусім перасыхалі. Не ўдавалася богу мораў стаць заснавальнікам ці апекуном паселішчаў і гарадоў, бо яго моц была разбуральнаў, а не стваральнай. Толькі некаторыя ўчынкі Пасейдона былі карыснымі для людзей: ён дараваў зямлі вільгаць, ён жа выратаваў фесалійцаў ад патопу, праклаўшы з дапамогай свайго трывубца шлях да мора рацэ Пентэй.

Адзінае ўладанне Пасейдона, дзе царавалі яго дзецы і нашчадкі і дзе галоўныя храмы і свяцішчы былі прысвечаны яму, — гэта востраў Атлантыда (назва ад наймення гор Атланта). Мы ведаем пра яго дзякуючы багатай фантазіі грэчаскага філосафа V — IV ст. да н. Х. Платона, які апісаў гэтыя вялізны востраў — казачную краіну, дзе ўсяго было ў дастатку. Але неймавернае багацце і раскоша жыцця сапавалі людзей. Яны страцілі добрапрыстойнасць і ператварыліся ў сквапных, разбэшчаных істот. І тады Зеўс, які сачыў за выкананнем законаў, што былі ўстаноўлены багамі для людзей, вырашыў пакараць жыхароў Атлантыды і знішчыў востраў.

Спрэчкі пра тое, ці існаваў у сапраўднасці востраў Атлантыда, які апусціўся на дно Атлантычнага акіяна, і дзе яго шукаць, распачаліся яшчэ ў античныя часы. Людзі XX ст. — сведкі жахлівых вынікаў НТР — схільныя тлумачыць гэтае паданне сапраўдным існаваннем высокай цывілізацыі, якая была загублена нейкай касмічнай катастрофай.

У Эладзе вельмі шанавалі Пасейдона, асабліва маракі і коннікі. На Істме кожныя два гады, пачынаючы з 582 г. да н. Х., праводзіліся Істміскія гульні ў гонар марскага ўладара. Як Алімпійскі і Піфійскія гульні, яны ўключалі ў сваю праграму спартыўныя спаборніцтвы, а пазней — спаборніцтвы музыкан-таў. Пераможца на Істміскіх гульнях ушаноўваўся вянком з галінак хвоі, бо хвоя — дрэва, прысвечанае Пасейдону, як з жывёлаў яму прысвячаліся дэльфін, конь і бык.

Да нашага часу дайшло шмат старажытных помнікаў, якія адлюстроўваюць вобраз міфічнага бога мораў і маюць вялікую мастацкую каштоўнасць. Гэта перш за ўсё скульптуры: "Пасейдон з трывубцам" — рымская копія грэчаскага арыгінала IV ст. да н. Х., "Пасейдон Мілоскі" — арыгінальны помнік II ст. да н. Х., рымскія копіі "Пасейдона" работы Лісіпа і іншых. Натхняў Пасейдон-Нептун і мастакоў новага часу: жывапісцаў (П. Веранезе, П. П. Рубенса), а таксама аўтараў славутых фанта-наў, нязменнай фігурай якіх быў античны бог ("Нептун" Арноль-дзі, што ў Петрадварцы пад Санкт-Пецярбургам).

Жаніцьба Пасейдона

Спачатку Пасейдону спадабалася срэбраногая Фетыда. Яна была старэйшая дачка Нерэя і прыгожа вадзіла карагоды са сваімі сёстрамі-нерэідамі. Марскі ўладар не захацеў адмаўляцца ад свайго кахання нават тады, калі пачуў, што сам Зеўс збіраецца сысціся з Фетыдай. Але даведаўся Пасейдон аб прароцтве, згодна з якім у яе народзіцца сын, дужэйшы за бацьку, і таму закахаўся ў сястру Фетыды сінявокую Амфітрыту. Ён убачыў німфу, калі тая гуляла з сяброўкамі ў марскіх хвалях ля вострава Наксас, залюбаваўся яе грацыёзнасцю і прыгажосцю і хацеў прызнацца ў каханні, а можа, і ўкрасці дзяўчыну, адvezці яе на сваёй калясніцы ў раскошны палац.

Толькі Амфітрыта не была ад гэтага ў захапленні. Напалоханая суровым выглядам Пасейдона, у якога былі ўскудлачаныя валасы, вільготная барада, а з-пад

густых броваў злавесна бліскалі вочы, Амфітрыта знікла ў глыбіні мора. Яна схавалася ў адной з пячораў, папрасіўшы прытулак у Атланта, які пільнаваў уваход у Акіян.

Засмуткаваў Пасейдон, і тут да яго паслуг з'явіўся дэльфін — самы мудры з марскіх істот. Дэльфін паабываў дапамагчы. Ён сапраўды адшукаў Амфітрыту і, як добры сват, пачаў нахвальваць дзяўчыне Пасейдона-жаніха. Якія ў яго бязмежныя ўладанні. Якое незлічонае багацце. А які цудоўны палац: увесь зіхаціць жэмчугам, золатам, сапфірамі і караламі.

Уважліва слухала Амфітрыта дэльфіна, а праз некалькі дзён яна, як царыца мора, сядзела на ізумрудным троне побач са сваім мужам Пасейдонам.

Пасейдон аддзячыў дэльфіна за тое, што ён даставіў на спіне свайму гаспадару каханую німфу: змясціў дэльфіна ў небе, сярод зорак.

Цудоўным творам антычнага мастацтва была выява Амфітрыты на заходнім шчыце Парфенона, храма афінскага Акропаля. Вывезены ў XIX ст. з Грэцыі, ён знаходзіцца ў Англіі. Ваза V ст. да н. Х. з выявай багіні "Амфітрыты і дэльфін" захоўваецца ў пецярбургскім Эрмітажы. Самая вядомая з карцін новага часу, што адлюстроўваюць вобраз марской царыцы ў атачэнні розных марскіх бóstваў — гэта "Трыумф Нептуна і Амфітрыты" французскага жывапісца XVII ст. Н. Пусэна.

Мноства марскіх бóstваў суправаджалі Пасейдона і ўладарку мораў Амфітрыту. Да іх паслуг заўсёды былі нерэйды са сваімі прыгожымі танцамі, а таксама бацька Амфітрыты мудры дарадчык і цікавы распавядальнік Нерэй. Неад'емнымі удзельнікамі гэтай кампаніі быў сын Пасейдона і Амфітрыты Трытон, які моцна трубіў у рог з ракавіны і падымаў буру. Прагулкі па моры суправаджалі дэльфіны, марскія быкі, а ў залатую калясніцу Пасейдона запрагалі гіпакампаў — марскіх коней, якія замест задніх ног мелі рыбіны хвасты.

Акрамя Трытона ў Пасейдона было шмат дзяцей ад іншых багінь і смяротных. Ён сам, магутны, жудасны, стыхійны, і дзеці яго, у адрозненне ад высакародных і чалавечных дзяцей Зеўса, былі надзеленыя анархічнай сілай і дзікім норавам, як жорсткі волат Антэй, злачынны Пракrust, кіклоп-людаед Паліфем, забойца Амік і шмат падобных да іх. Як выключэнне — афінскі цар Тэсей, прыстойны і высакародны, варты вялікіх подзвігаў. Праўда, і ў яго паводзінах час ад часу маглі выявіцца бацьковы рысы: то надумаецца Тэсей выкрасці прыгожую Алену, а то нават і саму Персефону, жонку Гадэса, з падземнага царства; наклікаў Тэсей бяду і смерць на свайго невіноўнага сына Іпаліта.

Папулярны ў антычнасці міф пра сыноў Пасейдона Ота і Эфіальта адлюстраваў барацьбу алімпійскай рэлігіі са старажыт-нымі культуамі. Гэтыя веліканы, якія ў дзевяць гадоў мелі рост каля чатырнаццаці метраў, спрабавалі парушыць боскі парадак.

Алаяды

Жонка цара Алаэя Іфімідэя закахалася ў Пасейдона. Шмат часу яна праводзіла ля мора і, гуляючы па беразе, любіла зачэрпваць марскую воду і ліць на

сваё цела... Нарадзілася ў Іфімідэ ад Пасейдона два сыны — От і Эфіальт. Усе называлі іх Алаядамі — па імені іх смяротнага бацькі Алаэя — і здзіўляліся, якімі вялізнымі і магутнымі яны былі. А неўзабаве Алаяды пачалі пагражаць самім багам:

— Пачакайце, — казалі яны, — набяромся яшчэ моцы і тады нагрувасцім на боскую гару Алімп другую гару — Осу, а на Осу — Пеліён. Узбярэмся на неба і зробім усё, што толькі захочам. Мора можам ператварыць у мацярык, засыпаўши яго гарамі, а зямлю — у мора.

Алімпійцы пакуль не чапалі сыноў Пасейдона. Хоць Алаяды і вельмі магутныя, разважалі яны, але яшчэ зусім юныя: павінны паразумнець.

А праз які час знік самы ваяўнічы алімпійскі бог Арэс. Трынаццаць месяцаў не было вядома яго месца знаходжання. Людзі радаваліся гэтаму, бо на зямлі запанаваў мір. Крыважэрнага бoga не любілі і на Алімпе, але трэба было паклапаціца аб яго лёсে. І даведаліся несмяротныя, што бoga вайны Арэса трymаюць у зняволенні здолеўшыя скаваць яго волаты Алаяды... Зусім знясленага алімпійца вызваліў з бяды яго брат па бацьку Гермес.

Тым часам пагрозы Алаядаў пераходзілі ўсялякую меру, дазволеную смяротным.

— Мы падымемся на Алімп, — не ўціхамірваліся браты, — каб дамагчыся кахання Геры і Артэміды. У нас хопіць моцы, каб выкрасці багінь.

Алімпійцы ведалі, што сыны Пасейдона могуць здзей- сніць сваю ганебную пагрозу. І тады Апалон выпусціў са свайго залатога калчана сярэбраныя стрэлы, і яны працялі сэрцы Ота і Эфіальта.

Распавядалі таксама, нібыта пакарала Алаядаў сама Артэміда. Багіня ператварылася ў лань і ў гэтым ablічы з'явілася перад імі ў час палявання. Браты кінулі ў яе свае дзіды, але паразілі імі аднаго.

Героем позняга грэчаскага міфа быў сын Пасейдона кікрап Паліфем, не толькі традыцыйна жорсткі, але і пяшчотны. Чаго не зробіць каханне, нават з пачварай і людаедам!

Паліфем і Галатэя

Самая прыгожая нерэіда Галатэя кахала юнака Акіда, сына бoga лясоў Пана. Але Галатэю даймаў сваім каханнем пачварны, аднавокі сын Пасейдона кікрап Паліфем. Страсць Паліфема была настолькі моцнай, што ён закінуў гаспадарку і нават не хацеў вяртацца ў сваё жытло — утульную пячору. Раней кікрап быў вельмі неахайнным, цяпер жа пачаў сачыць за сваім выглядам, расчэсваць касматыя валасы і глядзецца ў вадзяное лястэрка. Каханне так падзеінічала на Паліфема, што заціхла яго нялюдская крыважэрнасць, і маракі ўжо не баяліся прашлыць паблізу

яго паўвострава. Аднойчы Паліфем падняўся на скалу з жалейкай у руках, якая была складзена з сотні трысняговых сцяблоў, і зайграў на ёй, каб такім спосабам выказаць свае пачуцці. Горы і марскія хвалі слухалі журботныя гукі жалейкі. А ў гэты самы час за гэтай самай скалой абнімаліся Акід з Галатэй, і да іх, шчаслівых, даляталі спевы няшчаснага закаханага.

— О, Галатэя, — спяваў Паліфем, — ты бялейшая за лілею, страйнейшая за алешыну, саладзейшая за спелы вінаград, мякчэйшая за лебядзіны пух. Ты была б япчэ прыгажэйшай, каб не ўцякала ад мяне. Навошта ж ты робіш гэта? Ці ведаеш, што палова гор у нашым краі належыць мне, а таксама пячоры — халаднаватыя, калі пячэ сонца, і цёплыя падчас халоднае зімы. Мае дрэвы, любая, згінающа пад цяжарам пладоў. Залацісты вінаград, што расце на маіх лозах, я берагу толькі для цябе. УІ мяне ёсьць статак з тысячай авечак, заўсёды ёсьць малако, мы з табой зможем яго піць калі і колькі захочам. І ўлетку, і ўзімку я буду частаваць цябе, мая мілая, смачным сырам.

Я не дазволю табе смуткаваць, Галатэя: ты будзеш гуляць з зайцамі, ланямі, казлянятамі, дзікімі галубамі. Нядайна я знайшоў двух маленъкіх медведзянят-блізнят. О, прыйдзі ж да мяне! Не адмаўляйся ад маіх падарункаў! Ведаю, што я валасаты, касматы, але скажы мне, красуня, ці бывае прыгожае дрэва без лісця альбо скакун без грэвы. Ведаю, што ў мяне толькі адно вока, але ж і шчыт у воінаў бывае толькі адзін. Дзень мае толькі адзін сонечны дыск, а бачыць усё і ўсіх. Ты толькі паглядзі на мяне: я ж сын Пасейдона, і я не баюся нават Зеўса з яго перунамі, а перад табой, даражэнъкая, схіляюся да зямлі, і калі ты злуешся, гэта мяне ўзрушае больш, чым Зеўсавы перуны.

Я б не так крыўдзіўся на цябе, Галатэя, калі б ведаў, што ты нікога не кахаеш. Але за што ты пакахала Акіда? Ну, пападзеца ён мне ў рукі — жывым не выпушчу, а цябе ўсё роўна дастану з хваляў. О, цудоўная німфа, ты падманлівей за струмень, лягчэй за Зефір... І тут Паліфем убачыў Галатэю побач з Акідам. Раз'юшаны, ён закрычаў грамавым голасам:

— Гэта ваш апошні шчаслівы час! — і кінуўся да іх. Галатэя адным скачком апынулася ў родных хвалях, а яе каханы спрабаваў ратавацца ўцёкамі, але, зразумеўшы дарэмнасць гэтага, у роспачы закрычаў:

— Дапамажыце мне, бацькі! Калі я асуджаны на смерць, забярыце мяне ў свае ўладанні.

Паліфем адламаў скалу і кінуў яе так, што вялізны абломак накрыў юнака,. Скрозь скалу прасачылася кроў раздаўленага Акіда. А крыху пазней скала раскрылася: з яе нетраў з'явіўся струмень, а з яго падняўся юнак да пояса ў вадзе. І хоць ён быў большым, чым каханы Галатэі, і

твар яго свяціўся блакітным святлом, гэта быў Акід.

Багі ператварылі Акіда ў рэчку, якая захавала яго імя. "Рака Акіда" — так і ў цяперашні час называецца адна з нямногіх буйных рэк на Сіцыліі.

У грэчаскага паэта эпохі элінізму Феакрыта ёсць ідылія на тэму кахання Паліфема да Галатэі. Там яшчэ больш пачуцця і больш іроніі: Паліфем гатовы дзеля каханай спаліць агнём сваю шэрсць, калі зdaeцца ёй касматым, і яшчэ ён згодны ахвяраваць сваё адзінае вока, толькі б тая пакахала яго. Але не давялося спраўдзіцца шляхетным намерам Паліфема: гэтага вока пазбавіў яго Адысей — выпаліў завостраным абпаленым калом, каб збегчы разам з таварышамі з пячоры лютага людаeda.

Дзеці Пасейдона сталі героямі шматлікіх мастацкіх твораў. Абмагутнасці і ваяйнічасці Алаядаў можна меркаваць па рэльефу на ўсходнім фрызе Пергамскага алтара Зеўса "От, які змагаецца з Артэмідай" (180—160 гг. да н. Х.), што захоўваецца ў Берліне. У літаратуры гэты міфалагічны сюжэт не распрацаваны: Гамер толькі згадвае братоў-волатаў у "Адысеі", а трагедыя Сафокла "Алаяды" не захавалася.

Гісторыю Акіда і Галатэі расказаў у "Метамарфозах" Авідзій. Гэта ў значнай ступені спрыяла яе вялікай папулярнасці ў мастацтве новага часу. Найбольш вядомыя творы датуюцца XVII—XVIII ст.: карціна "Марскі пейзаж з Акідам і Галатэй"

К. Ларэн, скульптура "Акід і Паліфем" А. Радэна, оперы "Акід і Галатэя" Ж.-Б. Люлі і Г. Ф. Гендэля.

Багі аднавілі жыццё Акіда, праўда, у іншай іпастасі. Пашкадавалі яны і смяротную Іно.

Іно (Леўкатэя)

Аднойчы весяллісія юныя нерэіды ў спакойным моры, кружыліся ў такт хваліў пад высокай скалой і раптам пачулі, як там, уверсе, закрычала жанчына. На якое імгненне яна спынілася на краі скалы і, моцна прыціскаючы да грудзей дзіця, кінулася ў мора. Ледзьве паспелі добрыя німфы падставіць свае белыя рукі, каб выратаваць няшчасную. Яны аднеслі жанчыну ў грот і пачулі з яе вуснаў дзіўны расповаяд:

— Я — Іно, жонка фіванскага цара Афаманта і няшчасная маці. У нас было двое сыноў, але царыца Алімпа Гера наслала на мужа шаленства: гэтак яна помсціла нам за прытулак, які мы далі маленькаму Дыянісу, сыну Зеўса і маёй сястры Семелы. У бяспамятстве Афамант выпусціў стралу ў нашага старэйшага сына. Ратуючы ад смерці малодшага МелікERTA, я схапіла яго на рукі і пабегла, але шалёны Афамант гнаўся за намі, і я выбрала смерць у марскіх хвальях.

— Мы возьмем цябе да нас, — сказала Іно старэйшая нерэіда, — у нашае жыццё. Пастварайся забыць пра сваё мінулае. З гэтага моманту тваё імя Леўкатэя ("белая багіня").

Праз які час Леўкатэя з сынам на руках сядзела ў цудоўным палацы Пасейдона побач з яго жонкай царыцай мораў Амфітрыттай. Зіхацела бялюткае адзенне Леўкатэі, вянок з водарасцю адцяняў прыгожы твар. Яна шчасліва ўсміхалася; адпішы са свайго кубка боскага нектару, паднесла напой бессмяротных да рота свайго сына.

— Можаш цешыцца, Леўкатэя, — гаварыў ёй Пасейдон, — цешыцца за сябе і за сына. Ён ужо не Мелікерт, якім быў раней, а Палемон — боскі гадаванец марскіх хвальяў. Ты шмат пакутавала ў сваім мінульым жыцці і шмат памылялася. Ведаю, што раскайваешся, таму мы і прынялі цябе сюды, дзе не будзе больш ні граха, ні пакут, ні раскайння.

Забыла Леўкатэя пра ўсё, што было з ёй раней, пра тое, што рассказала нерэідам, і пра тое таксама, што ўтаіла ад іх: яна ж была не толькі пяшчотнай маці, але і злой, вераломнай мачыхай, якая хацела загубіць свайго пасынка Фрыкса. І ўсё ж такі захавала Леўкатэя (Іно) нейкую любасць да таго, верхняга свету. Можа, таму, стаўши бессмяротнай, яна заўсёды старалася прыйсці разам са сваім сынам на дапамогу маракам і падарожнікам, калі тыя цярпелі ў моры бедствы. Гэта Леўкатэя, міласцівая марская багіня, выратавала Адыселя ў час буры, калі яго, зусім знясіленага, ганялі хвалі бурлівага мора.

У Рыме двайніком Леўкатэі — апякункі мараплаўцаў — стала Альбунея (Матута). Маракі ўшаноўвалі яе, як Леўкатэю ў Грэцыі, нават у часы хрысціянства.

Музычную кантуту "Іно" напісаў сын і вучань славутага Баха — І. Ф. Бах, а оперу з такой жа назовай — італьянскі кампазітар Г. Даніцэці.

АФІНА

*Мудрым быць — неабходны, найпершы за ўсё
Дзеля ітчасця варунак. Законы багоў
Шанаваць мы павінны таксама.*

Сафокл ("Антагона").
Пераклад Ю. Дрэйзіна)

Нараджэнне Афіны

Часам багі пакутавалі, як простыя смяротныя. Аднаго разу сам Зеўс адчуў страшэйны болю у галаве. Не стаў ён скардзіцца нікому з алімпійцаў, бо, па-першае, не нарадзіўся яшчэ сын Апалона бог-лекар Асклепій, які мог адолець любую хваробу, а па-другое, Зеўс лепш за іншых ведаў аб прычыне сваёй мігрэні. Ведаў, што ў багіні розуму Метыды павінны былі нарадзіцца ад яго дзеці, спачатку дачка, а потым сын, і гэты сын, па прароцтву, з'явіўся б уладаром Сусвету. Зеўс зусім не хацеў развітвацца са сваёй вярхоўнай уладай на Зямлі і Небе і таму надумаўся праглынуць цяжарную Метыду разам з небяспечным патомствам. І як вынік — гэты шум у галаве, няцерпны болъ, ну хоць крыкам крычы! Пачаў Зеўс кликаць свайго

сына майстра на ўсе рукі бога-кавала Гефеста. Той прыбег адразу з кузні з молатам у руцэ.

— Стукні мяне хутчэй ды мацней па галаве, — сказаў яму бацька. — Адлажы ў бок молат. Вазьмі вось сякеру.

— Як гэта? Не магу... — прамармытаў Гефест.

— Я загадваю табе, — павысіў голас Зеўс, — бі так, як б'еш па кавадле молатам.

Ледзьве жывы ад страху моцным ударам вялікай сякеры Гефест расшчапіў Зеўсаву галаву і выскачыла з яе дзева ў поўным узбраенні, з бліскучай дзідай у руцэ. Ад гэтага скачка скалануўся Алімп, застагнала зямля, закіпела хвалі мора, перапалохаліся багі.

— Гэта твая сястра Афіна, — з радасцю сказаў Зеўс здзіўленаму Гефесту і з павагай паглядзеў на толькі што народжаную ім багіню — магутную дачку магутнага бацькі. Афіна стаяла побач з ім: стройная, гіганцкага росту; яна вызначалася суроўай і велічнай прыгажосцю ваіцельніцы, яе даспехі, шлем, шчыт, дзіда зіхацелі золатам, а ясныя блакітныя очы гарэлі мудрасцю.

Гэты міф — позняга паходжання, і ён акцэнтуе перавагу партрыярхату над матрыярхатам. Па іншай версіі міфа, Зеўсу дапамагаў не Гефест, а мудры Праметэй. Культ багіні Афіны быў адным з самых распаўсюджаных у Старажытнай Грэцыі (у рымскай міфалогіі Афіна атаясамлівалася з Мінервай). Тоё, што яна нарадзілася з галавы Зеўса, сведчыла аб незвычайнай мудрасці Афіны, і бацька багоў і людзей у складаных сітуацыях заўсёды раіўся са сваёй любімай дачкой. Разумная і разважлівая, яна брала ўдзел ва ўсіх чалавечых спраўах, дапамагала высакародным і мужним героям Гераклу, Дыядому, Тэсею, апекавала Адысее ў яго прыгодах і выпрабаваннях, кіравала ўчынкамі сына Адысея Тэлемаха.

Як ваяўнічая багіня Афіна карэнным чынам адрознівалася ад бога вайны Арэса, нават супрацьстаяла яму. З'яўленне на полі бітвы Арэса азначала пачатак разні і жахаў. Афіна патрабавала чалавечнасці нават на вайне. Яе дэвіз: "больш розуму, чым сілы". І з'яўленне гэтай багіні азначала пераломны момант у бітве, боскае ўмяшанне і боскае цвёрдае слова ў вырашэнні чалавечых спраў.

Шмат карыснага зрабіла Афіна для людзей. Яна ж увесь час знаходзілася ў дзеянні, цнатлівая і недаступная, ніколі не думала ні аб каханні, ні аб шлюбе. Афіна навучыла людзей розным мастацтвам і рамёствам, і яе лічылі сваёй апякункай мастакі, філосафы, музыканты. Гэта ж Афіна прыдумала флейту, вырабіўши яе з косці аленя. Але калі заўважыла, як падчас ігры раздуваюцца шчокі і адтапырваюцца вусны, адкінула яе ад сябе назаўсёды. Флейту падабраў сілен Марсій. Сюжэт гэтага міфа знайшоў увасабленне ў добра вядомай па рымскай копіі скульптурнай групе Мірана "Афіна і Марсій" (V ст. да н. Х.).

Багіня Афіна з'яўлялася абаронцай гарадоў і гаваней, але больш за іншыя любіла горды і цудоўны горад Афіны. Пра тое, як багіня мудрасці была аброна яго апякункай, распавядае міф.

Афіна і Пасейдон

Алімпійскія багі размяркоўвалі паміж сабой грэчскія гарады. Гера захацела апекаваць Мікены і Аргос, Афрадыта выбрала Фівы, Дэметра — Элеўсін. А горад, які быў заснаваны Кекропам і яшчэ не меў назвы, меркавалі ўзяць пад сваю апеку бог мора і марской прасторы Пасейдон, а таксама Афіна — багіня мудрасці, справядлівай вайны і мірнай працы. Каго ж абраць з гэтых дваіх прэтэндэнтаў, вельмі шаноўных у элінскім свеце? І тады Кекроп паклікаў старэйшых грамадзян у культурны цэнтр горада ў Акропаль і прапанаваў ім самім прыняць рашэнне. З'явіліся ў Акропаль і багі, што спрачаліся за горад. Хто ж з іх прынясе большы дар яго грамадзянам?!

Падняў свой трывубец Пасейдон і з вялізной сілай ударыў ім па гранітнай скале. Яна раскалолася, і хлынула марская вада.

— З гэтае хвіліны і навечна тут будзе бруіць крыніца, — сказаў марскі бог. Гэта азначала, што народ, які прыме апякунства Пасейдона, будзе ваяўнічым і зоймецца мараплаўствам. Афіна ж падняла сваю дзіду і ўваткнула яе ў зямлю. І адразу на tym месцы з'явілася аліўкавае дрэва, усы-панае залацістымі пладамі.

Цар Кекроп і яго старэйшыны вырашылі аддаць пера- вагу мудрай дачцэ Зеўса, бо як яны разважалі, боскасць не столькі ў сіле, колькі ў дабратворнасці. Сваім дарам Афіна абяцала людзям радасць і дастатак.

Прысвяцішы Афіне свой горад, мудрыя афінляне не пакінулі ў крыўдзе і Пасейдона, пабудавалі ў Акропалі ў яго гонар храм. Можа, таму і сталі яны не толькі добрымі земляробамі, але і выдатнымі мараплаўцамі.

Мудрая Афіна заўсёды ўтаймоўвала стыхійныя сілы герояў і багоў, дапамагаючы людзям. Яна паклапацілася аб наследніку цара Кекропа, бо ў таго не было сына, і, можна сказаць, выхавала новага афінскага цара Эрэхтэя. Багіня навучыла Эрэхтэя карыстацца павозкай, а герою Белерафонту дала першую (залатую) вуздэчку для непакорнага крылатага каня Пегаса, які слухаўся толькі Зеўса. Конь у элінаў лічыўся свяшчэннай жывёлай Пасейдона, і ён, марскі бог, падарыў людзям дзікага каня, а Афіна навучыла, як яго ўтаймаваць і зрабіць хатній жывёлай. Згодна паданню, Эрэхтэй замацаваў у Афінах культ багіні-апякункі, устанавіўшы ў яе гонар адно з самых вялікіх святаў у антычным свеце — Панафінеі. Гэта апафеоз Афіны, якая ўласабляла дзяржаўную мудрасць. Увесь афінскі народ прымаў удзел у Вялікіх Панафінеях — свяце, якое прытыране Пісістраце (VI ст. да н. Х.) адбывалася раз у чатыры гады. Падчас яго выступалі музыканты і вакалісты, змагаліся атлеты ў гімнастычных і конных спаборніцтвах. Пераможцаў узнагароджвалі аліўкавымі вянкамі і па-майстэрску распісанымі амфарамі, якія былі напоўнены каштоўным алеем. Дзяўчата, апранутыя ў воінскія даспехі, выконвалі пад акампанемент флейтаў пірыйскі танец: яго ўпершыню выканала Афіна пасля перамогі над гігантамі (па іншай версіі — гэты танец з дзідай і шчытом Афіна выканала адразу, як толькі з'явілася з галавы Зеўса). Выступалі хоры юнакоў і мужчын, а пасля конкурсу мужчынскай прыгажосці пачынаўся бег з паходнямі.

Самая ўрачыстая частка Панафінеяў — шэсце ў Акропаль да храма Афіны. У ім браў удзел увесь горад: і дарослыя, і дзеці. Пачыналася працэсія на світанку. Зменшаны макет карабля неслі мужчыны на плячах, а на яго мачце і рэях

распасціраўся пеплас — цудоўнае ўбранне прыгожага колеру з вышытымі ўзорамі, якія адностроўвалі вясенныя перамогі Афіны. Выраблялі гэты раскошны пеплас для багіні дзяўчаты са знатных сем'яў і працаўалі над ім на працягу цэлага года. Далей ішлі дзяўчаты ў белым, якія неслі на галовах свяшчэнныя сасуды, ішлі старэйшыны, жанчыны, мужчыны, воіны... Пышныя калясніцы, запрэжаныя чацвёркамі коней, якімі кіравалі юнакі-арыстакраты, замыкалі шэсце, калі не лічыць кароў і авечак для ахвярнага рытуалу. Завяршаўся самы ўрачысты дзень усеагульным гуляннем, а ў апошні дзесяты дзень Вялікіх Панафінегаў наладжваліся прыгожыя спаборніцтвы мараходаў, якія праходзілі ў Саламінскім заливе.

Усе ўсхвалялі Афіну, а асабліва ткачыхі: гэта ж багіня навучыла іх ткацкаму майстэрству, і нельга было забывацца пра гэта, як забылася Арахна.

Araхна

Далёка за межы горада, што ў Лідзії, разнеслася слава аб Арахне. Не была дзяўчына слаўнай ані родам, ані багаццем: яе бацька — прости фарбавальшчык тканін. Але не толькі людзі, нават німфы збіralіся са схілаў гары Тмол, каб палюбавацца на мастацства Арахны, бо ніхто са смяротных не ўмеў так роўна і хутка прасці, так тонка і прыгожа ткаць і аздабляць саткане цудоўнымі ўзорамі. Усе хвалілі Арахну, і гэта так закружыла ёй галаву, што дзяўчына пачала выхваляцца і аднойчы саманадзей-на заявіла, што не баіцца нават спаборніцтва з самой Афінай.

Тады Афіна прыняла аблічча старой, узяла посах і прыйшла да Арахны.

— Не толькі благое нясе з сабой старасць, — сказала багіня. — Доўгае жыццё дае вопыт і шмат чаму вучыць. Пры-слухайся да маёй парады: ўзвышайся сваім мастацтвам толькі над смяротнымі, не выклікай на спаборніцтва багіню, а слёзна малі яе дараваць табе.

Але Арахна раззлавалася і ў адказ пачала гнеўна крычаць:

— Ты страціла разум ад старасці. Раздавай парады сваім дачкам ці нявесткам, а мяне не чапай. Сама ведаю, што і як рабіць. Што ж не з'яўляецца Афіна? Ці не збаялася?

— Не, не збаялася, я тут, — вымавіла багіня і прыняла сваё аблічча.

Ахнулі жанчыны і німфы, якія прысутнічалі пры гэтым, схіліліся перад дачкой Зеўса, вітаючы яе. А Арахна толькі ўсхапілася са свайго месца, пачырванела, потым збялела, але паставіла на сваім — быць спаборніцтву.

Селі яны абедзьве за ткацкі становік, пачалі працу, лоўка перабіраючы рукамі, не зважаючы на стому.,, Афіна выткала гісторыю сваёй спрэчкі з Пасейдонам за ўладу над Афінамі. А каб саперніца магла ўбачыць, якая ўзнагарода чакае яе за неразумную ганарыстасць, паказала ў чатырох рагах свайго раскошнага вырабу, як караюць багі смяротных за непавагу і непакорнасць: ператвараюць іх у розных птушак і нават у рэчы. Закончыла Афіна выявай на матэрый свайго свяшчэннага дрэва алівы.

Арахна выткала таксама дзіўныя карціны. Яны адлюстроўвалі любоўныя прыгоды багоў. Там быў Зеўс, які вы-крадаў Еўропу, ператварыўшыся ў белага быка. Была Леда: яна купалася, калі ў ablіччы лебедзя падплыў да яе вярхоўны бог, бо не мог ён застацца абыякавым да незямной прыгажосці. Арахна выткала Данью, якую абсыпаў залаты дождь, і шмат іншых гіс-торый пра каханне багоў. І ўсё так жыва, так хораша і дасканала, што нават Афіна не змагла знайсці аніводнага недахопу.

Узлавалася багіня, забылася на тое, што павінна быць справядлівай, і разарвала тканіну Арахны. Не перажыла дзяўчына такой абрэзы, павесілася. Тады зразумела Афіна, як далёка зайдла, выслабаніла Арахну з пятлі і сказала ёй: "Жыві, але вісі ў паветры, і пакаранне гэтае тваім нашчадкам таксама". У той жа момент адбылося ператварэнне Арахны: яна зрабілася павуком, які вечна пляце сваё тонкае павуцінне.

Для людзей міфалагічнага мыслення багіня Афіна з'яўлялася ўвасабленнем справядлівасці і законнасці. Так, жрацам яна загадала прапаведваць запаветы, сярод якіх былі наступныя:

- Не адмаўляй нікому ні ў вадзе, ні ў агні.
- Не пакідай нічых астанкаў без пахавання.
- Не паказвай нікому няправільнай дарогі.
- Не забівай вала, які цягне плуг.

Афіна заснавала ў сваім горадзе арэапаг, які сачыў за выкананнем законаў і караў злачынцаў. Гэта ёй, Афіне, славуты трагік антычнасці Эсхіл даручыў ператварэнне багінь помсты Эрыній у дабрадзейных багінь, якія спрыялі міру, урадлівасці, творчасці, неслі людзям дабрабыт. Аб гэтым яго трагедыя "Эўменіды".

У славу багіні Афіны і яе народа ў Акропалі — скалістым узгорку, які стаў культурным і грамадскім цэнтрам усёй Грэцыі, — быў узведзены цудоўны храм Парфенон, бо Афіну называлі Парфенас (ад грэч. parthenos — "дзева", "цнатлівая"). Акропальскі архітэктурны ансамбль — вяршыня не толькі элінскага мастацтва; гэта адно з найлепшых дасягненняў сусветнай культуры. Ён быў створаны ў гонар перамогі грэкаў над персамі (якой садзейнічала багіня-ваіцельніца Афіна) у V ст. да н. Х., у час, які стаў "залатым" для грэчаскай дзяржаўнасці і мастацтва. Вялікая заслуга ў гэтым правадыра афінскай дэмакратыі Перыкл, пры непасрэдным удзеле якога адбываліся архітэктурныя і скульптурныя работы ў Акропалі, а кіраваў імі сябар Перыкл славуты Фідый.

Храм Парфенон, стваральнікі якога — архітэктары Ікцін і Калікрат, быў цэнтрам усіх пабудоў Акропала. Ён вылучаўся сваімі памерамі і дасканалымі прапорцыямі. Калоны дзесяцімятровай вышыні складалі з асноўным будынкам адзінае цэлае. Уражваў і колер мармуру: цёплы, залацісты, у гармоніі з колерам самой акропальскай скалы. Цудоўныя рэльефы на сценах Парфенона адлюстроўвалі не толькі міфалагічныя сюжэты, але і свяшчэнную працэсію афінскіх жыхароў падчас свята Панафінеяў. Упершыню антычны храм быў аздоблены карцінамі з жыцця звычайных людзей. Чалавек падымаўся да боска-герайчнага ўзроўню.

У храме ўзвышалася ўся з золата і слановай косці дванаццаціметровая статуя Афіны Палады — поўная высакародства, сілы і велічнасці. Другая статуя Афіны, з бронзы, яшчэ большая за першую, была ўстаноўлена перад Парфенонам. Гэта Афіна Промахас — ваяўнічая багіня, якая абараняла горад. Яна быццам вітала ўсіх, хто паднімаўся ў Акропаль, і была бачная здалёк, нават з караблём, якія набліжаліся да порта. А трэцяя Афіна (усе тры статуі — Фідыя) стаяла пры ўваходзе ў Акропаль і, мажліва, была самай цудоўнай. Не ваяўнічая, а добрая і ласкавая, яна мела выгляд маладой дзяўчыны, кучаравыя валасы якой перавязаны шырокай стужкай. Шлем Афіна зняла і трymала яго ў руцэ. А дзіда была не зброяй, а проста апорай для адпачываючай багіні.

Аўтарытэт Афіны ў яе горадзе быў бяспрэчны, і тыран Пісістрат, якога народ пазбавіў улады і прагнаў з горада, змог выкарыстаць гэта ў сваіх асабістых мэтах.

Аднойчы цішыня афінскіх вуліц узарвалася крыкамі вяшчальнікаў.

— Грамадзяне, — кричалі яны, — Афіна не згодна з ва-шыми рашэннем...

— Афіняне, найбольш за ўсіх людзей ваша багіня-апякунка шануе Пісістрата...

— Афіна загадвае вам прыніць Пісістрата...

— Афіна загадвае быць вернымі яму...

— Грамадзяне, Афіна вяртае Пісістрата ў свой Акропаль... Сустракайце яе... і Пісістрата...

Жыхары Афінаў усміхаліся, паціскалі плячыма: маўляў, што толькі не выдумае гэты Пісістрат. Добра зрабілі, што прагналі яго: не павінен кіраваць той, хто так імкнецца да ўлады... Але неўзабаве пачуўся тупат конскіх капытоў, і людзі ўбачылі ўрачыстую працэсію, якая ўяджала ў горад. На пярэдний калясніцы стаяла... сама багіня Афіна! Так, гэта была яна — у залатым з высокім грэбнем шлеме, у адной руцэ шчыт, у другой — дзіда.

Збянтэжаныя і ўзрадаваныя людзі кідалі свае справы і беглі вітаць багіню — заступніцу горада. На другой калясніцы, што ехала следам за галоўнай, яны ўбачылі Пісістрата: ён задаволена ўсміхайся. А яго воіны, як тыя вяшчальнікі, гучна тлумачылі: "Афіняне, прыміце Пісістрата! Сама Афіна жадае гэтага!"

Што было рабіць людзям? Пярэчыць сваёй любімай і справядлівай багіні яны не маглі ды і не хацелі і таму зноў абвясцілі Пісістрата сваім уладаром. Не ведалі афіняне, што тыран ашукаў іх. Ён знайшоў высокую і прыгожую жанчыну, убраў яе ў дарагое адзенне, даў дзіду, шчыт і адправіўся разам з ёй на раскошных калясніцах у Афіны, і далей у Акропаль.

Карані вялікай ролі, якую адыгрывала Афіна ў алімпійскай міфалогіі, хаваліся ў міфалогіі матрыярхату. Так яе матрыяр-хальная незалежнасць прайвілася ў абароне цнатлівасці. Афіна не пашкадавала юнага Тырэсія: пакарала смяротнага за тое, што ён аднойчы падгледзеў, як яна купалася. Багіня закрыла юнаку вочы сваімі далонямі, і той аслеп, праўда, яна надарыла Тырэсія ўнутраным зрокам. Ён пачаў прарочыць,

стаў мудрым і славутым у Эладзе правідцам. Зоамарфічнае мінулае Афіны падкрэслі-ваецца яе атрыбутамі — змяй і савой. Архаічныя хтанічныя рысы адчуваюцца ў яе вобразе, створаным у "Іліядзе": разам з Ахілам Афіна так крычыць на траянцаў, што тыя адступаюць толькі ад аднаго гэтага крыку, багоў і людзей палохае эгіда — абавязковы атрыбут Афіны: шчыт з казінай скуры з галавой змеевалосай Медузы, у якім заключана вялікая сіла. Але для позняй антычнасці Афіна з'яўлялася сівалам сусветнай мудрасці, якая ўпрадкоўвае касмічнае і грамадскае жыццё.

АПАЛОН

*Стаю перад богам, сваім Апалонам,
І хочацца вырвачца песні з палону.
Заступнік паэтаў, сыноў абаронца,
Свяціла і свеціць паэзіі сонца.*

Я. Пушча ("Перад Апалонам")

Апалона як бога сонечнага святла, што даваў людзям жыццё і цеплыню, загойваў раны і прарочыў, як апекуна мастацтваў і навукі, як бога гармоніі — чалавечай і касмічнай — ўшаноўваў увесь антычны свет. Звычайна грэчаскія гарады выбіралі сабе багоў-апекуноў і ўсталёўвалі ў іх гонар свяцілішчы. А культ гэтага бога карыстаўся ўсеагульным прызнаннем і адыгрываў у жыцці элінаў самую значную ролю, нягледзячы на тое, што вярхоўным богам, "бацькам багоў і людзей" з'яўляўся Зеўс. Аднаго з самых старажытных бостваў, Апалона, грэкі ўяўлялі як вельмі прыгожага, золатавалосага і стройнага юнака з сярэбраным лукам за плячымі і кіфарай (ці лірай) у руках.

Паходжанне культу Апалона хутчэй за ўсё ўсходняе (як і яго сястры Артэміды, а таксама багоў-алімпійцаў Афрадыты і Арэса). Аб гэтым сведчаць і нягрэчаскія карані імя Апалона, і тое, што ў Траянскай вайне ён быў на баку малаазіяцкага горада Троі супраць грэкаў, ды і многія свяцілішчы гэтага бога знаходзіліся ў Малой Азіі. У Еўрапейскай Грэцыі культ Апалона зліўся з мясцо-вымі культамі і набыў такі аўтарытэт, што стаў увасабленнем адзінства ўсіх грэкаў, якія складалі розныя плямёны і ў рабаўладальніцкі час жылі ў шматлікіх гарадах-дзяржавах (полісах). У Рыме культ Апалона (найменне бога засталося грэчаскае) распаўсюдзіўся ў V ст. да н. Х., а свайго вышэйшага росквіту дасягнуў праз 4 стагоддзі падчас праўлення Аўгуста.

Галоўным цэнтрам культу Апалона быў востраў Дэлас, бо на ім нарадзіўся вялікі бог.

Нараджэнне Апалона

З краіны ў краіну бегла цяжарная тытаніда Лета (у рымскай міфалогіі Латона). Нідзе не магла яна знайсці прытулку, каб нарадзіць дзяцей Зеўса. Гэтак помсціла сваёй саперніцы раёнівая жонка Зеўса Гера. Яна ўгаварыла зямлю Гею не даваць няшчаснай ніякага прыстанку. Так і блукала тая без сну, пакутуючы ад смагі, бо ніводная крыніца не хацела напаіць яе, баючыся гневу Геры. У рэшце рэшт дабралася Лета да маленъкага камяністага астраўка Дэлас. Гэта Зеўс паклапаціўся аб ёй, і па яго просьбe Пасейдон падняў з марской глыбіні востраў. Ён плаваў па моры і таму не быў падуладны Гei.

— Дэлас, — звярнулася да яго Лета. — Цябе гоняць марскія хвалі, а мяне — гнеў Геры. Злітуйся, дай мне прытулак — і паспрыяеш таму, хто абароніць сваю маці і прынясе табе такую славу, якой не ведаў ніводзін з астрavoў.

Прыемна было пачуць такое Дэласу, бо ніхто не цікавіўся ім, толькі марскія чайкі прыляталі на яго аголеныя скалы і наво-дзілі смутак сваім маркотнымі крыкам. Але засумняваўся востраў:

— Калі твой сын будзе магутным і слаўным, ён можа паграбаваць мною і знайсці сабе іншую, багатую расліннасцю радзіму. А можа, кіне мяне ў глыбіню марскіх хваляў?!

Але Лета паклялася:

— Няхай мяне пачуе неба, зямля, воды свяшчэннай ракі Стыкс, што тут, на Дэласе, будзе ўзведзены алтар і людзі з іншых астрavoў будуць цябе ўсхваляць.

Прычаліў астрavок да мацерыка і забраў вандроўніцу... Нарадзіла Лета на Дэласе блізнят Апалона і Артэміду, дзяцей усемагутнага Зеўса. Побач з ёй знаходзіліся ўсе багіні, акрамя Геры. З рук самай справядлівай — Феміды — маленькі Апалон прыняў салодкую страву багоў амброзію. І адразу адчуў сябе моцным, адкінүў пялюшкі, падняўся і весела сказаў:

— Няхай мне прынясуць мой выгнуты лук і мілую ліру. І яшчэ... Я буду прапрочыць, перадаваць нязменную волю Зеўса.

Калі ступіў Апалон на зямлю Дэласа, то астрavок пакрыўся травамі і кветкамі, зазяў, быццам залаты. Узрадавалася ўся прырода.

Гэтае міфалагічнае паданне сведчыць аб tym, што з дапамогай міфаў грэкі тлумачылі паходжанне розных звычаяў, якія прыйшли з глыбокай старажытнасці. Так, востраў Дэлас сапраўды лічыўся ў іх свяшчэннай зямлёй. Яго нельга было апаганіваць смерцю, і таму паміраючыя пераносілі на бліжэйшы востраў Рэнію. Штогод з Афінаў на Дэлас прыбываў упрыгожаны гірляндамі карабель з паломнікамі. Згодна з паданнем, гэта быў той самы карабель, на якім у свой час афінскі герой Тэсей адправіўся на Крыт разам з юнакамі. Іх пасылалі ў ахвяру жудаснаму быку Мінатаўру. Афіняне далі зарок Апалону, што

калі бог іх выратуе, то кожны год будзе здзяйсняцца паломніцтва на востраў, прысвечаны яму.

З таго момантu, як жрэц Апалона асвячаў гатовы адплыць на Дэлас чарговы карабель, і да яго вяртання ў Афінах забаранялася выконваць смяротныя прысуды.

Калі не было спадарожнага ветру, падарожжа зацягвалася. Філосаф Сакрат, асуджаны артадоксамі на смяротнае пакаранне, чакаў 30 дзён. Ён пераканаў верных вучняў у немагчымасці сваіх уцёкаў, бо не хацеў адказваць несправядлівасцю на несправядлівасць і сваім прыкладам падрываць законы горада. "Сумленна жыў, сумленна і памру", — разважаў мудрэц і на пытанне, як яго пахаваць, з усмешкай адказаў: "Пахавайце, калі дагоніце". И меў рацыю, бо застаўся навечна бессмяротным.

На востраве Дэлас ужо ў старажытнасці збіраліся на спаборніцтвы песняры, і, паводле падання, сам Гамер вучыў дэласкіх дзяўчат пеану — гімну ў гонар Апалона.

Жыхары Дэласа распавядалі, што іх плаваючы востраў стаў устойлівым і нерухомым пасля з'яўлення на ім Апалона, і паказвалі пальму, якую ахапіла Лета рукамі падчас нараджэння сына. Пасвячоная Апалону жывёла — воўк, бо міфы распавядалі і пра тое, што цяжарная Лета блукала ў вобразе ваўчыцы.

Дэльфійскі аракул

*Хоць асцерагаўся я, прызнацца,
Стрэцца з Піфіяй, ды, у яе краі
Будучы, асмеліўся спытацца:
Што мяне наперадзе чакае?*

М. Танк

Помслівая Гера прыдумвала, чым яшчэ дапячы саперніцы, і паслала на яе пачварнага сына Зямлі змея Піфона. Вымушана была маці Апалона і Артэміды разам з дзецьмі ратавацца ўцёкамі. Але хутка юны Апалон расправіўся з Піфонам, хоць той быў не слабей за самога Зе́уса. Залатыя стрэлы, пушчаныя Апалонам у вогненнью пашчу Піфона, забілі страшннюю пачвару, і срэбралукі бог упершыню выканаў урачысты пераможны пеан аб тым, што тут, на схіле Парнаса, у самым цэнтры зямлі, будзе ўзвышацца храм. У ім будуць прыносіць ахвяры Апалону і даведвацца пра свой лёс у жрыцы Піфіі. А там, дзе стлеюць косці Піфона, будуць спаборнічаць у хуткасці і дужасці юнакі падчас Дэльфійскіх гульняў.

Не паспей бог вымавіць апошнія слова прароцтва, як з'явіўся перад ім у паветры храм. Ён быў з пер'я і пуха лебедзяў, якія абліывалі Дэлас у час нараджэння Апалона. Лёгкі, як пух, храм апусціўся на зямлю і ператварыўся ў мармуровы. Ён цудоўна зіхацеў на сонцы, але быў пусты... Тады ператварыўся Апалон у дэльфіна і ў гэтym ablічны прывабіў крышкі карабель. Маракі сышлі на бераг, убачылі бога, які іграў на ліры, і пайшли за ім, зачараўваныя дзівоснымі гукамі. А калі азірнуліся, заўважылі пусты: карабель знік.

— Прыміце ад мяне, бога Апалона, падарунак, лепши за ваш карабель, — сказаў ім бог і паказаў на храм. — Вы будзеце жрацамі гэтага Дэльфійскага храма, а значыць, маімі жрацамі, і такімі шчаслівымі і багатымі, што пазайздросцяць вам нават цары.

Прароцтвы Апалона заўсёды здзяйсняліся. Важней падзеяй культурнага жыцця грэкаў сталі Піфійскія гульні. У глыбокай старажытнасці гэта былі музычныя

спаборніцтвы, да якіх у VI ст. да н. Х. былі далучаны атлетычныя і конныя. Піфійскія гульні праводзіліся ў гонар Апалона на раўніне ля падножжа Парнаса, дзе ён забіў Піфона і ўсталяваў сваё свяцішча. Яны адбываліся летам у кожны трэці год алімпіяды і па сваёй значнасці саступалі толькі Алімпійскім гульням.

Апалон быў богам сонца і зваўся Фебам, што азначае "прамяністы". Падобна тому, як сонца раскідвае свае промні, асвятляе шлях і бачыць усё, што адбывалася і адбудзецца, прадбачыў будучае Апалон-Феб і прадказваў яго людзям. Дэльфы сталі агульнагрэчскім рэлігійным цэнтрам, упадбаным месцам элінаў, бо самай каштоўнай праявай боскай міласці яны лічылі прароцтвы аракулаў. Аракуламі называліся месцы, дзе адбываліся прароцтвы; так звалі і жрацоў, якія гаварылі ад імя бoga, а таксама самі прароцтвы. Выява бoga было яго ўласбленнем, а храм — жытлом. Жрацы выбіраліся на народным сходзе і займа-ліся толькі выкананнем абрадаў. Дэльфійскі аракул быў самым славутым і аўтарытэтным у антычным свеце. Да яго звярталіся не толькі грэкі, і таму сцякаліся ў Дэльфы скарбы з усяго свету. Кожны нёс падарунак за прадказанне і параду бoga.

Да храма падыходзілі дарогай, якая з цягам часу аздобілася мноствам малых храмікаў і статуй. Боскую волю прамаўляла жрыца Піфія. Яна малілася (падчас малітвы грэкі выпроставаліся і паднімалі ўгору распасцёртыя руکі, а калі звярталіся да падземных багоў, то падалі на калені і стукалі далонямі аб зямлю). Пасля малітвы і амавення ў Піфія ішла ў самае святое месца храма і ўзбіралася на прыгожы разны трыножнік. Апранутая ў доўгае адзенне, з распушчанымі валасамі яна жавала лаўровае лісце і ўдыхала выпарэнні зямлі — міязмы ад распаду цела Піфона (хутчэй за ўсё, паліліся спецыяльныя курэнні, якія ахутвалі жрыцу воблакам дыму). Такім чынам Піфія даводзіла сябе да адурманенага стану і ў экстазе выкрывала бязладныя слова. Лічылася, што іх намаўляла ёй таямнічая божая сіла. Жрацы дадавалі свае слова, складалі цэлыя фразы, часцей у вершаванай форме (гекзаметрамі, а ў больш познія часы таксама элегічным памерам альбо ямбічнымі триметрамі) і, зразумела, двухсэнсоўнага сімвалічнага зместу. Мудрыя пранікалі ў сэнс гэтых прароцтваў, а тыя, каго спасцігала няўдача, крывдавалі на сябе, бо не здолелі іх правільна зразумець. Апалон — Локсій, г. зн. "той, хто гаворыць загадкамі".

Да Дэльфійскага аракула звярталіся не толькі прыватныя асобы, як, напрыклад, бацькі, якія клапаціліся аб дзецих, ці купцы, што адпраўляліся ў далёкае плаванне. Сюды прыбывалі дэлегацыі ад грэчскіх і іншых гарадоў і дзяржаў за парадамі напярэдадні вайны ці падчас розных бедстваў (землятрус, эпідэмія, сухмень...). Грамадзяне Афінаў двойчы хацелі даведацца ад аракула, як выратаваць свой горад ад нашэсця персаў. Пасля несуцяшальнага першага прароцтва яны атрымалі новае, згодна з якім "драўляная цвярдыня" абароніць Афіны. Афінскі дзяржаўны дзеяч Фемістокл зразумеў, што гэта ваенныя караблі, і, значна ўзмацніўшы свой ваенны флот, атрымаў ражающую перамогу над персамі ў бітве пры Саламіне. А лідзійскому цару Крэзу Піфія прадказала: "Калі ты пярайдзеши раку Галіс, то разбуриш царства". Усцешаны Крэз перайшоў Галіс і сапраўды разбурыў царства, толькі... сваё, а не персаў. Карысталіся паслугамі Дэльфійскага аракула і рымляне. Цікава, што імператару Нерону жрацы сказалі пра небяспечны для яго 73-гадовы ўзрост. Нерон быў упэўнены, што пражыве менавіта столькі, а на самой справе скончыў жыццё ў 31 год, праўда, змяніў яго на троне 73-гадовы імператар Гальба.

Пуп зямлі

Сярод розных святынь Дэльфійскага храма заходзіўся камень. Ім ганарыліся эліны. Яго ахоўвалі два залатыя арлы. Гэта быў "пуп зямлі". Ён даказваў, што цэнтр зямлі — у Грэцыі. (І сёння грэкі паказваюць гэты вялікі камень з арнаментам — амфалас). Паводле старажытнага ўяўлення, Зямля нагадвала форму шчыта і, падобна невялікаму ўзвышенню ў цэнтры шчыта, таксама мела сярэдзінны ўзгорак. Каб вызначыць, дзе ён, Зеўс выпусціў з усходу і заходу двух арлоў. Доўга ляцелі арлы над рознымі краінамі і сустрэліся ў паветры менавіта ў tym месцы, якое было аднолькава далёка ад абодвух краёў Зямлі — Каўказ-скіх гор і Геркулесавых слупоў. Сустрэліся яны над Дэльфамі.

Грэкі добра ведалі мудрыя думкі, якія былі высечаны на Дэльфійскім храме: "Пазнай самога сябе", "Стрымлівай гнеў", "Назірай канец жыцця", "Горшых заўсёды большасць", "Нічога залішняга", "Самае лепшае — мера". А міфы былі скарбніцай гэтай мудрасці. Некаторыя з іх распавядалі, як багі помесцілі смяротным за ганарыстасць, славалюбства, за непашану да алімпійцаў. І нярэдка ў ролі караючага бога выступаў Апалон. У такіх міфах адлюстроўваліся архаічныя ўяўленні аб Апалоне як жорсткім і згубным божышчы: ён насылаў мор на людзей і на цэлія народы; яго залатыя стрэлы не ведалі літасці і забівалі імгненна. Таму пра чалавека, які паміраў заўчасна, казалі: "Яго паразіла страла Апалона".

Ніоба

Здавалася, самі багі клапаціліся аб жонцы фіванскага цара Ніобе (Ніабее). Яна нарадзіла сем магутных сыноў і сем красунь-дачоў, а прыгажосць самой царыцы рабіла яе падобнай на багіню. Але шчаслівая Ніоба была, як і яе бацька Тантал, высакамернай і пыхлівой... Аднойчы па закліку прарочыцы народ пачаў ствараць на вуліцах Фіваў алтары і спраўляць свята ў гонар боскіх блізнят Апалона і Артэміды, а таксама іх маці Латоны. І тут з'явілася Ніоба ў суправаджэнні прыбліжаных, у раскошным убранні, якое зіхацела золатам, і злосна закрычала:

— Вы страцілі разум? Ці варта ўшаноўваць алтарамі нейкую маці двух нікчэмных блізнят? Лепш успомнілі б пра мяне: мой бацька быў любімцам багоў, і сам Зеўс мне дзед і свёкар, у той час як Латона — праста тытаніда! Гэта ж у мяне, а не ў яе рас-туць сем храбрых сыноў і сем цудоўных дачоў... А ёй, цяжарнай, было адмоўлена ў прытулку ўсімі — і Зямлёр, і Небам, і Вадой.

Выпаліўшы гэтыя слова, Ніоба торкнула сваім царскім посахам бліжэйшы алтар і абярнула яго... Моўчкі стаялі напалоханыя людзі. Яны баяліся гневу царыцы, але яшчэ больш іх страшыў боскі гнеў. І раптам усе пачулі спачатку ціхі, а затым гучнейшы і ў рэшце рэшт страшэнны плач. Ён даносіўся з боку палестры, дзе сыны Ніобы займаліся бегам і барацьбой... А потым пачалі прыносіць іх саміх аднага за адным, ад старэйшага да самага малодшага, зусім хлапчука... І з сэрца кожнага тырчала залатая страла.

— Гэта Апалон загубіў іх, — пранеслася па натоўпе, людзі вярталіся да алтароў, каб прадоўжыць рытуалы, якія спыніла Ніоба. Яна не пярэчыла... бо нічога

не магла вымавіць. Апусціўшы галаву, ледзьве рухалася за тымі, хто нёс яе бездыханных дзяцей... Але гора не змякчыла сэрца пагардлівай царыцы. Яна апрытомнела пры словах нейкай жанчыны: "Гэта не Апалон, а маці забіла іх сваёй ганарыстасцю". Няшчасце і несправядлівасць надалі ёй смеласці.

— Радуйся, бязлітасная! — крыкнула Ніоба, падняўшы правую руку ў бок нябёсаў. — Ты перамагла мяне, саперніца!.. Але чаму перамагла?.. Не, я і зараз багацейшая за цябе дзецьмі. Пасля столькіх смярцей усё роўна перамагаю я!

Замоўкла Ніоба, замоўклі ўсе. Запанавала жудасная цішыня. Раптам пачуўся дзіўны свіст — і ўпала адна з дачок царыцы, тримаючыся рукой за стралу ў грудзях. За ёй — другая, трэцяя... Шэсць залатых стрэл зляцелі з цецівы лука Артэміды... Заставалася адна, малодшая дачка Ніобы, яшчэ зусім дзяўчынка. Яна кінулася да маці, каб тая ўкрыла яе. І тут ганарлівасць пакінула царыцу.

— О, злітуйся! — пачала яна маліць Латону. — Хоць адну, хоць гэтую, меншую, пакінь мне!

Але было позна: бліснула залатая страла і працяла яшчэ адно сэрца... Гора і жах агарнулі няшчасную Ніобу. Яна быццам скамянела. Смяротная бледнасць пакрыла яе твар, перастала біцца сэрца. Заходні венер Зефір абхапіў яе сваімі магутнымі крыламі і занёс Ніобу ў Лідзію, на яе радзіму. Там, высока на гары Сіплі стаіць яна дагэтуль белай каменнай статуяй, і слёзы туті жывяць крыніцу, якая ліецца са скалы.

Апалон караў раптоўнай смерцю, і ён жа вылечваў, збаўляў ад хвароб, ад вар'яцтва. Пад псіхічным захворваннем эліны разумелі стан чалавека, калі ён адчуваў цяжар учыненага ім злачынства. Трэба было маліцца ля алтара Апалона, акунацца ў крыніцу побач з яго свяцілішчам у Дэльфах і рабіць гэта толькі з чыстымі сэрцамі. Асабліва паганіла чалавека праліцце роднаснай крыві, і паганіла не толькі вінаватага, але і кожнага, хто меў з ім зносіны. Усе цураліся забойцы. Апалон жа вучыў людзей, як ачысціцца, і ў гэтым сэнсе быў вельмі чалавечным богам, блізкім да смяротных. Лекарскую моц ён перадаў свайму сыну Асклепію (у рымскай міфалогіі — Эскулап).

Aсклепій

Асклепій стаў у грэкаў богам лячэння. Апалон пакараў яго маці німфу Карапіду за зраду. Калі страла працяла цяжарную Карапіду, Апалон дастаў з яе цела дзіця і аддаў на выхаванне мудраму кентаўру Хірону, які сярод іншага займаўся медыцынай. Хірон адкрыў таямніцы і вылечваў хворых не толькі травамі, але і гукамі, музыкай. Калі Асклепій навучыўся лекарскому майстэрству ў бацькі і свайго настаўніка, ён пачаў ратаваць людзей ад смерці і нават уваскращаць памерлых. Зеўс і ўладар падземнага царства Гадэс вырашылі, што гэта вельмі небяспечна, бо парушаеца парадак, усталяваны багамі на зямлі, і Зеўс кінуў у Асклепія сваю маланку.

Гамер згадваў у "Іліядзе" лекараў Махаона і Падалірыя, якія цудоўна, толькі ім вядомымі сродкамі залечвалі раны грэчаскіх воінаў. Гэтыя лекары — сыны Асклепія, а дочкамі яго былі Гігія (ад гэтага імя слова "гігіена") і Панакея (лац. "панацэя": гэтае слова ўжываецца ў сэнсе сродку ад усялякіх бедаў). Культ Асклепія

распаўсюдзіўся па ўсёй Грэцыі і быў вельмі папулярны ў Эпідаўры. Там знаходзілася знакамітае свяцішча, і да яго збіраліся з усіх мясцін Элады. Гэтае і іншыя свяцішчы Асклепія (на паўднёвым схіле Акропала ў Афінах, на в. Кос) знаходзіліся ў месцах, багатых карыснымі для здароўя крывацімі, паветрам, лекавымі травамі. Жрацы гэтых свяцішчаў былі таксама лекарамі. Яны рабілі хворым назначэнні: дыеты, ванны, ачышчэнні, а потым пасля ахвярапрынашэння, малітваў і іншых абрадаў пакідалі іх на ноч у храме. Асклепій перадаваў хворым сваю волю ў сне. Раніцай яны расказвалі сны жрацам, і тыя тлумачылі іх і вызначалі далейшае лячэнне. Той, хто папраўляўся, прыносіў у ахвяру Асклепію пеўня. Некаторыя апісвалі сваю хваробу і сродкі вылечэння на табліцах, якія вывешвалі ў храме. Часам гэтыя табліцы давалі лекарам, напрыклад, Гіпакрату.

Уяўлялі Асклепія падобным да Зеўса — з посахам у руках, вакол якога абвівалася змяя ці дзве змяі. Гэтая жывёла была пасвячона Асклепію, а ў глыбокай старажытнасці яго самога ўяўлялі ў ablічы змея. Сярод розных тлумачэнняў "змяінай атрыбутыкі" і тое, што змяя скідvala скuru і адраджалася, як адраджалася ад лекаў цела хворага. У Грэцыі лекараў называлі асклепіядамі — нашчадкамі бога-збавіцеля, у Рыме — эскула-памі. У літаратуры "эскулап" ужываецца часцей за ўсё ў жартаў-лівым ці іранічным сэнсе.

Лаўры, якія не толькі ў античную эпоху вянчалі паэтаў і пераможцаў, мелі міфалагічнае паходжанне: архаічнаму Апалону былі ўласцівы раслінныя функцыі. Ён — Дафній, а гэта значыць "лаўровы", "той, хто любіць лаўровае дрэва" Дафну (грэч. *daphne* — лаўр). Дачка рачнога бога Пенея німфа Дафна была першым каханнем залатакудрага бога, і каханнем няшчасным.

Дафна

Горды сваёй перамогай над змеем Піфонам, убачыў Апалон бога кахання Эрота. Той нацягнуў свой залаты лук.

— Навошта табе, малы свавольнік, зброя герояў? Яна больш пасуе да майго пляча. Я магу параніць дзікага звера ці ворага... Мае стрэлы забілі вялізнага Піфона. Каб распаліць полымя кахання, табе дастаткова мець паходню. Дык не спрачайся з маёй славай стралкі!

Пакрыўдзіўся на Апалона сын Афрадыты і задумаў адпомесціць:

— Твая страла, Феб, цаляе ва ўсіх, а мая пацэліць... у цябе.

Сказаў гэта і ўзляцеў на сваіх залатых крылах на вяршыню Парнаса. Там Эрот вынуў з калчана дзве стралы. Адна з іх абуджала каханне, а другая знішчала яго. Першай стралой ён працяў сэрца Феба, другую пусціў у цудоўную німфу Дафну, якая жыла ў суседнім лесе.

Як толькі сустрэўся Апалон з Дафнай, адразу закахаўся ў яе. Але, пачуўшы яго пяшчотныя слова, пабегла тая прэч. Залатакудры бог паспяшаўся за ёй. Пачуццё ўсё расло ў яго грудзях: ён глядзеў на прыгожыя непрыбраныя валасы німфы, бачыў яе вочы, падобныя на зоркі, вусны, на якія нельга было налюбавацца, на паўаголеныя плечы, белыя руکі...

— Чаго ж ты ўцякаеш ад мяне, німфа? — кричаў Апалон, спрабуючы дагнаць яе. — Чаго байшся? Запытай, хто я, каму спадабалася ты. Я не дзікі пастух, не грабежнік. Я — Апалон, сын Зеўса!

Ён шмат чаго гаварыў, але Дафна на слухала. Яна бегла хутчэй за вецер, прадзіралася скрозь лясны гушчар, пера-скоквала цераз каменне і скалы... І падчас бегу становілася яшчэ прыгажэйшай. Але хутка неслі крылы кахання і Апалона. Яшчэ імгненне — і дагоніць ён Дафну. Яна ўжо адчувае за спіной яго гарачае дыханне, сілы пакідаюць яе. Убачыла німфа хвалі Пенэя і пачала маліць:

— Бацька! Дапамажы дачцэ. Схавай мяне ці знішчы мой вобраз, змяні аблічча... Толькі б не дакрануўся ненавісны...

І тут адчула, як яе цела пачало нямець, пакрывацца карой, валасы ператварацца ў лісце, рукі выцягвацца ў галіны, ногі, як карані, прырастаць да зямлі. Яна ператварылася ў лаўровае дрэва. Дакранаецца Апалон да яго рукой і чуе яшчэ біццё сэрца. Абнімае галіны, цалуе дрэва, а яно адступае ад пацалункаў. І тады сказаў Апалон:

— Калі не магу зрабіць цябе жонкай, будзеш майм дрэвам.

З галінаў лаўра Апалон сплёў для сябе вянок, а лісцем аздобіў ліру.

Міфалагічны сюжэт пра Апалона і Дафну знайшоў багатае адлюстраванне ў мастацтве (карціна Н. Пусэна, скульптура Л. Берніні, опера Р. Штраўса). Трэба прызнаць, што каханне Апалона не прыносіла шчасця яго выбраннікам.

Касандра

Закахаўся срэbralukі бог у дачку Траянскага цара Прыйма сінявокую прыгажуню Касандру і для таго, каб яна адказала ўзаємнасцю, абыццаў навучыць майстэрству прароцтва. Касандра навучылася, але адвергla каханне свайго боскага настаўніка. Апалон ужо не мог адняць у дзяўчыны дар прадказання, таму адняў здольнасць пераконваць: што б ні прарочыла Касандра, ёй нікто не верыў. Дарэмна гаварыла яна сваім суайчыннікам аб пагібелі Троі, калі вернецца на радзіму яе брат Парыс, аб небяспекы, якую тайў драўляны конь, пакінуты грэкамі. Шалёнай называлі Касандру, калі яна папярэджвала іх аб згубных намерах аргоскай царыцы Клітэмнестры. Загінуў ад рукі вераломнай Клітэмнестры яе муж герой Траянскай вайны Агамемнан, загінула прарочыца.

Мова Касандры заўсёды была цудоўнай, натхнёной, паэтычнай, але ўспрымалі яе як незразумелае, сумбурнае трывожненне, а Касандру — ледзь не вар'яткай. Нярэдка людзі, падобныя да Касандры, надзеленыя незвычайнім розумам і дарам прадбачання, папярэджваюць аб tym, што можа адбыцца. Але іх не слушаюць, з іх смяюцца, іх закідваюць камянімі. Яшчэ ў лёссе мужнай Касандры адлюстравалася трагедыя жанчыны, жыццё якой у античным грамадстве, нават у дэмакратычных Афінах, было вельмі нялёгкім.

Вобраз Касандры — адзін з самых трагічных у античнасці, і, пачынаючы з "Арэстэі" Эсхіла, ён натхняў літаратараў і мастакоў усіх эпох на стварэнне трагедый неразумення (карціны П. П. Рубенса, скульптура М. Клінгера, драма Лесі Українкі).

"Талент Касандры" — так назвала свой верш Н. Загорская. Падобна міфалагічнай герайні паэтка пакутуе за тое, што адбываецца, і за тое, што адбудзецца ў свеце, бо яна надзеленая незвычайнай здольнасцю прадбачання:

Болем чужым станаўлюся відущчая.

Талент Касандры мне лёс дараваў.

Лёс сапраўды выбірае, каго адорваць "талентам Касандры": выбірае сярод тых, хто не можа абыякава ставіцца да гора іншых людзей, да чужога болю. І баліць добрае, спагадлівае сэрца, "каменем важкім" кладзецца на яго "чорная вестка" аб чалавецтве, якое ніяк не пазбавіцца войнаў, аб трагедыі народа, перажыўшага Чарнобыль, аб будучым роднай прыроды:

Ходзіць нядоля доламі, пушчамі,

Падаюць дрэвы ў бяду напавал...

Каханне Апалона не прыносіла шчасця ні яму, ні жанчынам. Міфы распавядаюць і пра тое, як трагічна абрывалася жыццё сяброў золатавалосага бога.

Гіякінт

Сын спартанскага цара Амікла Гіякінт (лац. Гіякынт) быў вельмі прыгожым юнаком, меў зграбную фігуру і быў падобны да алімпійскага бога. Срэбранукуі Апалон часта з'яўляўся ў даліне Эўрота, каб бавіць час з Гіякінтом. Сябры палявалі на схілах гор у густалістых лясах, займаліся гімнастыкай, і ў спрынце Гіякінт амаль не ўступаў несмяротнаму Апалону: ён жа з дзяцінства трэніраваў сябе, як усе спартанцы.

Набліжаўся гарачы поўдзень, калі аднойчы Апалон і Гіякінт вырашылі заніць сябе кіданнем дыска. Яны ўмасцілі алеем свае гнуткія целы і падрыхтаваліся да спаборніцтва. Першым цяжкі медны дыск узяў алімпіец. Магутнай рукой ён кінуў снарад так высока, што той знік з вачэй. Толькі праз некаторы час дыск з'явіўся ў небе і, нібы зорка, пачаў падаць на зямлю. Да яго паспяшаўся Гіякінт: юнак жадаў хутчэй паказаць сваё майстэрства, кінуць не горш, а, можа, і лепш за свайго славутага сябра. І ў гэты момант дыск упаў на зямлю, але адскочыў ад удара і трапіў у галаву юнага атлета. Твар Гіякінта пакрыўся смяротнай бледнасцю, і ён са стогнам паваліўся на зямлю.

Ахоплены жахам падбег да Гіякінта Апалон, схіліўся над ім: пунсовая кроў лілася з раны няшчаснага. Што толькі ні рабіў Апалон, якія травы ні прыкладваў да раны, але ўсё аказалася дарэмным: кроў не спынялася. Паклаў несмяротны галаву сябра сабе на калені і, пакутуючы, глядзеў, як скрываўліваліся яго валасы, усё больш бляднеў твар, гаслі вочы. Быццам палявая кветка, сарваная ў спякотны дзень, што апускала лісце і хілілася да зямлі, паміраў Гіякінт. Бяссільна схілялася да зямлі яго галава.

— О, Зеўс! — усклікнуў у роспачы Апалон. — Чаму багі бываюць бездапаможныя! Памірае мой мілы сябар, а я бяссільны выратаваць яго. Памірае ад майго дыска! І чаму я — несмяротны, чаму не могу разам з

ім сысці ў змрочнае царства ценяў!

Апалон абліваўся слязьмі, а душа Гіякінта адлящела ў падземны свет Аіда. Глядзіць алімпіец на сканаўшага юнака і ціха прамаўляе:

— Не, ты не можаш загінуць незваротна, мой Гіякінт. На гэтым свеце застанецца вечная памяць аб табе. Няхай яна жыве не толькі ў мaim сэрцы, але і сярод людзей.

І ў тое самае імгненне з қрыві Гіякінта вырасла лілейна-белая кветка, на пялёстках якой былі қрывава-чырвоныя плямы.

Паводле другой версii, прыгожаму Гіякінту вельмі сімпатызаваў заходні вецер Зефір. І хоць Зефір увасабляў цёплы вецер, з Гіякінтом ён абышоўся вельмі холадна: з рэўнасці накіраваў дыск Апалона ў галаву юнака.

Самая простая трактоўка гэтага міфа — заключаная ў ім спроба патлумачыць знакі на пунсовых пялёстках кветкі гія-цынта. Гэта нібыта накрэсленыя грэчаскія слова, якія азначаюць "гора, гора" — перадсмяротныя слова няшчаснага юнака.

Гіякінт быў фітаморфным (раслінным) бóstвам паміраючай і ажываючай прыроды. Яго імем называўся позні летні месяц Гіякінфій на Крыце, Родасе, Коце, у Спарце. Культ Гіякінта меў нягрэчскае паходжанне і пазней быў выцеснены культам Апалона. Антычны гісторык Павсаній сведчыў, што ў мікенскім горадзе Аміклы (якому сваё імя даў бацька Гіякінта) Апалон усталяваў свята Гіякінфіі, і яно праходзіла як свята срэbralukага алімпійца. Паводле падання, падножжа статуі Апалона, які сядзеў на троне, уяўляла сабой ахвярнік, а ў ім быў пахаваны Гіякінт. Падчас святаў Гіякінфій у гэты ахвярнік пранікалі праз медныя дзвёры і прыносілі ахвяры Гіякінту яшчэ да таго, як пачалі ахвяраваць у гонар Апалона.

Міф аб Гіякінце быў папулярны ў антычнасці. Яго сюжэт часта сустракаўся на вазах VI — V ст. да н. Х. і атрымаў паэтычную апрацоўку ў Авідзія. Звязталіся да гэтага міфа і ў новы час (карціны А. Карабы, Дж. Цьепала, А. Іванава). На тэму "Апалон і Гіякінт" была напісана першая опера В. А. Моцартам, калі маэстра меў 11 гадоў ад нараджэння.

Рысы расліннага дэмантізму адлюстраваліся і ў міфіч-nym вобразе Кіпарыса.

Kіпарыс

На лугах вострава Кеас, што ў Эгейскім моры, пасвіўся дзівосны аленъ. Яго галінастыя рогі зіхацелі бы золата, гнуткая шыя аленя была аздоблена бліскучымі капштоўнымі камяніямі, а з вушэй спускаліся жамчужныя ўпрыгажэнні. Гэтая чароўная жывёліна была прысвечана німфам і зусім страціла прыродную дзікасць, страх перад людзьмі.

Грацыёзны алеń спакойна заходзіў да іх у жытло, дазваляў сябе лашчыць, і ўсе цешыліся пры сустрэчы з гэтым лясным красуном. Больш за ўсіх любіў незвычайнага аленя царэвіч Кіпарыс, вялікі сябар бога Апалона. Юнак вадзіў аленя на пашу, дзе былі свежая, сакавітая трава і празрыста-чыстая вада ў крыніцы. Кіпарыс збіраў духмяныя кветкі і ўпрыгожваў імі рогі свайго ўлюблёнца, а потым садзіўся яму на спину і раз'яджаў, быцам коннік, па шырокай Карфейскай даліне.

Стаяў спякотны летні дзень. Неміласэрна паліла сонца, і алеń Кіпарыса схаваўся ад яго промняў у засень кустоў. Прыго-жая жывёліна цешылася прахалодай, калі паляўнічы дроцік паразіў яе насмерць. І трэба ж было такому здарыцца! Паляўні-чым, які смяротна парапаніў пестуну Кіпарыса, аказаўся сам Кіпарыс. Юнак выпадкова зайшоў у месца, дзе адпачываў алеń, і не пазнаў яго, бо густое лісце закрывала жывёліну. Страшэнная роспач ахапіла Кіпарыса, калі ён убачыў, што нарабіў: яго ўлюблёнец пакутліва паміраў ад цяжкай раны. Гора юнака было невыказным, і ён маліў Апалона паслаць смерць яму таксама.

Срэбра́лукі бог спрабаваў супакоіць сябра, але дарэмна: той прасіў аб адным — каб Апалон дазволіў яму сумаваць вечна. І тады ўсёмагутны алімпіец ператварыў Кіпарыса ў дрэва. Валасы юнака пачалі цвярдзець і сталі цёмна-зялёной хвойй, а цела апранулася ў кару. І вось ужо перад Апалонам не царэвіч, а высокае і стройнае кіпарысавае дрэва. З глыбокай маркотай у голасе сказаў Апалон:

— Заўсёды, мой сябар, я буду смуткаваць па табе і аплакваць. Ты таксама будзеш тужыць аб чужым горы, аб чалавечай журбе.

Цёмная, своеасаблівая афарбоўка лісця кіпарыса магла быць прычынай таго, што гэтае дрэва звязвалі з культам памерлых. У Эладзе і ва ўсім Міжземнамор'і кіпарысы саджалі і да гэтай пары саджаюць пераважна на могільніках, а галіны іх выкарыстоўваюць у пахавальных абрадах.

Кіпарысай звалі дачку Барэя, які вырасціў першы кіпарыс на яе магіле. Кіпарысамі называлі і дачок Этэокла ў Архамене. Яны танцавалі на свяце Дэметры і Коры, зваліліся ў крыніцу, але былі ператвораны ў дрэвы.

Апалон меў яшчэ імя Номій. Гэта быў Апалон, які пасвіў статкі і ахоўваў іх. Так, калі срэбра́лукі бог даведаўся аб смерці сына Асклепія, забілага маланкай Зеўса, ён, раз'юшаны, перабіў кіклопаў, якія кавалі маланкі Грамавержцу. За гэта Апалон быў асуђаны служыць у смяротнага — фесалійскага цара Адмета (па іншай версіі, каб ачысціцца ад пралітай крэви Піфона). Срэбра́лукі бог так спраўна абыходзіўся са сваімі абавязкамі пастуха, што коні і каровы Адмета сталі самымі

лепшымі і колькасць іх значна павялічылася.

Самае знакамітае імя Апалона — Мусагет. Як бога музыкі і паэзії, гармоніі і паэтычнага натхнення яго суправаджалі чароўныя музы. Яны спявалі разам з Апалонам пад акампанемент яго ліры альбо кіфары.

Мастацтва Апалона-Кіфарэда ўвасабляла чыстае, яснае гучанне струнных інструментаў, якія лічыліся грэчскімі ў адрозненне ад усходній варварскай флейты. На флейце іграў фрыгійскі сілен Марсій, які спаборнічаў з Апалонам у музычным майстэрстве. Музыка Марсія мела экстатычна-шалёны харктар, як тая музыка (флейтаў, тымпанаў, трашчотак), што суправа-джала Дыянісійскія оргіі. Апалон перамог сілена і жудасна ад-помсціў за дзёрзкасць: садраў з яго, жывога, скuru. ("Пакаранне Марсія" — карціна на гэты сюжэт італьянскага мастака XVII ст. I. Ліса.) Паводле падання, скура сілена Марсія вісіць у Келенах, што ў Фрыгіі; яна заўсёды пачынае рухацца, быццам танцуе пры гуках флейты і застаецца нерухомай, калі даносяцца гукі кіфары.

Міфічны вобраз Апалона прайшоў значны эвалюцыйны шлях, і лепшая, класічная існасць гэтага пануючага ў грэчскай рэлігіі і міфалогіі бóstва ўсё ж такі не выцесніла яго архаічнага мінулага. Светлы Апалон, які атаясамліваўся з сонцем, Апалон, які знішччаў пачвараў, ачышччаў і лячыў людзей, апекаваў Музу, захаваў у сабе рысы цёмнага забойцы, што насылаў смяротныя хваробы. З цягам часу Апалон становіўся універсальным богам, які ўмацоўваў сусветную гармонію.

Самым вядомым адлюстраваннем вобраза Апалона ў мастацтве з'яўляецца "Апалон Бельведэрскі", рымская мармуровая копія, якая была зроблена з грэчскага бронзавага арыгінала IV ст. да н. Х. і захоўваецца ў Ватыкане. Гэта выява бога ў вобразе стройнага, прыгожага юнака, які трymae ў руцэ лук і глядзіць услед выпушчанай страле. Па словах буйнога нямецкага мастацтвазнаўца XVIII ст. I. I. Вінкельмана, гэты Апалон увасабляе абаяльную мужнасць, прыгажосць юнацтва, пяшчоту і годнасць.

Вялікую мастацкую значнасць мае таксама антычная статуя работы Праксіцеля: яна адлюстроўвае Апалона, які забівае яшчарку. У новы час да славутага вобраза звязрталіся скульптары Б. Торвальдсен і А. Радэн, жывапісцы Н. Пусэн, Э. Дэлакруа, К. Брулоў, Дж. Цьепала, кампозітары Ж. Б. Люлі, В. А. Моцарт, І. Стравінскі і шмат іншых вядомых і малавядомых мастакоў. У паэзіі Апалон часцей за ўсё выступае разам з Музамі.

Музы

*Як сабіральніцы мёду са спевам заўсёды працуюць,
Так і для Музу няма песні без працы жывой...
З яснага ў гэтых радках, схаванае зведаць імкніся;*

Толькі тады Апалон зробіцца твой мудрацом.

М. Карыцкі ("Да аднаго паэта")

Паэтам і ўсім смяротным натхненне пасылаеца "салодкамоўнымі" багінямі Музамі. Не сумняваўся ў гэтым Гамер: "Іліада" і "Адысея" пачынаюцца зваротам да Музы.

"Муза, спявай мне пра гнеў Ахілеса, Пелеева сына" — гэта першы радок "Іліады", а значыць, і ўсёй еўрапейскай паэзіі. "Шчаслівы той, каго любяць Музы", — сцвярджаў другі грэческі паэт Гесіёд і распавядаў пра тое, як Музы стварылі з яго паэта: адкрылі таямніцу паэтычнага вымыслу — фантазіі, абучылі песням.

У "Адысеі" ўпершыню з'яўляюцца дзеяць алімпійскіх Музай. Гесіёд ужо называе іх імёны. Але першапачаткова, у даалімпіскай (дакласічнай) міфалогіі, было толькі трох Муз — Мелета (у перакладзе з грэческай "вопытнасць", "спракты-каванасць"), Мнема ("памяць") і Айда ("песня"). Цікава, што і ў неагляднай старажытнасці чалавек цаніў не толькі свае фізічныя здольнасці; адчувалася жаданне ўсладзіць душу песняй, а таксама замацаваць свае веды і вопыт у памяці.

Алімпійскія ж Музы з'яўляліся ўзорам гармоніі і дасканаласці. Юныя, прыгожыя, цнатлівыя, з дзіўнымі галасамі, яны былі дочкамі Зеўса і багіні памяці Мнемасіны. Нарадзіліся яны ля падножжа Алімпа, дзе квітнелі раскошныя лугі і пасвіліся статкі, якія належалі багам. Тут, у Піэрый, Музы любілі вадзіць свае карагоды. А яшчэ іх упадабаным месцам былі горныя вяршыні Парнаса ў Дэльфах і Гелікона ў Беотыі. Там яны абыходзілі ахвярнік Зеўса, купаліся ў фіялкава-цёмнай вадзе Кастальскай крініцы і Гіпакрэны, якую выбіў са скалы капытом крылаты конь Пегас. Бог музыкі і паэзіі Апалон суправаджаў іх спевы чароўнай ігрой на сваёй залатой кіфары, кіраваў гульнямі ўсіх дзеяці Музай.

Каліона (у перакладзе з грэческай "цудоўнагалосая") была першапачаткова музай спеваў, пазней стала музай эпічнай паэзіі. Яна трymае ў руках навошчаную дошчачку і палачку для пісання — сціло. *Мельпамена*, што значыць "співаючая", спачатку лічылася музай журботнай песні, а ў класічнай міфалогіі — музай трагедыі. Яе атрыбуты ў выяўленчым мастацтве — трагічная маска, вянок з вінаграднага лісця, тэатральная мантыя, катурны. З цягам часу Мельпамена стала ўвасабленнем тэатра наогул. Муза камедыі *Талія* ("чароўная"). Яе адлюстроўваюць у мастацтве маладой жанчынай, галаву якой аздоблівае вянок з плюшча. У адной руцэ Талія трymае камічную маску, а ў другой — бубен альбо посах: яна яшчэ была музай букаличнай (пастухоўскай) паэзіі. *Тэрпсіхора* ("тая, што любіць танец") — муза танцаў. Мастакі ствараюць яе вобраз, увенчаны лаўровым вянком. Атрыбутам Тэрпсіхоры з'яўляецца таксама ліра. Муза любоўнай

(эратычнай) паэзіі Эрато (у паэзіі ўжываеца і як Эрата) натхняла славутых грэчскіх лірыкаў, і ў руках у гэтай музы — вялікая ліра, якая нагадвае арфу.

Можа таму, што эліны вельмі любілі паэзію і спевы, яны прыдумалі яшчэ адну музы лірычнай паэзіі Эўтэрпу ("радасная"). Яе ўяўлялі з флейтай у руках. *Палігімнія* ("багатая гімнамі") — муза гімнічнай паэзіі. У яе няма ніякіх атрыбутаў. Але гэтую Музу можна пазнаць па задуменнаму позірку і шчыльнаму пакрывалу. Палігімнія натхняла тых, хто ствараў гімны і малебныя песні. Калі ж мы бачым вобраз музы, у руках якой світак папіруса ці пергамента і грыфельная палачка, то не сумняваемся: гэта *Клю* — муза гісторыі ("тая, што ўслыўляе"). Яна надзяляла чалавека здольнасцямі вывучаць неба і зямлю, ход нябесных свяціл і зямных спраў. *Уранія* ("нябесная") — муза астрономіі. У адной руцэ яна трymае астральны глобус, а ў другой — палачку-радыус, якой астролагі ўказвалі на зоркі. Клю і Уранія сталі музамі гісторыі і астрономіі ў эліністичную эпоху.

Такім чынам, спачатку багіні спеваў, Музы пачалі апека-ваць усю творчую дзейнасць чалавека. Храмы ў іх гонар называліся мусеёнамі (адсюль сучаснае "музей").

Сімвалічна тое, што маці Музай багіня памяці. Гэта яна, Мнемасіна, ці памяць, спалучае сучаснасць з мінуўшчынай, ствараючы тым самым пераемнасць у развіцці свету. І міфы мы ведаем таму, што пра іх рассказалі людзям мілагучныя Музы.

Не было для багоў-алімпійцаў, нават самых суровых, большай асалоды, чым бачыць карагод прыгожых Музай на чале з Апалонам і слухаць іх цудоўныя спевы. Калі Апалон хутчэй за думку пераносіўся з Парнаса на Алімп, там усталёўваліся спакой і цішыня: алімпійцы забываліся на розныя крыўды, разлад, і нават бог вайны Арэс не хацеў згадваць пра крывавыя бітвы. Усе ўважліва сачылі за тым, як спявалі, змяняючы адна адну, паўхор'ямі мілагучныя Музы пад дзіўныя гукі залатаструннай кіфары Апалона. Іх прыгажосць, гармонія, мастацтва ўтаймоўвалі дзікія сілы прыроды: рэчкі, якія разліваліся, вярталіся ў свае рэчышчы, супакойвалася мора, што бушавала некалькі дзён, заціхалі і чалавечыя страсці.

Музы ўсіхвалілі боскі свет, добрыя звычаі, якія панавалі на Алімпе і на зямлі, намаўлялі лепшыя думкі. Калі надыходзіла нач, яны ахутваліся туманам і спускаліся да людзей, каб самых здольных надарыць паэтычным талентам, натхніць паэтаў і спевакоў. Эліны ставіліся да паэтаў і музыкантаў з вялікай пачцівасцю: перад гэтымі ж людзьмі, разважалі яны, адкрывалася штосьці такое, што было недаступна для іншых. Ім спрыяла боская сіла. Правіцелі запрашалі паэтаў да сваіх двароў, не шкадавалі пачастункаў і спадзяваліся на

стварэнне хвалебнай оды ў свой гонар. Пра паэтаў распа- вядалі легенды. Адна з іх пра Арыёна.

Калісьці, у старой Эладзе,
хадзілі вандраваць рапсоды.
Было ў іх творчасці суладдзе
з жыщём і думкамі народа.

У. Дубоўка ("Інтрадукцыя")

Паэт-пясняр Арыён (Arion) быў добра вядомы не толькі на востраве Лесбасе, дзе нарадзіўся. Ён шмат падарожнічаў і паўсяоль выклікаў захапленне сваім талентам. Аднойчы Арыён вяртаўся на караблі ў Карынф з багатымі скарбамі і, як заўсёды, быў упэўнены: багі, яго апекуны, ніколі не дазволяць яго пакрыўдзіць. Але маракі задумалі загубіць Арыёна, а здабычу падзяліць паміж сабой.

— Выбірай, — прапанавалі яны паэту. — Можаш забіць сябе сам, і мы абяцаем пахаваць тваё цела, як толькі выйдзем на бераг. А калі не, — зараз жа кідайся ў мора.

— Што ж, — сказаў Арыён, — відаць, такі ў мяне лёс. Толькі перш чым скончыць самагубствам, дазвольце праспіваць маю апошнюю песню.

Павесялелі рабаўнікі: пяройдуць да іх скарбы Арыёна, ды яшчэ пачуюць яны боскі голас спевака! І адышлі на сярэдзіну карабля, каб размясціцца ў тульней. Арыён апрануўся ў святочнае адзенне, выйшаў на карму, выканаў урачысты гімн і... кінуўся ў

марскія хвалі. Але пуд! У той самы момант з'явіўся побач з ім дэльфін, узяў паэта на спіну і даставіў на бераг.

Тыя, хто распавядаў і слухаў пра Арыёна, не сумняваліся, што аблічча дэльфіна прыняў сам Апалон. Арыён — легендарная постаць паэта, з твораў якога да нас нічога не дайшло. Мы лепш ведаем другога славутага паэта VI ст. да н. Х. — Івіка, які паходзіў са знатнага роду, але прамяніў багацце на неспакойнае жыццё паэта-вандроўніка. Івіку хацелася як мага больш пабачыць і зведаць, каб расказаць пра ўсё гэта ў сваіх гімнах. На яго таксама па дарозе ў Карынф напалі рабаўнікі. Паэт быў забіты, а сведкамі злачынства з'явілася толькі чарада жураўлёнік у высокім небе. Упэўненая ў сваёй беспакаранасці забойцы прыйшли ў Карынф, пачалі весяліцца на свяце. Але хіба можна схавацца ад справядлівага гневу багоў?! І калі аднойчы над горадам праплыўала чарада серабрыстых птушак, адзін са злачынцаў ускрыкнуў: "Глядзіце, гэта ж Івікавы жураўлі!" Людзі ўсё зразумелі — і паэт быў адпомігчаны. На падставе гэтай антычнай легенды Ф. Шылер напісаў сваю вядомую баладу.

А сярод міфічных спевакоў-паэтаў самы знакаміты, вядома,

Арфей. Родам з Фракії, ён быў сынам музы Каліопы і рачнога бога Эагра, а ў адным з міфалагічных варыянтаў — самога Апалона. Дзівосны голас Арфея, яго чароўная ігра на ліры былі цудам. Каб паслухаць музыку, з глыбіні мора выплывалі рыбы і хуткія дэльфіны; дрэвы схілялі кроны, рэчкі спынялі цячэнне, а дзікія звяры становіліся ручнымі, ласціліся да ног спевака. Вобраз Арфея з'явіўся ўвасабленнем чалавечага захаплення мастацтвам, увасабленнем магутнасці спеваў, а таксама кахання. Вельмі папулярным у антычнасці быў міф пра Арфея і Эўрыдыку.

Арфей і Эўрыдыка

*Арфей — паэт, і сваім словам
Умее свет заваражыць.
Співаць на ліры азначае быць,
Зноў нарадзіцца ў слове новым,
Жывым заўсёды, адмысловым.*

М. Сяднёў ("Арфей")

Жыў Арфей шчасліва са сваёй любай жонкай прыгажуняй Эўрыдыкай, але шчасце іх было нядоўгім. Аднойчы гуляла Эўрыдыка з сяброўкамі-німфамі ў зялёной даліне, збирала кветкі, як раптам выпаўзла з густой травы змяя і ўкусіла яе. Памерла Эўрыдыка.

Ніяк не мог змірыцца з такой стратай Арфей, не мог суцешыцца. Блукай гаротна адзін па лясах, у жалобных песнях выказваў свой смутак. Разам з ім аплаквала Эўрыдыку ўся прырода. І адважыўся музыка на неверагоднае — спусціцца за жонкай у падземнае царства мёртвых. Але як туды трапіць? Няма для жывых дарогі ні ў Аід, ні з яго. Узяў Арфей ліру і пайшоў шукаць уваход у краіну ценяў... Нарэшце, праз глыбокую пячору Тэнара ён дайшоў да берага ракі Стыкс, за якой пачыналася змрочнае жытло памерлых. Але дзе перавозчык Харон са сваёй лодкай? Азірнуўся Арфей і ўбачыў цені нябожчыкаў, якія таксама чакалі пераправы. Моўчкі прычалі Харон да берага, селі ў лодку цені, а калі зрабіў крок Арфей, то натыкнуўся на вясло, пастаўленае поперак, і пачуў: "Тут не месца жывым. Калі прыйдзе твой час, тады і з'явішся. А зараз вяртайся назад".

Ударыў Арфей па струнах залатой ліры, і загучала песня над краінай вечнага маўчання... Апусціў Харон вясло, абаперся на яго, прыслухаўся: ніколі не чуў ён нічога чароўней за гэтыя гукі. А Арфей, не спыняючы спеваў, падняўся ў лодку. І праз некаторы час апынуўся на другім беразе. Смела накіраваўся ён да ўладара падземнага царства Аіда. Пачуўшы цудоўную музыку, замёр пачварны трохгаловы сабака Кербер (Цэрбер), які вартаваў выхад. Прывідныя цені нябожчыкаў акружылі Арфея, але пад гукі яго ліры выпусцілі з рук кубкі, якімі чэрпалі ваду з

ракі забыцця Леты, і пачалі ўспамінаць сваё ранейшае жыццё... І вось перад Арфеем залаты трон грознага Аіда. Побач з ім жонка ўладара прыгожая Персефона, а за спіной — бог смерці Танат, у чорным плашчы, з вялізнымі чорнымі крыламі.

— Што табе патрэбна, прышэлец? — сурова запытаў Аід.

Зноў крануў струны Арфей і заспіваў лепшую са сваіх песень — пра сваё шчаслівае каханне да Эўрыдыкі, пра горкую смерць любай... Песня была такая сумная і такая натхнёная, што расчуліла ўвесь падземны свет. Заплакалі багіні помсты бязлітасныя Эрыніі, залілася слязымі багіня прывідаў Геката, спыніў бясконную, цяжкую працу Сісіф, забыўся пра няўтолъныя смагу і голад Тантал, не напаўнялі сваю бяздонную пасудзіну Данайды. Навярнуліся слёзы на очы Персефоны. І нават сам Аід апусціў галаву...

Калі скончыў Арфей, яшчэ доўга панавала маўчанне.

— Я прыйшоў, — звярнуўся спявак да ўладара падзем'я, — дзеля маёй каханай жонкі Эўрыдыкі. Танат выкраў яе ў мяне на пачатку нашага шчасця. Магутны сярод багоў! Ты ведаеш, што ўсе мы прыйдзем сюды, і мая любая вернецца пад тваю ўладу, а разам з ёй і я. Прашу цябе, адпусці Эўрыдыку на зямлю, дай ёй яшчэ раз паслухаць спевы птушак, убачыць сонца, кветкі, дазволь які час зноў кахаць.

— Вялікая багіня, — казаў Арфей Персефоне, — ты ведаеш асалоду зямнога жыцця і ведаеш, як цяжка расстацца з блізкім чалавекам. Дапамажы нам!

— Добра, спявак! — адазваўся Аід. — Няхай будзе так, як ты просіш! Я вярну табе Эўрыдыку. Вядзі яе ў верхні свет. Яна пойдзе за табой, а ты за Гермесам. Але памятай: не азірайся назад, не спрабуй паглядзець на яе. Азірнешся — страціш Эўрыдыку навекі.

— Усё, што загадаеш! — усклікнуў Арфей.

Тым часам Гермес прывёў да яго жонку. Узрадаваны Арфей хацеў абняць яе, але Гермес спыніў спевака, папярэдзіў:

— Арфей, ты абдымеш толькі цень Эўрыдыкі. Паспяшайся: нялёгкі наш шлях.

Шчаслівы Арфей шпарка пайшоў услед за Гермесам, нячутны цень рухаўся ззаду. Яны мінулі царства Аіда, моўчкі пераправіліся ў лодцы Харона, і ў рэшце рэшт наперадзе пачало святлець. Значыць, ужо недалёка быў выхад на зямлю. Доўга ўзбіраўся Арфей наверх па крутой сцежцы, заваленай каменнем. Вакол была цемра, і раптам праз шчыліну гор, якія акружалі Аідаву прорву, пачалі пранікаць промні сонечнага бога Геліяса. Яшчэ некалькі кроکаў — і Эўрыдыка будзе выратавана! Але... ці йдзе яна за імі? Можа, адстала? Засталася ў царстве смерці?

Ад адной гэтай думкі закалацілася сэрца, ахапіў Арфея жах. Ён прыслухаўся... але цені ступаюць бязгучна. Ашалеўшы ад страху, што

зноў страціў Эўрыдыку, Арфей азірнуўся, і ў той самы момант постаць пачала раставаць, і вобраз Эўрыдыкі з выразам смутку, жалю і незямнога кахання на бледным твары назаўсёды знік у цемры Аіда.

Не ўдалося Арфею зноў пранікнуць у царства Аіда: на гэты раз Харон быў няўмольны... Што ж загубіла спевака? Яго цікаўнасць? Ці недавер да ўласнага шчасця? Хутчэй за ўсё прычыны не ў герое, а ў тых непазбежных законах, якія сцвярджаліся багамі і не дапускалі ніякіх выключэнняў. Імкненне міфалагічных герояў парушыць спрадвечную раўнавагу сіл смерці і бессмяротнага свету ніколі не мела поспеху. Мы ж ведаем, што здарылася з Асклепіем, якія спрабаваў уваскрасаць людзей. Згодна з паданнем, Арфей загінуў ад рук фракійскіх вакханак — паклонніц і спадарожніц бога віна Вакха (Дыяніса). Яны ўзненавідзелі Арфея за тое, што спявак, верны свайму вялікаму каханню, пазбягаў жанчын і не прымаў удзелу ў раз-гульных вакхічных святах. Мажлівая прычына смерці Арфея — і гнеў Дыяніса за тое, што музикант, стаўшы жрацом Апалона, зняважыў культ Дыяніса. Вакханкі разадралі Арфея і раскідалі па кавалках яго цела...

Разам з tym арфічнае веравучэнне, заснавальнікам якога лічыўся міфічны Арфей, — далучылася менавіта да культу Дыяніса (щі адкалоўся, магчыма, у VI ст. да н. Х. ад Дыянісій-скіх містэрый). Арфічную рэлігію называюць містычным мона-тэізмам: ідэя адзінабожжа ў ёй набыла таямнічасть; містэрый, у якіх удзельнічалі яе прыхільнікі, мелі скрыты містычны сэнс. Галоўным зместам арфічнай тэалогіі былі казанні пра Дыяніса, яго пакуты, забойства тытанамі і адраджэнне. Згодна з арфічным вучэннем, кожны чалавек мае ў сабе добро (ад Дыяніса) і зло (ад тытанаў). Мэта — вызваліцца ад зла, г. зн. ад цела, бо толькі душа ў чалавека дыянісійская. Трэба падпарадковаць цела, каб выратаваць душу ад цялесных кайданоў. Місты (пасвячоныя) не елі мяса, яек, бабоў. Падчас містэрый адбываліся цырымоніі ачышчэння, пасвячэння і іншыя сімвалічныя рытуалы. Па арфічнаму вучэнню, душу пасля смерці чалавека чакаў пад зямлёй суд. Ачышчаная душа вярталася на зямлю і ўсялялася ў новае цела, каб заслужыць дараўванне за грахі папярэдняга жыцця. Такім чынам, яна пастаянна адраджалася і памірала. Арфічныя жрацы, падобна вандроўным музыкам, хадзілі па вуліцах і дамах, прарапаведавалі сваё вучэнне. Пасвячоным у іх містэрый абязналася пасля смерці пачаслівае жыццё.

...Смерць Арфея аплаквалі птушкі, звяры, лясы, дрэвы. Кавалкі яго цела сабралі і пахавалі Музы, а галава даплыла па рацэ Гебр да вострава Лесбас, дзе яе прыняў Апалон. Цень Арфея спусціўся ў царства Аіда, сустрэўся з ценем жонкі, і з таго часу Арфей і Эўрыдыка ўжо ніколі не

разлучаліся.

Міфолаг Р. Грэйвс лічыў, што смерць Эўрыдыкі і няўдача Арфея з яе вяртannем у свет Сонца — гэта позні матыў у міфах пра Арфея. Цікавую думку выказваў даследчык першабытнай культуры Э. Тайлар: Арфей, які спускаўся ў Аід па Эўрыдыку, — гэта сама Сонца, што заходзіць і зноў выходзіць з падзем'я. Трэба адзначыць, што міфалагічны сюжэт пра Арфея аб'яднаў некалькі старажытных матываў: чароўнае ўздзеянне музыкі (пра гэта і ў міфе аб Амфіёне), спуск у Аід (як у міфах пра Геракла, Тэсея, Адысея), смерць Арфея ад таго, што быў раздзёрты вакханкамі (Дыяніс-Загрэй — тытанамі).

Немагчымасць асабістага бяссмерця героя кампенсавалася ў міфах неўміручасцю яго подзвіга і славай сярод нашчадкаў. Хіба можна казаць, што Арфей памёр? Яго імя натхняла пакаленні мастакоў. Карціны на сюжэт "Арфей і Эўрыдыка" напісалі П. П. Рубенс, Н. Пусэн, К. Каро, А. Фейербах; скульптуру "Арфей" стварыў А. Радэн. З тae пары, як у Еўропе на мяжы XVI— XVII ст. з'явілася опера, і да нашых часоў міф аб Арфеi — яе ўпадабаны сюжэт ("Арфей" К. Мантэвердзі, "Арфей і Эўрыдыка" К. В. Глюка, сімфанічная паэма "Арфей" Ф. Ліста, класічная аперэта Ж. Афенбаха "Арфей у пекле", музыка да балета "Арфей" І. Стравінскага).

Вобраз Арфея, які стаў увасабленнем паэзіі і кахання, хвалюе пісьменнікаў XX ст. (Р. М. Рыльке, Ж. Както, Ж. Ануй, О. Мандэльштам, М. Цвятаева і інш.). Не перастаюць звяртацца да яго і беларускія аўтары. Матыў знаходжання Арфея ў Аідзе выкарыстоўваецца Л. Рублеўскай і У. Арловым у аспекте універсальнага, агульначалавечага зместу, які заключаны ў міфе (Рублеўская не называе герояў, імкнучыся да мастацка-філософскага абагульнення тэмы). Паэты сцвярджаюць думку аб велічы кахання ў яго любых прайвах — у радасцях і ў пакутах.

У каханні часцей, чым на сцэне,
можа велічным быць чалавек.

Л.Рублеўская ("Арфей")

Арлоў у сваім вершы-версце быццам апраўдвае Арфея, які азірнуўся:

Той, хто кахае, напэўна, мяне зразумее.

("Арфей")

Аповесць Ю. Станкевіча "Анёлы на бальшаку" — з героямі і проблемамі нашага сучаснага жыцця — можна назваць сучасным парафразам вядомага міфа. Нават імёны герояў — Арсень і Эрыка —

сугучныя міфалагічным.

Для М. Сяднёва Арфей — паэт-творца, які сваім словам не толькі заварожвае, але і стварае новую эстэтычную рэальнасць, заўсёды жывую, заўсёды адмысловую, які ўвасабляе зліцце пазіі з рэальнасцю. Цікавым і арыгінальным у вершы Сяднёва з'яўляецца спосаб рэцэпцыі міфа: ён дапісваеца. Звернем увагу на апошні радок верша.

І слухаюць яго абшары,
святлеюць, як ад нейкіх чараў.
Такое музыкі яшчэ не чулі
загоны нашыя ў журбе вялікай.
Прыйшоў да іх з душою чулай
пясняр Арфей — Сымон Музыка.

Вялікі Арфей — гэта наш Сымон-музыка, герой паэмы Я. Коласа. Традыцыіны змест міфа аб геніяльным Арфеі, які сваім мастацтвам уплываў на ўсю навакольную прыроду, напаўняеца новым прасторавым і часавым, а таксама эстэтычным сэнсам, звязаным з нашым краем, з нашай беларускай пазіяй, з нашым фальклорам. Падобна антычнаму герою, Сымон адчувае прыроду, яе душу, яе музыку. Па-майстэрску выказаў М. Сяднёў думку аб арфічнасці беларускай пазіі. І наогул, усё часцей апошнім часам вобраз Арфея "прачытваеца" як сімвал Культуры, і ў гэтым сэнсе ён проціпастаўляеца сімвалу Цывілізацыі — Праметэю.

У "Баладзе пра сыноў Пітакоса" У. Караткевіча акцэн-туеца думка аб мастацтве Арфея як сапраўдным, чыстым, незаангажаваным мастацтве. Арфею як сімвалу Паэта, увасобіўшага боскую гармонію і прыгажосць, супрацьстаіць "сын Пітакоса". Ён украў Арфееву ліру, бо хацеў стаць "прапрокам і богам", спадзяваўся, што

...тыгры ablіжуць ногі,
І схіліцца свет да ног.
Нібы перад ангельскім клірам,
Галовы схіляць звяры...

Скончыў "сын Пітакоса" трагічна: яго з'елі тыгры. І здарылася гэта не толькі таму, што герой не зразумеў крыніцы мастацтва. Свет высокіх пачуццяў не адкрываеца перад тымі, чыё сэрца здольна толькі на зайдрасць, на імкненне ўзвысіцца над іншымі. Толькі лепшае, шчырае, спагадлівае можа ўразіць нават закасцяне ля душы.

Сапраўднае, народжанае трапятыкай, пакутлівай душой Майстра, не зблытаць з хлуснёй, падробкай. І ва ўсе часы "нашчадкі Арфея" ствараюць мастацтва, а "нашчадкі Пітакоса" імкніцца заглушыць яго паасткі, пераўзысіці Майстра шляхам брудных учынкаў. Аўтар балады — з "нашчадкаў Арфея" і мае маральнае права сказаць сваім мізэрным апанентам, думаючым, што ўсё, і паэтычную славу таксама, можна

купіць:

А дзе ж вы купіце сонца,
Што ўсё-ткі належыць нам?
А хто вам падорыць, цвярозым,
Лобныя муکі начэй,
А дзе вы купіце слёзы
З Цэрберавых вачэй?

Матыў супрацьстаўлення творчых асоб існаваў і ў грэчаскай міфалогіі. Зямляк Арфея таленавіты спявак Тамір быў ганарлівым, фанабэрыйстым і сваё асабістасць майстэрства паставіў вышэй за натхненне, якім надзяляюць смяротных багі.

Tamir

Пакахала німфа Аргіопа смяротнага, фракійскага спевака Філамона, за яго незвычайныя прыгажосць і голас, за добрае сэрца. Але сяброўкі Аргіопы пелапанескія німфы насыхаліся з яе, бо самі былі выбранніцамі багоў. Прыйшлося Аргіопе пакінуць родныя мясціны. Яна перанеслася ў Атыку. Там і нарадзіла сына Таміра.

Хлопчык рос сярод людзей і не ведаў нічога пра сваіх бацькоў, ад якіх атрымаў у спадчыну музычны талент. Але ўсё ведалі Музы. Яны надзялілі прыродны талент Таміра боскім натхненнем, надарылі юнака мядовым голасам. Стаяўшы знака-мітым спеваком, ён вандраваў па розных краінах. Паўсяоль захапляліся майстэрствам Таміра і так высока цанілі, што скіфы нават прапанавалі яму царскі трон. Але што гэта за ўлада над адным народам? Тамір адчуваў сябе ўладаром над усімі, хто яго слухаў. Нездарма ж на музычных спаборніцтвах, у якіх ён удзельнічаў, перамога заўсёды прысуджалася яму.

Цешылася маці Таміра. Яна ўвесы час здалёк сачыла за сынам, яго поспехамі. "Усё ёсць у Таміра, — разважала німфа, — прыйшла і слава. Але ці можа быць чалавек ішчаслівым, калі ён абдзелены мацярынскай пяшчотай? Вось узрадуецца мой сынок, калі даведаецца пра сваіх бацькоў, палюбіць нас! Надышоў час, калі можна раскрыць таямніцу яго нараджэння". Але Тамір не захацеў нават выслушаць яе. "Мне не цікава гэта, — груба абарваў ён матчыны прызнанні. — Няма ў мaim сэрцы месца ні для маці, ні для бацькі, ні для сясцёр. Мой лёс — музыка, і я ўвесы аддадзены ёй!"

— Але... сынок,—збянятэжылася німфа. — Ці ведаеш, што тваіх бацькоў паважаюць Музы?!

— Хіба гэта мае якое значэнне! — зноў абрэзаў яе Тамір. — Дарэчы, калі ты знаёмая Музай, то можаш перадаць ім: славуты музыкант і спявак, непераможны Тамір, выклікае іх на спаборніцтва.

— Апамятайся, — прастагнала Аргіопа. — Узвышайся сваім маствацтвам над смяротнымі. Не будзь жа дзёрzkім з багамі.

А Тамір у запале адважыўся на страшную ганьбу багінь.

— Няхай Музы ведаоць маю ўмову, — крычаў ён. — Калі перамога будзе за імі, я аддам усё, што ў мяне ёсць і чым валодаю, усё, чаго яны пажадаоць. А калі спаборніцтва выйграю я, кожная з Музай павінна стаць мне каханкай!

Жахнулася німфа... І знікла. Яна ведала: багі не даруюць сыну.

Як і трэба было чакаць, боскае маствацтва аказалася мацнейшым. Музы памяталі аб ўмове: яны пажадалі забраць у ганарліўца зрок, голас і слых. У адно імгненне славуты спявак ператварыўся ў няшчаснага бедака. Ліра стала непатрэбнай, і Тамір выкінуў яе ў рэчку.

Талент прынёс герою вядомасць, нават славу, але не спасцігнуў Тамір крыніцы маствацтва. Пагарда да блізкіх аbumовіла яго непачцівасць да багоў і знішчыла ў сыне Аргіопы мастака і асобу.

Пра Таміра згадваецца ў "Іліядзе" Гамера. Сафокл напісаў трагедыю "Тамір", але да нас дайшлі толькі ўрыўкі.

Што тычыцца вобразаў Апалона, Музай, Пегаса як сімвалаў паэтычнага натхнення, то адзін толькі пералік твораў, у структуру якіх яны ўвайшлі, заняў бы шмат месца. Акрамя ўзвышанай і лірычнай інтэрпрэтацыі гэтых вобразаў, нярэдка сустракаецца і парадайная, і сатырычная (гэта характэрна перш за ўсё для паэзіі, якая апрацоўвае вобраз Пегаса). Удакладнім толькі, што крылаты конь (міфы з яго ўдзелам — у цыкле "Героі" 2-й часткі дапаможніка) стане вельмі прывабным для паэтаў не ў антычную эпоху, а ў новы час.

Вобраз Арфея ўвасобіў у помніку, што знаходзіцца ў Мінску ля будынка музычнага вучылішча, беларускі скульптар В. Замковіч.

АРТЭМІДА

Артэміда ўвайшла ў алімпійскі сонм багоў перш за ўсё як багіня лясоў і палявання. У Рыме яна ўшаноўвалася пад імем Дыяна.

Уяўлялі Артэміду залатакудрай, высокай і гнуткай, у кароткім шафранавым хітоне, сандалях, моцна прывязаных рамянямі, каб спрытней было лётаць па лясах і гарах, з залатым лукам і калчанам сярэбраных стрэл за плячыма. На чале рою німфаў, сваіх спадарожніц і сябровак, ганялася Артэміда за хутканогімі аленямі і ланямі, падсцерагала дзікоў, захапляючыся паляваннем. Разам з тым яна з дзяўчай ласкалася песьціла жывую прыроду: асцярожна брала на рукі малых зверанят, абараняла слабейшых жывёл ад драпежнікаў.

Увечары Артэміда разам з німфамі спяшалася да свайго брата Апалона ў Дэльфы ці на вяршыню Парнаса, дзе бог маствацтваў іграў на залатой кіфары, акампануючы спевам і танцам цудоўных Музай. Німфы

браліся за рукі і разам з Музамі і сваёй багінай вадзілі карагоды да глыбокай ночы. Цеснае сяброўства звязала блізнят Апалона і Артэміду. Пяшчотна любілі яны маці-багіню Латону, і тая ганарылася сваімі прыго-жымі і мужнымі дзецьмі.

Адзін з самых вядомых грэчаскіх міфаў распавядаў пра Артэміду і фіванскага царэвіча Актэона.

Актэон

Ад золку паляваў у лясах Кіферона Актэон. Апоўдні выйшаў ён са сваімі спадарожнікамі ў даліну Гаррафію, якая была прысвечана багіне Артэмідзе. Няспечна паліла сонца, і стомлены юнак адышоў у цень кіпарысаў і соснаў. У глыбіні гушчару, у самым зацішным кутку знаходзіўся аўбіты зелянінай гrot — дзівоснае тварэнне мастачкі-прыроды, а побач бруй ручай з чыстай, празрыстай вадой. Тут любіла адпачываць пасля палявання і абмывацца свежай вадой багіня лясоў Артэміда. Нерашчымі крокамі, быццам па волі няўмольнага лёсу, ступаў па незнаёмай мясціне Актэон... А tym часам багіня ў атачэнні цнатлівых німфаў уваходзіла ў ваду. Адна німфа трymала герайчную зброю Артэміды — дзіду, лук і калчан, другая — хітон і сандалі, самая спрытная з іх скручвала ўузел распушчаныя валасы багіні.

Замест таго, каб бегчы адсюль без аглядкі, Актэон, бы зачарараваны, стаяў ля ўвахода ў гrot і глядзеў на незямную прыгажосць. Ускрыкнулі, зауважыўши яго, німфы, кінуліся закрыць сваімі целамі аголеную Артэміду. Але багіня была вышэй за ўсіх іх на цэлу галаву, і калі ўбачыла юнака, запалаў гневам яе твар, бліснулі вочы. Дзёрзкасць, непач- цівасць смяротнага не маглі застацца непакаранымі, але ў Артэміды не было ў руках стрэлаў. Яна зачарпнула жменю вады і прыснула ёю ў твар царэвіча.

"Цяпер расказвай, як ты бачыў мяне, непрыбраную, калі зможаш расказаць!" — падумала багіня, і ў той самы момант на галаве Актэона выраслі галінастыя рогі, выцягнулася шыя, рукі і ногі ператварыліся ў стройныя ногі аленя, а цела пакрылася плямістай поўсцю. Усялілася ў душу юнака і аленевая баязлівасць. Ён пабег і сам дзівіўся, як хутка неслі яго ногі. А калі ўбачыў свой адбітак у ручай — жахнуўся і хацеў крыкнуць: "Гора мне!" Але голас яго не слухаўся. Актэон застагнаў і заплакаў. Слёзы ліліся не з яго вачэй, а з вачэй аленя. Толькі розум застаўся чалавечы.

Што рабіць? Куды бегчы? Вярнуцца ў царскі палац ці схавацца ў лесе? Пакуль так раздумваў Актэон, выбеглі з гушчару яго ўласныя сабакі, гучным брэхам сабралі паляўнічых — былых сяброў царэвіча і разам кінуліся наўздагон. Бяжыць малады прыгожы аленъ, а за ім гоніцца зграя сабак. Хоча ён крыкнуць: "Злітуйцесь! Я — Актэон! Прыйнайце ж свайго гаспадара!" Але язык непадуладны

юнаку. І вось ужо адзін сабака ўчапіўся ў спіну, другі кінуўся на грудзі, трэці павіс на плячах... Няма больш моцы... Зубамі рвуць цела ўсе астатнія сабакі... Калі паляўнічыя сабраліся вакол загнанага аленя, пачалі клікаць Актэона, каб царэвіч разам з імі палиобаваўся на цудоўную здабычу. І ніхто не ведаў, што іх няшчасны гаспадар паміраў побач.

Па адной з версій міфа, прычынай смерці Актэона з'явілася яго спроба спаборніцаць з Артэмідай у майстэрстве палявання. Але цікавейшым уяўляеца іншае тлумачэнне. Цнатлівая Артэміда, багіня-дзея, пакарала смяротнага за тое, што ён убачыў яе аголенай, у багіні ўгледзеў жанчыну. Артэміда не даравала нікому, хто нават у думках квапіўся на яе недаступную святасць. Менавіта такі вобраз гэтай багіні ў класічнай міфалогіі. Артэміда ніколі не думала аб замужжы і патрабавала цнатлівасці ад сваіх спадарожніц-німфаў. Але яны часам аказваліся бездапаможнымі перад чарамі бессмяротных багоў.

Калісто

З высокага Алімпа ўгледзеў Зеўс на зямлі дзяўчыну. Яе прыгажосць моцна ўразіла ўладара багоў і людзей. Гэта была Калісто, адна з німфаў, якія спадарожнічалі Артэмідзе падчас палявання. Дзяўчына якраз увайшла ў гай, скінула з пляча калчан, адклала ў бок лук і прылегла на траву адпачыць.

— Можа, раўнівая Гера ні аб чым не даведаецца, — падумаў Зеўс. — А калі і даведаецца, то каханне такой прыгажуні варта любых папракаў!

Імгненна набыў Зеўс аблічча Артэміды, з'явіўся перад Калісто і голасам багіні лясоў запытаў у яе:

— Ці не мая ты німфа, дзяўчына? На якіх перавалах ты палявала?

Калісто ўбачыла перад сабой багіню-апякунку. "Вітаю цябе, багіня, — адказала яна, — ты для мяне значнейшая за самога Зеўса!"

Усміхнуўся бацька багоў і людзей: яму аддаюць перавагу перад ім жа самім, пачаў цалаваць німфу, ды не так, як цалуюцца дзяўчата, — сціснуў яе ў сваіх абдымках. Калісто зразумела небяспеку, але нічога не магла зрабіць... Узмыў у нябёсы пераможца-бог, а разгубленая німфа ўжо выходзіла з гаю, калі пачула гукі рагоў і воклічы Артэміды. Яна хацела ратавацца ўцёкамі, бо баялася, што гэта зноў Зеўс, і толькі калі ўбачыла вакол багіні карагод сябровак, далучылася да іх лёгкага натоўпу. Калісто адчувала сябе вінаватай, ледзьве паднімала очы на дзяўчат і ўжо не займала месца побач з Артэмідай, а трymалася воддарль.

Аднойчы стомленыя паляваннем німфы спыніліся каля светлага ручая, каб абмыць свое дзяўчынства целы. Яны скідвалі з сябе адзенне. Марудзіла толькі Калісто. Сурова паглядзела ў яе

бок Артэміда. Пачырванела Калісто, калі сяброўкі пачалі распранаць яе, і ўсе ўбачылі, што яна неўзабаве стане маці.

— Прэч ад нас, — гнеўна сказала цнатлівая багіня, — не апаганьвай святую крыніцу, — і прагнала былую сяброўку.

Нарадзіўся ў Калісто сын. Аб гэтым даведалася раёнівая жонка Зеўса Гера і вырашыла адпомсціць. Яна ператварыла прыгожую Калісто ў страшэнную мядзведзіцу. Пакрыліся чорнай шчаціністай поўсюду рукі маладой жанчыны, пакрывіліся далоні, пазагіналіся ў звярыныя кіпцюры пальцы, на пяшчотным твары з'явілася пашча. З хрыплага горла мядзведзіцы нёсся злы, поўны жаху рык.

Вельмі пакутавала Калісто, але не магла вымавіць ніводнага слова. Блукала яна ў гэткім жудасным абліччы па лясах, па палях, недалёка ад свайго ранейшага дома, дзе жыў яе сын. Калі ён вырас, то пайшоў паляваць і на адной з лясных сцежак сустрэўся з маці. Калісто пазнала сына. Яна хацела сказаць яму што-небудзь пяшчотнае, але толькі зарабіла, паднялася на дыбкі і пайшла на хлопца. Той жа нічога не ведаў пра лёс маці і замахнуўся дзідай. Ён забіў бы Калісто, каб не Зеўс. У той самы момант вярхоўны бог адараў маці і сына ад зямлі і перанёс іх на неба, змясціўши сярод сузор'я. З тae пары яны зіхаціаць у нябесах — Вялікая Мядзведзіца і яе вечны вартаунік Валапас.

Каханне вярхоўнага бoga да прыгожай німфы — тэма вядомай карціны Ф. Бушэ "Юпітэр і Калісто".

Падобна таму, як брат Артэміды бог святла Апалон увабраў у сябе рысы сонечнага Геліяса, Артэміда засвоіла цнатлівую чысціню сястры Геліяса — Месяца (бел. Поўня). І тады Артэміду пачалі ўшаноўваць пад імем Селена. Міфы пра Артэміду-Селену адносяцца да позней гераічнай міфалогіі. Яны выяўлялі свет мараў і мрояў і распавядалі пра каханне багіні да прыгожага Эндыміёна, які спаў вечным сном.

Да нас дайшоў яшчэ адзін міф, які сведчыць аб жаночай прыродзе мужнай багіні Артэміды.

Арыён

...зорка
тая, што ў восені ўсходзіць і ярыцца блескам

вялізным
высака з неба між зоркамі многімі ў цёмную
ночку —

Псом Арыёна яе называюць з прадвечнага веку...

Гамер ("Іліяды". Пераклад Б. Тарашкевіча)

Пачула Артэміда аб паляунічых поспехах волата Арыёна (Orion). Арыён быў вельмі прыгожым і такім магутным, што з лёгкасцю перасоўваў горы, а яшчэ ён мог пераходзіць па моры з аднаго вострава на другі. Не толькі людзі, нават багі дзівіліся на такі цуд. Гэта марскі бог Пасейдон, бацька Арыёна, надарыў свайго любімага сына здольнасцю хадзіць па хвалях. Шмат на якіх астравах перабіў Арыён дзікіх зяброў і розных пачвар, якія пагражалі людзям. Захацела Артэміда паляваць разам з Арыёнам. І той быў не супраць паказаць багіні свае моц і спрыт. Пачалі яны ганяцца за зярамі па ўсім свеце, і побач са славутымі паляунічымі заўсёды бег чуйны нястомны сабака Арыёна Сірыус.

Апалон як бог сонца і святла ведаў пра ўсё, што адбывалася на зямлі, і заўважыў, што яго цнатлівая сястра часам глядзіць на свайго спадарожніка па паляванні з захапленнем, нават з пяшчотай. Ведаў Апалон, што багіня Зары Эас не ўстаяла перад прыгажосцю Арыёна і спаткалася з ім на востраве Дэлас. Гэта тады зачырванеўся світанак і з тae пары застаўся пунсовым. Баючыся, што і Артэміда можа закахацца ў Арыёна, Апалон зярнуўся па дапамогу да Геі, і тая наслала на волата-паляунічага пачварнага скарпіёна. Арыён выпусціў у яго стрэлы, а потым кінуўся з мячом, але ніякая зброя не магла адолець скарпіёна. Зразумеўши гэта, Арыён нырнуў у мора і паплыў у бок вострава Дэлас, бо спадзяваўся, што Эас выратуе яго. Апалон жа tym часам паклікаў Артэміду.

— Бачыш, сястра, — сказаў ён, — у моры, бліжэй да Артыгі, плыве штосьці чорнае? Гэта галава ліхадзея, які толькі што спакусіў адну з тваіх жрыц. Яго імя Кандаон. Ці зможаш працяць яго сваёй стралой?

Не ведала Артэміда, што Кандаонам называлі ў Беотый яе сябра Арыёна. Яна старанна прыцэлілася, выстраліла і паплыла, каб паглядзець на сваю ахвяру. Якім жа несуцешным было гора багіні, калі яна ўбачыла, што смяротна парапіла Арыёна. Панеслася Артэміда да Асклепія і ўгаварыла ажывіць сябра. Але бог-лекар не паспей выканаць яе просьбу, бо Зеўс паразіў перуном яго самога. Тады пачала Артэміда прасіць свайго бацьку, каб ён, усёмагутны ўладар неба і зямлі, вярнуў жыццё Арыёну. Зеўс адмовіў дачэ.

— Такое, — сказаў ён, — непадуладна нават мне.

— Дык зрабі тады так, — не сунімалася Артэміда, — каб заўсёды можна было любавацца прыгажосцю Арыёна!

— Добра, — паабяцаў бацька людзей і багоў, і неўзабаве на небе ля сузор'я Плеяд з'явілася новае сузор'е Арыён. Побач з ім — зорка Сірыус, верны сабака нябеснага паляў-нічага, якога таксама падняў на неба Зеўс. І Скарпіён тут: ён вечна гоніцца за Арыёнам.

Згубныя функцыі Артэміды (у міфах пра Актэона, Калісто, Арыёна) звязаны з архаічным мінулым гэтай багіні — уладаркі зяброў на Крыце. Яе ахвярныя жывёлы: дзік, алень, казёл і каза. Архаічныя ўяўленні грэкаў захаваліся і ў рэлігійным кульце Артэміды. У абрадах, прысвечаных ёй, даўжэй, чым у іншых абрадах, існавалі ахвяраванні, нават чалавечыя.

Рэшткі гэтай дагістарычнай культуры мелі месца ў спартанцаў, дзе юнакоў выхоўвалі вельмі сурова, інакш, чым у іншых грэчаскіх дзяржавах. У Спарце ўсё грамадскае і прыватнае жыццё пранізваў ваенны дух. Бацькі нованараджаных

прадстаўлялі дзяцей на суд старэйшын, і тыя вырашалі, ці магло дзіця стаць у будучым дастойным грамадзянінам. Кволых, слабых ці з якімі заганамі скідвалі са скалы ў прорву. Калі хлопчыкам спаўнялася сем гадоў, іх забіралі з сем'яў і да чатырнаццаці гадоў працягваўся першы перыяд выхавання. Яны шмат займаліся ў гімнастычных школах, летам і зімой хадзілі ў лёгкім плашчы і басанож, спалі на падсцілках з трыснягу, які павінны былі самі сарваць рукамі, без дапамогі нажа. Кармілі іх скупа, каб галодныя дзецы вучыліся самі дабываць сабе ежу. І тыя гойсалі па садах і агародах, забіраліся ў хаты, нападалі на спячых вартайкоў. Хлопец, які пападаўся, караўся бязлітасна. Яго білі бізуном не за тое, што ён злодзей, а за тое, што няўдалы злодзей, якому не хапае асцярожнасці, хітрасці і знаходлівасці.

Секлі перад алтаром Артэміды, каб кроў пырскала на статую багіні. Такім чынам выпрацоўвалі ў тых, хто вытрымліваў і не паміраў, неадчуваўальнасць да болю. Лічылася, што калі спартанец трапіць у палон, то ніякія катаўанні не прымусяць яго выдаць ваенныя сакрэты. Ён з усмешкай будзе пераносіць удары бізуна, і стоміцца хутчэй той, хто будзе яго біць.

Калі аднойчы запыталі кульгавага спартанца, навошта ён ідзе на вайну, пачулі такі адказ:

- Я іду не бегаць, а біцца.
- Навошта ты ідзе на вайну? — запыталі старога спартанца.
- Засланіць маладых.

Міне шмат часу, калі Спарта страціць сваю ваеннью моц і будзе разбіта македонцамі. Але калі тыя запатрабуюць ад пераможаных пяцьдзесят хлопчыкаў у заложнікі, спартанцы адкажуць: "Вазьміце лепш дарослых: мы не хочам, каб хлопчыкі вярнуліся да нас не па-спартанску абучаныя".

Міфы апавядалі, як за злачынную знявагу да вялікай багіні Артэміды быў пакараны эталійскі цар Айней. У іх асуджаліся "гібрыс" — ганарыстасць, фанабэрыйстасць смяротных, якія ўяўлялі сябе роўнымі багам.

У той год Айней сабраў вельмі добры ўраджай і, удзячны за гэта, прынёс дары ўсім алімпійскім багам. Толькі свядома абышоў ён Артэміду: маўляў, не патрэбна яму апякунства багіні палявання і не прызнае ён яе крывавую справу. У адказ на гэта Артэміда наслала на зямлю эталійскага цара страшэннага дзіка... Але гэты міф меў перадгісторыю. У свой час, калі маленъкаму сыну Айнея і Алтэі Мелеагру было ўсяго сем дзён, ля яго калыскі з'явіліся багіні лёсу. Побач у ачагу патрэсваў агонь. Багіні ўказалі на адно з паленаў: "Як толькі яно згарыць, памрэ і Мелеагр." Царыца выхапіла гэтае палена голымі рукамі, загасіла яго і схавала ў скрыню. З той пары не было Алтэі спакою: яна баялася за сына і жыла, чакаючы бяды...

Калідонскае паляванне. Мелеагр

Бязлітасна знішчаў пачварны дзік вінаграднікі, скаціну, не шкадаваў і людзей. Разгубіўся цар Айней: ён жа сам наклікаў бяду на свой народ. Што рабіць? І тады выратаваць Калідон узяўся адважны сын Айнея Мелеагр. Затрубіў ён у паляўнічы рог, і адгукнуліся на гэты кліч магутныя героі: Тэсей з Афінаў, браты-блізняты

Кастар і Палідэўк са Спарты, цар лапіфаў Пірытой, Ясон з Іолка... Шмат славутых герояў з усёй Элады сабралася на Калідонскае паляванне. А з далёкай Аркады прыбыла мужная і прыгожая дзяўчына Аталанта. Высокая, светлавалосая, у кароткім хітоне, з калчанам са слановай косці, яна была падобна на самую Артэміду.

Дзевяць дзён гасцявалі героі ў ветлівага гаспадара цара Айнея, практиковаліся ў кіданні дзіды, піравалі і між іншымі дамовіліся, што шкура дзіка і галава з ікламі дастануцца таму, каму пашанцуе забіць гэтага вялізнага звера. На дзеяць дзень героі адправіліся на паляванне, і калі сустрэлі дзіка ў гаі, то акружылі яго з усіх бакоў. Але гэтая пачвара апярэдзіла паляўнічых і спачатку падняла на іклы некалькіх сабак, а потым кінулася на людзей.

Дзіда Ясона пралящела над самай галавой звера, але нават не параніла яго. Молячы аб дапамозе самога Апалона, кінуў сваю дзіду Ампікід. Бог пачуў героя, але хтосьці (хіба сама Артэміда) збіў жалезны наканечнік з дрэўка зброі... Люты дзік наносіў героям смяротныя ўдары... Тады аркадзец Анкей смела пайшоў на яго з сякерай, але паспей толькі замахнуцца — і зваліўся на зямлю, ablіваючыся крывёй. Услед за гэтым страла зямлячки Анкей Аталанты працяля загрывак дзіка. Паранены і раз'юшаны, ён кінуўся ў бок дзяўчыны, але ў гэты момант кінуў сваю дзіду Мелеагр і... пахінуўся вялізны звер. Усе героі пачалі кідаць дзіды і дроцікі — пачварны дзік заваліўся на бок, а ў яго цела ўсё ляцелі стрэлы... Скончылася Калідонскае паляванне. Здабыча па праву належала Мелеагру. А ён урачыста прамовіў:

— Шкура і галава прызначаны ўзнагародай пераможцу, але я як гаспадар адмаўляюся ад іх на карысць гасцей.

— У такім разе, — перабіў Мелеагра брат яго маці Плек-сіп, — узнагарода пераходзіць твайму бліжэйшаму сваяку, а гэта значыць — мне!

— Узнагарода належыць таму, — ледзьве стрымліваючы сябе, прадоўжыў царэвіч, — хто першы паразіў дзіка. Гэта подзвіг Аталанты!

— Ты ў сваім разуме, хлопец? — закрычаў дзядзька Мелеагра. — Табе гэтая дзеўка даражэйшая за мяне, любоўныя ўцехі — за абавязак перад сваяком? — і кінуўся да дзіка, адпіхваючы Аталанту.

Не сцярпеў такой ганьбы Мелеагр. І ў злосці, у запале схапіў яшчэ чырвоную ад крыві звера дзіду і... кінуў яе ў Плексіпа. Ніхто не паспей перашкодзіць гэтаму забойству. Героі стаялі як аслупянелыя. Потым паціху пачалі разыходзіцца. Моўчкі, у маркоце ішоў дамоў і Мелеагр.

А тым часам яго маці царыца Алтэя, узрадаваная подзвігам сына на Калідонскім паляванні, даведалася пра смерць свайго брата. Залілася яна слязьмі, загаласіла... І тут назвалі ёй імя забойцы. Не памятаючы сябе ад гора і гневу, Алтэя кінулася ў свой пакой, дзе ў запаветным месцы яна столькі гадоў берагла свой найвялікшы скарб, выхапіла са скрыні галавешку і кінула ў агонь. Галавешка ўспыхнула яркім святлом і хутка загасла. У гэты самы момант раптоўна ўпаў на дарогу мёртвы Мелеагр.

Праз які час апрытомнела Алтэя і зразумела, што адбылося непапраўнае. А калі прынеслі ў палац нежывое цела, няшчасная маці ўжо ведала: пасля ўсяго, што здарылася, яна таксама не будзе жыць, не мае права.

У міфе пра Мелеагра адлюстраваліся ўяўленні і перажыткі дагістарычнай эпохі. Тут і фетышызм: жыццё юнака амаль пры яго нараджэнні было заключана ў палаюча палена. Тут і прайвы матрыярхату, калі брат жанчыны лічыўся кроўна больш бліzkім, чым сын. Можна нарадзіць яшчэ аднаго сына, разважалі ў тую пару, а брата не заменіць ніхто. Міф увайшоў у тэкст "Іліяды", распрацоўваўся Сафоклам і Эўрыпідам у трагедыях, якія не захаваліся, а таксама Авідзіем у "Метамарфозах". Самыя вядомыя творы на гэты сюжэт, якія з'явіліся ў новы час, — карціны П. П. Рубенса "Мелеагр і Аталанта" і "Калідонскае паляванне".

Вельмі прыгожая багіня Артэміда вабіла да сябе лепішых мастакоў, і яны адлюстроўвалі яе ў вобразе паляўнічай, з німфамі, з Актэонам. Аўтарамі гэтых помнікаў былі выдатныя майстры антычнасці Фідый, Паліклет, Праксіцель, а таксама новага часу В. Тышыян, П. П. Рубенс, Рэмбрант, Ф. Бушэ. У Луўры знаходзіцца "Артэміда Версальская" — рымская копія грэчаскага помніка — статуя высокай, стройнай, грацыёзной Артэміды-паляўнічай з ланню.

Мастацтва ведае і іншы вобраз Артэміды. У кульце гэтай грэчаскай багіні адзначалася яе ўсходнє паходжанне: невыпад-кова яна разам з Апалонам дапамагала траянцам у іх вайне з грэкамі — ахейцамі. У Малой Азіі ў грэчаскім горадзе Эфесе стаяў храм, прысвечаны Артэмідзе. Там яе ўшаноўвалі як багіню ўрадлівасці і ўяўлялі зусім інакш, чым у Эладзе. Азіяцкая Артэміда была маці-карміцелькай з мноствам грудзей. Хтанізм гэтай багіні збліжае яе з вобразам Вялікай мацеры багоў Кібелай у Малой Азіі. Кібела была ўладаркай гор, лясоў, звяроў і спрыяла іх пладаноснасці. У вобразе класічнай Артэміды прайяўляліся рудыменты архаічнай багіні ў тым, што яна з дапамогай Іліфіі, якая была дачкой Зеўса і Геры і апякункай родаў, дапамагала парадзікам.

Храм Артэміды ў Эфесе быў вядомы ўсяму антычнаму свету і увайшоў у склад сямі цудаў свету. Гісторык Пліній пісаў, што гэты храм акружалі сто дваццаць сем калон, якія былі падораны храму такой жа колькасцю цароў. Храм будаваўся па праекце славутага архітэктара Херсіфронам, але рэалізацыя складанага праекта была настолькі цяжкай, што пасля смерці яго аўтара храм будаваў сын Херсіфронам Метаган, а пасля яго смерці — Пеоній і Дэметрый. Будаўніцтва было завершана ў 450 г. да н. Х., але ў 356 г. да н. Х. храм згарэў дащэнту. Падпальшчыка схапілі; ён не адмаўляў сваёй віны, але ні за што не хацеў гаварыць, чаму ўчыніў такое злачынства. Толькі пад пагрозай катавання ён усё-такі прызнаўся, што хацеў назаўсёды перадаць сваё імя нашчадкам — любым спосабам, любой цаной. Жыхары Эфеса пакаралі злачынца смерцю і прынялі закон, які забараняў вымаўляць яго імя. Але яно захавалася, дайшло да нас. "Герастратава слава" — гэта значыць ганебная слава. "Герастрат!" — так кажуць пра чалавека, які прагнє славы любым шляхам, нават злачынным.

Ёсць сур'ёзнае сумненне вучоных наконт таго, што Герастрат спаліў менавіта той храм, які быў прызнаны за цуд свету.

АРЭС

*Нагою тупнүү грозны бог вайны—
I скалануўся шар зямны навокал,*

Памчала рэха з весткай жудаснай далёка.

Дж. Байран ("Паломніцтва Чайльд
Гарольда". Пераклад Р. Барадуліна)

Самым жорсткім і вераломным з усіх алімпійскіх бóstваў быў Арэс (Арэй). Ён — бог вайны, вайны несправядлівай, ганебнай, бог забойства, крывавай разні на полі бою.

Арэс быў сынам Зе́уса і Геры, але гэта позні матыў: не падлягае сумненню нягрэческае, хутчэй за ўсё фракійскае, паходжанне Арэса, яго слабая асіміляцыя з алімпійскім атачэннем. Ён ваяваў дзеля таго, каб ваяваць: не цікавіўся, з-за чаго распачыналася вайна, і падчас бітвы перабягаў з аднаго боку на другі, сеючы вакол сябе смерць, не разбіраючы, хто вінаваты. Суправаджальнік Арэса ў бітвах яго сыны Дэймас і Фобас — увасабленне страху і жахлівасці, а ўперадзе калясніцы несліся бағіня разладу Эрыда і крыважэрная Эніо (у Рыме яна атаясамлівалася з Белонай).

Цешыўся бог вайны, калі бачыў патокі крыві, чуў стогны параненых. Калі ж паранілі яго самога, — Гамер распавядае ў "Іліядзе", што Афіна ўзмацніла ўдар дзіды, якую кінуў у Арэса герой Дыямед, — то закрычаў ад болю, як "дзесяць тысяч мужоў". Скалануліся ад гэтага крыку дружыны ахейцаў і траянцаў, а паранены ў ніз жывата Арэс пакінуў поле боя і ўзнёсся на Алімп са скаргай на Афіну. Але не стаў яго слухаць Зе́ус, сурова перабіў сына:

Змоўкні, о ты, крывадушны! Не сядзі ля мяне і не енчы!

Між багоў-алімпійцаў больш за іншых ты мне ненавісны,

Бо заўсёды табе наймілее варожасць, разлады і войны.

Вярхоўны алімпіец асуздзіў Арэса за дзікунства, бязладнасць і дадаў, што месца яго не на Алімпе, а ў Тартары.

Не любілі Арэса багі, не любілі людзі. Афіна яшчэ раз атрымала над ім перамогу: параніла каменем шыю. Арэс паваліўся на зямлю і разам са сваімі даспехамі заняў 325 метраў. Аднойчы Геракл прымусіў бoga вайны ўцякаць на Алімп. Юныя волаты Алаяды пратрымалі Арэса ў палоне цэльных трынаццаць месяцаў. Столікі і адпачылі смяротныя без бразгату зброі. "Магутны", "страшэнны", "жахлівы", "чалавеказабойца", "скала-нацель народаў" — эпітэты бoga вайны.

У дзесяцях Арэса таксама праяўляліся рысы дзікунства, жорсткасці, нястрыманасці. Яго сын Флегій, які быў царом флегійскага племені ў Беотый, "прастравіўся" шэрагам ганебных учынкаў: рыхтаваў пірацкае нападзенне на Пелапанесе, спрабаваў абрабаваць храм Апалона ў Дэльфах, а калі яго дачка Карапіда нарадзіла ад Апалона сына Асклепія, падпалиў Дэльфійскі храм, прысвечаны Апалону. Багі не даравалі Флегію: асуздзілі не толькі на смерць, але і на вечныя пакуты ў Аідзе: ён сядзеў пад скалой, якая раскачвалася і ў любы момантмагла абрушыцца. Цар Эліды Энамай, што забіў мноства жаніхоў сваёй дачкі Гіпадаміі, таксама быў сынам Арэса. Параджэннем бoga вайны лічылі і дракона, з якім змагаўся герой Кадм, што пераканаўча сведчыць аб старажытным хтанізме Арэса. Самы люты бог Арэс кахаў пяшчотную Афрадыту. Адны дзецы Арэса і Афрадыты, як Дэймас і Фобас, увасаблялі бацькоўскі пачатак, другія, як чароўная Гармонія, — мацярынскі, а Эрот — бадай, абодва.

Ушаноўвалі грэкі Арэса значна менш за іншых алімпійцаў. Яму прысвяцілі ўзгорак у Афінах Арэапаг. Там яшчэ ў міфалагічныя часы засядаў суд, які меў тую ж назну. Тлумачыцца гэта тым, што на ўзгорку ўпершыню слухалася судовая справа і адказчыкам у ёй быў Арэс. Пасейдон абвінаваціў бога вайны ў забойстве свайго сына Галірофія. Але суд алімпійцаў апраўдаў Арэса, бо Галірофій квапіўся на гонар яго дачкі Алкіпты. Храмаў, прысвяченых ваяўнічаму богу, было толькі трох: у Афінах, Аргалідзе і малаазіяцкім Галікарнасе.

У выяўленчым мастацтве Арэс прадстаўлены маладым, фізічна моцным, часцей за ўсё ў бліскучым шлеме на галаве, з мячом ці дзідай у руцэ. Найбольш каштоўны з вядомых нам помнікаў Арэса — скульптура IV ст. да н. Х. "Баргезійскі Арэс". На некалькіх пампейскіх фрэсках адлюстраваны сюжэт "Арэс і Афрадыта". Гэтая тэма цікавіла мастакоў і новага часу, абы чым сведчаць карціны з назвой "Венера і Марс" С. Батычэлі і П. Веранезе, скульптура "Марс і Венера" А. Кановы. З твораў на іншыя сюжэты найбольш знакамітая карціна Рэмбранта і П. П. Рубенса, а таксама скульптура "Марс і Амур" прадстаўніка дацкага класіцызму Б. Торвальдсена. Рымскі двайнік грэчаскага Арэса Марс лічыўся бацькам заснавальнікаў Рыма Ромула і Рэма і быў пасля Юпітэра самым шануемым бóstvam на рымскім Алімпе.

АФРАДЫТА

*Зорка Венера ўзышла над зямлёю,
Светлыя згадкі з сабой прывяла...*

М. Багдановіч ("Раманс")

Грэчаскую міфалогію ўпрыгожвае вельмі істотны для яе вобраз бóstva, без чараў і міласці якога не абыходзіліся ні багі, ні героі. І ўжо колькі тысячагодзіяў уладарыць над чалавецтвам цудоўная Афрадыта (у Рыме яе ўшаноўвалі пад імем Венера) —увасабленне кахання і жаночага хараства. Эліны надзялялі гэтую багіню касмічнымі функцыямі магутнага пачуцця, якое пранізва-ла і пераўтварала ўвеселіе, надавала яму прыгажосць і пышчоту.

Эпітэты Афрадыты: "залатая", "фіялкавенчаная", "прыгожа-вокая", "пенанароджаная". Згодна з традыцыйнай класічнай версіяй, яна дачка Зеўса і акіяніды Дыёны, на якую нават раўнівая жонка Зеўса Гера не тайлі злосці. Існавала і больш старажытная версія: Афрадыта нарадзілася з крыві пакалечанага Кронам Урана; тая кроў трапіла ў мора і ўтварыла пену (грэч. *aphros* — pena). Але ў класічнай міфалогіі карціна нараджэння багіні кахання набыла чароўнасць і пышнасць.

Нараджэнне Афрадыты

*На жыццё будзе кожнаму
хмелю і жыста,
будзе з мора выходзіць
яго Афрадыта.*

А. Русецкі ("Не паверу
прапорам")

Паўстаўшы з беласнежнай пены марскіх хваль, ззяючы прыгажосцю свайго аголенага цела, прыплыла Афрадыта ў ракавіне на востраў Кіфера. Але ён быў такі маленькі! Лёгкі, ласкавы Зефір падзьмую ізноў і вынес багіню на бераг Кіпра. Гэты востраў быў варты бессмяротнай: ён патанаў у зеляніне велічных кіпарысаў, міндальных і гранатавых дрэў, кедраў і пальм. Не паспела Афрадыта ступіць на сушу, як яе акружылі вясёлыя і грацыёзныя, у залатых дыядэмах, Оры — Эўномія, Дыка, Эйрэна. Яны з радасцю сустрэлі цнатлівую багіню, пакрылі яе нятленным адзеннем, уянчалі галаву залатым вянцом, упрыгожылі жамчужнымі завушніцамі, абвілі залатымі караліямі шыю і павялі на Алімп. З вялікім захапленнем, здзіўленнем і замілаваннем віталі Афрадыту багі-алімпійцы.

Гэты сюжэт знайшоў знакамітае адлюстраванне ў жывапісным палатне італьянскага майстра эпохі Адраджэння С. Батычэлі. Багіня дзіўнай прыгажосці прыплывае з марской далечыні. Ракавіну падганяюць сваім дыханнем крылатыя вятры Зефіры і гуляюць доўгімі пасмамі залатых валасоў багіні. Яе цела ўражвае вытанчанай грацыяй і чысцінёй ліній, а чароўны задуменны твар надае абліччу харектэрныя для рэнесанснага мастацтва духоўнасць і эмацыйнальнасць.

"Нараджэнне Венеры" — так называеца карціна С. Баты-чэлі. І гэтаксама назваў свой верш У. Караткевіч, радкі якога з'явіліся паэтычнай рэфлексіяй на твор славутага італьянца і, вядома ж, на міфалагічны вобраз чароўнай багіні.

Вочы твае і цела
Стварыў каісь Бацічэлі
Шмат стагоддзяў таму
На муку маю,
На муку.
На вечную ў сэрцы зіму.

Алімпійская багіня тут — сімвал не толькі вечнай, але і недаступнай прыгажосці. Верш пранізвае тыповы для рамантыка настрой: туга аб недасягальнасці ідэалу.

З міфа аб нараджэнні Афрадыты зразумела, чаму яе называлі Кіферэй і Кіпрыдай. Дочки Зеўса, мілія і прывабныя Оры, назаўсёды засталіся ў яе свіце. Спадарожнічалі Афрадыце таксама багіні радасці і прыгажосці Харыты. Увайшоўшы ў алімпійскі сонм багоў, золатаволосая Афрадыта адорвала любасцю і каханнем усё жывое: пры ёй пачыналі квітнець расліны, дзікія звяры рабіліся ручнымі і шукалі сабе пару, становіліся шчаслівымі людзі, бо пазнавалі раней не вядомае ім пачуццё і стваралі сем'і.

Афрадыта мела пояс, у якім змяшчаліся каханне, жаданне, слова спакушэння. Гэта старажытны фетыш, надзелены магічнай сілай, якой пакараліся нават вялікія багі. Толькі троє з іх не былі спагадлівымі да кахання. Ваяўнічая Афіна цалкам аддавалася вясеннай справе, а яшчэ вучыла людзей розным рамёствам і мастацтвам. Аднаго разу яна застала ўпотай сядзеўшую за калаўротам Афрадыту і вельмі

пакрыўдзілася за тое, што ўмешваюцца ў яе сферу дзеянасці, нават прыгразіла, што не будзе больш прасці. Афрадыта папрасіла прабачэння і з тae пары не займалася ніякай працай. Яе боскім абавязкам было тварыць каханне. Абыякавай да кахання была яшчэ Артэміда: яна мела задавальненне з палявання, лётала увесь дзень па лясах, а ўвечары вадзіла з німфамі карагоды. Трэцяя багіня, якая пазбегла ўлады Афрадыты, — Гестыя. Пасля таго, як з-за яе рукі паспрачаліся Пасейдон і Апалон, Гестыя паклялася галавой Зеўса, што назаўсёды застанецца цнатлівай. Удзячны Зеўс надарыў яе месцам у сярэдзіне кожнага жытла: яна стала багіняй дамашняга ачага і карысталася ўсеагульной пашанай. Галоўныя свяцілішчы Афрадыты знаходзіліся на востраве Кіпр. Храм у горадзе Пафасе меў агульнагрэчаскае значэнне. На кіпрскай зямлі Афрадыта стварыла цуд, пра які дазналася ўся Элада.

Пігмаліён

— Шчаслівы ты, што можаши Галатэю

У мармуры стварыць, Пігмаліён.

Перад яе прывабнасцю нямею,

І мне здаецца, што ўсё гэта — сон.

— Не сон?

Чакай!

Яшчэ разцом прайду я,

Яшчэ распраўлю валасоў брую.

І ты пабачыши наяву жывею.

Глядзі! Скідае туніку сваю.

М. Танк ("Пігмаліён")

Цар Кіпра Пігмаліён расчараўваўся ў жанчынах, жыў самотна, займаўся любімым маствацтвам — разъярствам. Але не пакідала яго думка аб ідэальным вобразе жанчыны. Мо таму ўдалося яму аднойчы выразаць з белай, як снег, слановай косці цудоўную статую. Прыйгажосць форм спалучалася ў ёй з дзяячай чысцінёй і сарамлівасцю. Чым больш углядаўся Пігмаліён у сваё стварэнне, tym больш годнасці заўважаў у ім. Часам здавалася, што статуя жывая, дыхае і вось-вось пачне гаварыць... Тады ён пяшчотна кранаўся яе рукі, цела... потым цалаваў у вусны... Прыйгажэйшая за ўсіх жанчын на свеце... маўчала. Пігмаліён шаптаў ёй ласкавыя слова, адорваў кветкамі... а яна заставалася нерухомай. Ён нікога не пускаў у сваю майстэрню, бо раўнаваў каханую да кожнага, хто мог яе ўбачыць, убраў у дарагое адзенне, надзеў на палец пярсцёнак, аздобіў шыю доўгім ланцужком... Усё дарэмна: ніякага пачуцця ў адказ.

Неўзабаве надышло свята Афрадыты. Яго святкаваў увесь Кіпр. Людзі прыносялі ахвяры, звярталіся да сваёй апякункі з маленнямі. "О, залатая Афрадыта! — умольваў вялікую багіню Пігмаліён. — Калі ты здольная дапамагчы, няхай мая жонка будзе падобнай на статую, якую я вырабіў са слановай косці!" Ведала Афрадыта, што мастак утойваў сваё сапраўданне, сваю мару аб tym, каб гэтая статуя і стала яму жонкай... Тройчы ўспыхнуў ахвярны агонь, распалены

Пігмаліёнам у гонар багіні
быў добры

кахання, і языкі полымя ўзвіліся высока ў неба. Гэта

знак: Афрадыта прыняла просьбу Пігмаліёна, бо ніхто не кахаў так шчыра і аддана,
як ён.

З усіх ног панёсся Пігмаліён у свой палац, у майстэрню. Кінуўся да каханай, узяў за руку і адчуў, як мякчайшай зрабілася скора, пацалаваў — і ўбачыў, як паружавеў яе твар, пачалі напаўняцца паветрам грудзі... І ўжо было чуваць роўнае дыханне. Не верачы сам сабе, Пігмаліён заглянуў каханай у очы — і назаўсёды патануў у іх блакіце. Ператварыўшыся з боскай волі ў жывую жанчыну, Галатэя моцна пакахала свайго стваральніка і стала яму шчаслівай жонкай.

Гэты міф, паэтычна расказаны Авідзіем у "Метамарфозах", усхваляў Афрадыту і каханне, якое здольнае на самае неверагоднае, на цуд, і можа ўдыхнуць жыццё ў мёртвы камень. Ва ўсе часы ён служыў тэмай для мастацкіх твораў (драма Ж. Ж. Русо, жывапіс А. Л. Жырадэ-Трыазона, скульптура Э. М. Фальканэ, оперы Ж. Ф. Рамо і Л. М. Керубіні). Камедыя выдатнага англійскага драматурга Б. Шоў, якая з'явілася ўзорам для мюзікла Ф. Лоў "Мая цудоўная ледзі", мае назуву "Пігмаліён". Але ў ёй нават не згадваецца ні антычны скульптар, ні герой з такім імем. Шоў паўтарыў міфалагічную гісторыю на сучасным яму матэрыяле: жанчынаненавіснік прафесар-лінгвіст у якасці эксперыменту "вылепіў" з вульгарнай, брыдкаслоўнай вулічнай кветачніцы сапраўдную ледзі, з добрымі манерамі, правільнай мовай, і закахаўся ў сваё стварэнне.

Элінам — народу паэтаў і мастакоў — было ўласціва пакла-ненне перад прыгажосцю. Гэты матыў гучыць у міфе пра Пігма-ліёна. Падобная замілаванасць у адносінах да прывабнай жанчыны, да мастацкага твора, наогул да прыгажосці адчуваеца ў вершы М. Танка "Пігмаліён". На першы погляд ён уяўляе паэтычную ілюстрацыю да міфа. Але на самай справе твор беларускага паэта мае глыбокі філософска-эстэтычны сэнс. Галоўнае ў ім — не каханне, як у міфе, а натхненне, сам творчы працэс, радасць і муکі якога часам вабяць мастака больш за канчатковы вынік працы. Яго натхненне прадугадвае ў камлызе будучае цудоўнае стварэнне. Цуд адбываеца на вачах здзіўленага і зачараванага магіяй мастацтва гледача. Цуд — гэта само мастацтва: яно захоплівае і мастака, і кожнага чалавека.

Дзякуючы хрысціянскім пісьменнікам Кліменту Алек-сандрыйскаму і Арнобію стала вядома аб гістарычным зерні грэчаскага міфа. Ён нарадзіўся з пэўнага рытуалу, які меў месца на Кіпры. На самай справе цар закахаўся не ў звычайную статую, вырабленую ім самім, а ў ту ю, якая была самай старажытнай і найбольш шануемай на востраве, — статую апякункі кіпрыётаў Афрадыты. Такім чынам, міф распавядаў пра свяшчэнны рытуал — сімвалічны шлюб цара з багінай як царыцай Кіпра. Наступны міф таксама з'яўляеца водгаласам старажытнага культу Афрадыты, які выконваўся ля Троі (Іліёна) на лясістай гары Ідзе. Ён расказвае пра любоўнае спатканне багіні з царом дарданцаў Анхісам. Зеўс ніяк не мог пагадзіцца на тое, што Афрадыта мела ўладу і над ім, бацькам багоў і людзей. Яна ж магла запаліць сэрца вярхоўнага бoga да смяротнай, магла перадаць Геры свой чарадзейны пояс, які рабіў любога закаханым у яго гаспадыню. А таму Зеўс паспрыяў, каб нясперпнную страсць да смяротнага адчула сама багіня кахання.

Афрадыта і Анхіс

*I кожны раз дзіўлюся я,
Бо не іначай—Афрадзіта
Тваё сапраўднае імя.*

С. Грахоўскі ("Афрадзіта")

Прыгожы і мужны Анхіс быў падобны да бога. На высокай вяршыне Іды ўбачыла яго Афрадыта і загарэлася безаглядным пачуццём. Памчалася яна на Кіпр у свой храм, дзе Харыты аблымлі і ўмасцілі бессмяротным алеем боскае цела, убраўші багіню ў пурпурнае адзенне і залатыя ўпрыгажэнні. Хутка вярнулася яна на Іду і паспяшалася па гарах да Анхіса. Беглі за ёй, віляючы хвастамі, дзікія звяры: шэрый ваўкі, агнявокі львы, драпежныя мядзведзі і барсы. Усялілася і ў іх каханне, і разышліся яны парамі па гарах і далінах.

Увайшла Афрадыта ў будан пастухоў; тут адпачываў, іграючы на ліры, Анхіс. Каб не напалохаць юнака, Кіпрыда з'явілася перад ім у ablічы дзяўчыны. Усё ж Анхіса здзвіла і насцярожыла незямная краса госці, яе раскошнае зіхоткае ўбранне. Ахоплены каханнем, ён вітаў яе, як багіню ці німфу, а ў адказ пачуў:

— Слаўны Анхіс! Я не багіня, а смяротная. Мая маці — зямная жанчына, бацька — цар Фрыгіі Атрэй. Карміцелькай мне была траянская жанчына, таму я і ведаю вашу мову. Калі я танцевала і бавілася з сяброўкамі ля храма Артэміды, мяне выкраў Гермес. Ён сказаў, што я павінна стаць жонкай уладара дарданцаў Анхіса і нарадзіць яму сладкіх дзяцей. Гермес перанёс мяне праз незнамыя землі, паказаў твой будан, а сам вярнуўся да бессмяротных. О, Анхіс, заклінаю цябе Зеўсам, пазнаём мяне са сваімі бацькамі і сваякамі. Няхай яны вырашаць, ці годная я таго, каб быць ім нявесткай. Пацілі таксама хуткага вестуна да фрыгійцаў, каб супакоіць маіх родных. Мае бацькі прышлюць шмат золата і тканага адзення, і ты атрымаеш пасаг. А потым наладзім вяселле, каб спадабалася яно багам і людзям.

— Калі ты сапраўды смяротная дзяўчына, — пяшчотна і палка адказаў Афрадыце юнак, — і багамі прызначана табе быць маёй жонкай, ніхто мне не перашкодзіць кахаць цябе...

Ложа прыгожых каханкаў было ўсцелена мяккімі плашчамі, пакрыта шкурамі мядзведзяў і львоў, і ўвесль час, закалыхваючы, гулі над імі пчолы... На досвітку, развітваючыся з Анхісам, багіня адкрылася яму. Яе твар зазяў нятленнай прыгажосцю, якая магла належаць толькі багіні, увенчанай прамяністым вянком. Напалоханы тым, што ўбачыў бессмяротную багіню аголенай, Анхіс прасіў у яе літасці.

— Будзь мужным,—супакоіла яго Афрадыта.—Не чакай зла ні ад мяне, ні ад каго іншага з багоў, бо яны прыхільныя да цябе. Наш сын будзе славутым героем.

І тут яна прыгадала сабе, што спасцігне Анхіса ўдзел усіх смяротных — старасць.

— Калі б ты мог назаўсёды заставацца такім прыгожым і стройным і называцца маім мужам, — журботна сказала Афрадыта і дадала:

— Сына нашага выхаваюць горныя німфы. Праз колькі гадоў яны прывядуць хлопчыка да цябе. Ён будзе падобны да бессмяротных, і ты адвядзеш яго ў Іліён. І

калі б ні пыталіся пра маці твайго сына, адказвай, што яго нарадзіла німфа. Скажаш каму праўду, пачнеш неразумна хваліца, разгневаны Зеўс спапяліць цябе пякучай маланкай.

Гэты міф спалучае вытанчанасць вобраза Афрадыты з архаічнай суворасцю багіні. Па адной з міфалагічных версій, Анхіс усё-такі не ўстрыймаўся ад спакусы і пахваліўся. Зеўс ударыў у яго маланкай, і не пазбег бы Анхіс смерці, калі б Афрадыта не адхіліла маланку сваім чарадзейным поясам.

Культ Афрадыты пад імем Венеры быў вельмі папулярны ў Рымскай імперыі, бо багіня як маці траянца Энея, народжанага ад Анхіса, лічылася родапачынальніцай імператарскай дынастыі Юліяў. Яна апекавала Энея ў Траянскай вайне і знаходзілася побач з сынам, калі ён прыбыў у Італію.

А на грэчаскім Алімпе ўсе былі закаханыя ў Афрадыту. Асабліва яе дамагаўся Пасейдон, што цалкам зразумела: яна ж нарадзілася ў яго марской стыхіі. Зеўс аддаў замуж самую прывабную багіню за нязграбнага, кульгавага Гефеста. Але выродлівасць бога-кавала была толькі знешній. За ёй хавалася сапраўдная прыгажосць розуму і майстэрства. Гэтая прыгажосць і спрыяла з'яўленню на свет цудоўных твораў Гефестава мастацтва. Працаваў ён самааддана: алімпійцы жылі ў пабудаваных Гефестам золатых палацах, славутыя героі перамагалі выкананай ім зброяй, і ціхамірная прыгажосць Афрадыты квітнела сярод раскошы, створанай для яе мужам.

Але Афрадыта нарадзілася, каб несці свае дары ўсяму свету. У ёй мелі патрэбу і мастацтва, і мудрасць, і моц, і гераізм, і буй-ства. Міфы прыпісваюць Афрадыще дзяцей ад бога вайны Арэса. Двое з іх — Эрот і Антэрот — указвалі на адзінства прыцягальны і той, што адштурхоўвае, сілы кахання. Другая пара — Фобас (Жах) і Дэймас (Страх) — спадарожнічалі Арэсу ў бітвах. Багіня Гармонія — жывое ўвасабленне процілегласці бацькоў — спакойнай красы Афрадыты і дзікай нястрыманасці Арэса.

А сапраўдным выбраннікам сэрца золатавалосай Афрадыты быў смяротны — юнак надзвычайнай прыгажосці Адоніс.

Адоніс

Адоніс нарадзіўся з міравага дрэва, у якое ператварылася яго маці, асірыйская царэўна-пакутніца Смірна. Пакараўшая яе Афрадыта праявіла міласць да немаўляткі, схавала яго ў скрыню і перадала на выхаванне багіні змрочнага падземнага царства Персефоне. Адоніс вырас такім прыгожым хлопцам, што не было бессмяротнага, нават алімпійца, прыгажэйшага за яго. Сама выхавацелька закахалася ў юнака і не хацела вяртаць яго Афрадыще.

Але вялікая багіня не ўяўляла сабе жыцця без грацыёнага Адоніса. Ні да каго іншага і ніколі яна не адчуvalа падобнага пачуцця. Дзеля яго бессмяротная забылася на сваю красу і розныя аздабленні, імкнулася ўвесь час быць побач з каханым, спадарожнічала яму паўсюль, нават на паляванні. Спешчаная і какетлівая, падымалася ледзь свет, вытрымлівала пякучыя промні сонца, любую непагадзь і толькі аб адным упрошвала Адоніса: не паляваць на львоў, мядзведзяў і дзікоў. Бо аднаго разу юнак ледзьве не паплаціўся за сваю смеласць. Прадзіраючыся праз

гушчар, ён убачыў спячага льва. Падкраўся бліжэй да звера, а той кінуўся на яго з грозным рыкам. Пакаціліся абодва па зямлі... шчасце, што непадалёк знаходзілася Афрадыта. Самааддана кінулася яна ратаваць каханага, захінула яго сваім тонкім, але моцным пепласам і вырвала з кіпцюроў раз'юшанага звера. З тae пары багіня рэдка пакідала свайго любімца і заўсёды нагадвала пра асцярогу.

Аднойчы Афрадыта не дачакалася Адоніса з палявання і адправілася яа яго пошуку. Яна блукала па цёмным лесе, прабіралася праз хмызнякі, горныя цясніны, глыбокія прорвы. Церні і камяні рвалі боскае адзенне, ранілі пяшчотныя рукі і ногі (там, куды падалі краплі крыві, вырасталі пышныя, духмяныя ружы). У рэшце рэшт багіня знайшла свайго каханага, але, смяротна паранены дзіком, ён сканаў у яе на руках. (Гэты сюжэт адлюстраваў мастак-класіцыст XVIII ст. А. Ласенка, і яго карціна "Смерць Адоніса" экспануецца ў Дзяржаўным мастацкім музеі Беларусі). З крапляў крыві Адоніса выраслі журботныя кветкі анемоны, а душа яго апусцілася ў Аід. (З тae пары ружа і анемон сталі раслінамі Кіпрыды, і каханыя плялі вянкі з гэтых кветак).

Моцна засумавала Афрадыта — і людзі на зямлі пераставалі кахаць, становіліся жорсткімі, эгаістычнымі. У роспачы і ў слязах накіравалася багіня да Зеўса і пачала ўмольваць, каб бацька вярнуў ёй Адоніса. Але ніяк не згаджалася Персефона: гэта ж яна падбухторыла Арэса паслаць на Адоніса вялізнага дзіка, бо хацела завалодаць юнаком у сваім маркотным царстве ценяў. Тады загадаў Зеўс, каб Адоніс праводзіў з Персефонай найбольш суровую частку года, а ўсе летнія месяцы быў з Афрадытай.

Радуеца ўся прырода, калі вяртаецца на зямлю юнак, вяртаецца прыгажосць, — і багіня харства адорвае сваім шчодрым каханнем Адоніса, багоў і людзей. Праўда, раз-пораз дае аб себе знаць рана, атрыманая паляўнічым ад іклаў дзіка. Тады разам з ім пакутуе Афрадыта — і з'яўляюцца ў смяротных сумных настрой, недавер, расстанні. Але неўзабаве ўсміхаецца багіня — і зноў на зямлі суладззе, радасць, асалода.

Гісторыя кахання Афрадыты і Адоніса, вядомая таксама па творах выяўленчага мастацтва (В. Тыцыян, П. П. Рубенс, Н. Пу-сэн) і літаратуры (Лопэ дэ Вэга, У. Шэкспір), яскрава сведчыць аб усходнім паходжанні гэтай багіні. Адоніс, імя якога ў перакладзе з фінікійскай азначае "пан", ці "ўладар", ушаноўваўся на Усходзе фінікійцамі, сірыйцамі, егіпцянамі як бóstва паміраючай і ажываючай расліннасці. Там адбываліся святы ў яго гонар — адоніі. Гэта і містэрый з аплакваннем памерлага паўбога, і радасныя ўрачыстасці з нагоды яго ўваскрэсення і вяртання на зямлю. (Ёсьць меркаванне, што культ Адоніса, вядомы з II тысячагоддзя да н. Х., паўплываў на ўзнікненне міфа пра ўваскрэсеннне Ісуса Хрыста). Міравае дрэва, з якога нарадзіўся Адоніс, выкарыстоўвалася ў якасці ўзбуджаючага сродку, што ўказвае на аргіястычныя характеристары яго культу.

У Грэцыі гэтае ўсходнje бóstва набыло вялікую папулярнасць у эпоху элінізму. Жанчыны ставілі ў сваіх дамах "садкі Адоніса" — вазы з раслінамі ці кветкамі, якія хутка распускаліся і хутка вялі, — сімвал недаўгавечнасці лета, якое змяняецца зімой. Гэта адпавядала першапачатковаму падзя-ленню года на два адрезкі часу — лета і зіму, а ў міфе тлумачылася знаходжаннем Адоніса ў верхнім свеце з Афрадытай і ў ніжнім — з Персефонай.

Вобраз Афрадыты збліжаецца тут і нават атаясамліваеца з усходняй багініяй урадлівасці, якой была фінікійская Астарта, вавілон-асірыйская Іштар, егіпецкая Ісіда. Зразумела, чаму Кіпр з'явіўся востравам Афрадыты: заселены фінікійцамі, ён географічна быў блізкім да сірыйска-палестынскага ўзбярэжжа. Рытуальнае служэнне Афрадыце часам насіла пачуццёвыя хараства. Яе нават лічылі багініяй гетэр з іх вольным спосабам жыцця. Пачуццёвасць, спешчанасць грэчас-кай багіні таксама ад яе ўсходніх папярэдніц. Нягледзячы на падобныя ўплывы, грэкі заўсёды выкарыстоўвалі свае ўласныя багатыя міфатворчыя магчымасці.

Бачу: ідзе яна лёгкай хадою.

Рук няма. Пэўна, маланка скрышыла,

Каб перад небам і перад зямлёю

Імі грудзей сваіх не засланіла.

M. Танк ("Венера Мілоская")

Сюжэты з міфаў аб Афрадыце — упадабаныя ў мастацтве. Сярод сусветных шэдэўраў вылучаюцца жывапісныя палотны італьянскіх майстроў XVI ст. Джалероне ("Спячая Венера") і В. Тыцыяна ("Венера Урбінская"), а таксама карціна іспанскага мастака XVII ст. Д. Веласкеса "Венера перад люстэркам".

Самая славутыя выявы багіні кахання і хараства ў антычныя часы — статуі Афрадыты Кнідской і Афрадыты Мілоскай. Першая — работы грэчаскага скульптара Праксіцеля (IV ст. да н. Х.) — вядома нам толькі па шматлікіх копіях, а Афрадыта Мілоская, якую датуюць прыкладна II ст. да н. Х., захоўваеца ў адным з лепшых музеяў свету парыжскім Луўры.

Праксіцель першым адлюстраваў вобраз аголенай багіні. Гісторык Пліній расказвае, што мастак, выконваючы заказ жыхароў горада Кося, вырабіў дзве статуі: адну апранутую, а другую аголеную. Яны выбралі першую, а другую Праксіцель прадаў жыхарам Кніда, і гэтыя славуты помнік мастацтва прынёс гораду славу і дабрабыт: з усіх зямель прыбывалі ў горад каб палюбавацца на статую. Распавядалі таксама, быццам сама Афрадыта, убачыўшы яе, усклікнула: "Мяне бачылі аголенай Парыс і Адоніс, але дзе і калі мяне мог бачыць Праксіцель?"

"Афрадыту Мілоскую" знайшлі на востраве Мелас у 1820 г. Збіралі па кавалках... Калі вялікі паэт XIX ст. Г. Гейне, доўгі час прыкуты хваробай да ложка, перад смерцю адчуў патрэбу развітацца з жыццём, з мастацтвам, з чалавецтвам, ён з апошніх сіл дабраўся да Луўра і развітаўся з Афрадытай Мілоскай.

Уласбленнем жаночай прывабнасці выступала антычная багінія ў паэме "Пояс Венеры" Я. Баршчэўскага. Юны аўтар захапляўся тады пастамі-класіцыстамі і ў іх стылі ўсхваліў вечны вобраз. Захапленне Афрадытай, увекавечанай антычнымі мастакамі і стаўшай сімвалам жаночай прыгажосці, гучыць у творчасці М. Танка ("На крутым пастаменце з граніту") і У. Ка-раткевіча ("Безгаловая Венера"). У вершы Ка-раткевіча антычная багінія, уласбленная жаноцкасцю, не можа, як і арыстафанаўская Лісістрата, пагадзіцца з мужчынскай ваяўнічасцю і таксама заклікае спыніць жахлівія войны:

Прыйдзіце, мужчыны, ад сечаў,

Ад турмаў, ад страт на світанні.

Адзінае ёсць на свецце:
Сумленне, братэрства, каханне.

У вершы С. Грахоўскага "Венера" багіня таксама ўвасабляе харство і чысціню, але галоўная думка аўтара — аб зменлівасці жыцця, мастацкіх густаў і вечнасці прыгажосці:

Мянняюцца напрамкі і манеры
І новыя з'яўляюцца штодня,
Ды толькі не мяніецца Венеры
Святая прыгажосць і чысціня.

Паэтаў, як правіла, натхніе міфалагічная Афрадыта-Венера, а вось Л. Баршчэўскага прывабіў літаратурны вобраз багіні ка-хання, і цяпер мы маем мажлівасць чытаць на роднай мове адзін з лепшых вершаў старажытнагрэчаскай паэзіі VII—VI ст. да н.Х., спявачкі пакутлівага, трагічнага кахання з вострава Лесбас — Сапфо. Напісаны гэты "Гімн Афрадыце" т.зв. сапфічнай строфой:

Прад табой чало хілю, Афрадыта,
Зеўсава дачка—што ў цянёты вабіш;
Неўміручая, я малю: ты смуткам
Сэрца не рві мне,

А сыдзі з вышыняў зноў, як калісьці:
Голос мой тады з далячынъ ты чула
І бацькоўская пакідала неба,
Як я прасіла.

Эрот

<i>I</i>	<i>I</i>	<i>Ды не старэе бог Амур</i>
<i>I</i>	<i>I</i>	<i>I не губляе марна час:</i>
		<i>Аднекуль стрэлаў навалок,</i>
<i>I</i>	<i>I</i>	<i>I вось — узняты лёгкі лук.</i>

А. Пісьмянкоў ("Антычны матыў")

Спадарожнікам Афрадыты і памочнікам у справах кахання быў яе сын Эрот (Эрас), якому ў рымскай міфалогіі адпавядаў Амур, ці Купідон. Першапачаткова Эрас быў вядомы ў грэчаскай міфалогіі як магутная касмічная сіла, вялікі бог, старэйшы за Зеўса і Крона. І толькі ў класічнай міфалогіі, побач з Афрадытай, ён набыў ablічча, якое замацавалася ў паэзіі і мастацтве позней антычнасці ў вобразе свавольнага жартаўлівага хлопчыка ці юнака, узброенага лукам і стрэламі.

І ўстанеш ты перада мной
З крылатай, востраю стралой,

Мне ў сэрца мецячай, і з лукам,
Пляць гатовым поўным згукам!

Ды ўсё жа быў не бачан ён,
Хоць я і слёзы ліць прымаўся.
Што ж ты вачам не паказаўся,
Ўладар кахання, Купідон?

М. Багдановіч ("Купідон")

Эрот — заўсёдны персанаж вершаў грэчаскага паэта VI ст. да н. Х. Анакрэнта. Ён стаў любімым паэтам А. Пушкіна і М. Багдановіча, якім імпанавала прыгожая, элегантная, простая па пачуццях, але вельмі жывая, дасціпная і мілагучная паэзія славутага эліна. Ад спадчыны Анакрэнта дайшло да нас мала, але яго творчасць з'явілася ўзорам для шматлікіх паэтаў-пераймальнікаў антычнага і новага часу. У єўрапейскай паэзіі XVI—XIX ст. вылучаецца цэлая плынь — анакрэнтычная, прад-стаўнікі якой падобна Анакрэнту ўсіхвалілі зямныя радасці жыцця; і неслі іх людзям Эрот, Афрадыта, Дыяніс. У такіх вершах апываеца жартайлівы образ Эрота, ад стрэл якога няма нікага паратунку. Славольны крылаты сын Афрадыты ўвасабляе каханне, якое пазбаўлена глыбіні і пакут, суправаджаеца заўсёды весялосцю і віном. Аптымістычны, жыццесцвярджальны характар анакрэнтычнай паэзіі добра перадаў Багдановіч:

Бледны, хілы, ўсё ж люблю я
Твой і мудры і кіпучы верш, Анакрён!
Ён у жылах кроў хвалюе,
Ў ім жыццё струёю плешча, вее хмелем ён.

Верш такі — як дар прыроды,
Вінаграднае, густое, цёмнае віно:
Дні ідуць, праходзяць годы, —
Але ўсё крапчэй, хмальнэе робіцца яно.

"Бледны, хілы, усё ж люблю я..."

Радасны настрой, хаця і з адценнем смутку, характэрны для верша Багдановіча "Купідон". І ўжо зусім нетыповым для анакрэнтыкі з'яўляеца яго верш-рандэль "На могілках". Амур у гэтым вершы — "І сумны і прыгожы // Стайць з павязкай на вачах". Гэты Амур увасабляе сапраўднае, моцнае каханне, якое здольна перамагчы ўсё на свеце, перамагчы "і смерці жах".

Некаторыя з вершаў грэчаскіх паэтаў — пераймальнікаў Анакрэнта — перакладзены на беларускую мову А. Жлуткам.

У позній антычнасці бога кахання звязвалі з вобразам Псіхеі, і рымскі пісьменнік Апулей у рамане "Метамарфозы", ці Залаты асёл" аб'яднаў элементы міфа аб Псіхеі ў адно паэтычнае цэлае, якое набыло казачны характар.

Psіхея

*Амура крылы —
чугеш шолах ix? —
лунаюць не пад столлю —
пад нябёсамі.*

*Пако!... Пустата...
Яны ўдваіх —
і больши нікога — са сваімі лёсамі.*

Я. Хвалей ("Страла Амура")

У аднаго цара было тры дачкі-прыгажуні. Не хапала слоў у людской мове, каб апісаць чароўную, недасягальную красу малодшай з іх — Псіхеі. З далёкіх краін прыходзілі палюбавацца на яе. Гаварылі, што, маўляў, сама Афрадыта сышла на зямлю з вяршынъ Алімпа. Людзі пачалі менш наведваць Кіпр і Кіферу, менш прыносіць ахвяры багіні кахання і хараства, а становіліся на калені перад Псіхеай, звярталіся да яе з малітвамі, адорвалі кветкамі.

Абурылася сапраўдная багіня і захацела пакараць саперніцу. Паклікала яна крылатага Эрота.

— Калі ты любіш сваю маці, то адпомсціш ганарыстай за мяне. Пусці адну са сваіх стрэл у сэрца гэтай прыгажуні, запалі яе каханнем да самага апошняга, самага мізэрнага са смярот-ных — якога бегляка ці бадзягу.

Тым часам сёстры Псіхеі павыходзілі замуж за цароў, а яна сама сядзела ў хаце і аплаквала сваю адзіноту. Усе захапляліся яе красой, але ніхто не прасіў руکі. Здзіўлены гэтым, бацька звярнуўся да аракула і пачуў:

— Пастаў сваю дачку на ўскрай скалы, але раней аплач яе, як на пахаванне, і прыбяры, як на вяселле. За ёй прыляціць бессмяротны, люты, як дракон. Ён падпарадкоўвае сабе ўвесь свет, страшыць самога Зеўса.

Павінуючыся божай волі, бацька пакінуў Псіхею на вяршыні скалы чакаць таямнічага мужа. Дзяўчына ўздрыгвала ад плачу і страху. Але падуў пяшчотны Зефір, далікатна прыпадняў яе і панёс на сваіх крылах у горную даліну, апусціў у мяккую траву квяцістага луга... Пасля доўгага сну прачнулася Псіхея і ўбачыла такую прыгажосць! Яна знаходзілася ў гаі, парослым высокімі цяністымі дрэвамі, а паміж іх бруіла крыштальна чыстая крыніца. А побач... узвышаўся палац. Кожны зразумеў бы, што ён збудаваны не чалавечай рукой. Залатыя калоны падтримлівалі разную столу з лімоннага дрэва і слановай косці. Сцены былі абкладзены чаканным срэбрам з выявамі розных жывёл. Падлога звязла каштоўнымі камяніямі, якія складваліся ў цудоўныя малюнкі.

Псіхея адважылася пераступіць парог раскошнага палаца... У сярэдзіне ўсё зіхацела золатам, але не было жывой душы. Яна абыходзіла пакоі, балконы... усюды было пуста. Толькі бесцялесныя галасы казалі, што яны слугі і выканаюць усе

пажаданні. Сапраўды, нябачныя рукі прыслужвалі Псіхеі за столом, устаўленым смачнымі стравамі і напоямі, бы нектар. Нябачны музыкант іграў на кіфары, нябачны голас спяваў.

Так у асалодзе праходзілі дні. Ноччу Псіхею наведваў таямнічы муж. Яна не ведала, што гэта Эрот. Толькі чула пяшчотны незямны голас, але ніколі не бачыла свайго каханага. Муж упрошваў Псіхею не дазнавацца, хто ён, бо тады надыдзе канец іх шчасцю.

— Лепш памру, чым згублю тваё каханне, любы, — казала Псіхея. — Бо кім бы ты ні быў, я кахаю цябе, як сваю душу, і не замяніла б цябе нават на Эрота. Толькі прашу цябе: дазволь майм сёстрам наведаць мяне.

Праз які час сёстры Псіхеі, якія аплаквалі яе няшчасны лёс, былі дастаўлены Зефірам у залаты палац. Уражаныя багаццем і раскошай, яны пазайздросцілі ўсяму, што бачылі, і пераканалі Псіхею ў тым, што, напэўна, яе каханы — агідны дракон ці якая жахлівая пачвара. Сёстры растрывожылі душу збянтэжанай Псіхеі і прымусілі паверыць ім.

Не маючы сіл пераадолець цікаўнасць, паслухаўшы парады сясцёр, Псіхея аднойчы ноччу дастала свяцільнік і падкралася да ложка мужа. Але, як толькі асвяцілася таямніца пасцелі, яна ўбачыла найпрыгажэйшае відовішча, убачыла самога Эрота... Яна не магла адвесці вачэй ад залаціста-белакурай галавы, кучаравых, пахучых ад амброзіі валасоў, якія акружалі малочна-белую шыю і ружовыя шчокі, глядзела на гладкае і зіхатлівае цела. Ад незвычайнага прамяністага бліску твару закалыхалася свято ў лямпе. На плячах спячага бога ззялі росныя крылы. І яны адпачывалі, толькі трапяталі іх лёгкія беласнежныя пярынкі. На падлозе ляжалі лук і калчан, поўны стрэл.

Адчуўшы захапленне і асалоду ад незямной прыгажосці, Псіхея не магла стрымаць жаданне, нахілілася над богам кахання, пацалавала яго, і ў той самы момант гарачая кропля алея пырснула з лямпы на плячо Эрота. Апечаны бог прачнуўся ад болю, усхвалявана вымавіў: "Гэта ж я, прастадушная Псіхея, насуперак волі сваёй маці Афрадыты не закахаў цябе ў самага нікчэмнага з смяротных, але сам зрабіў легкадумна..." Бессмяротны хутка ўзняўся ў паветра, пакінуўшы Псіхею адну са сваім горам. У роспачы пабегла Псіхея за каханым, але дарэмна: ён ужо на Алімпе, і Афрадыта перавязвае сыну параненое плячо.

Удзень і ўначы шукала Псіхея свайго мужа. Прайшла шмат зямель і крайін, апускалася ў змрочнае царства. Афрадыта помесціла ёй і насылала розныя выпрабаванні, боль, пакуты. Але дапамагаў і суцяшаў Эрот, бо ён кахаў Псіхею, як і раней. Малады бог дабіўся ад Зеўса дазволу на свой шлюб з Псіхеяй, і той урачыста аб'явіў Эрота і Псіхею мужам і жонкай.

Гэты міф з казачнай афарбоўкай мае глыбокі сімвалічна-рэлігійны сэнс. Грэчаскае слова *psyche* азначае "душа". У міфе выяўляеца вечнае імкненне чалавечай душы да прыгожага і ўзвышанага, яе прага спазнаць каханне. Падзенне Псіхеі-душы як вынік цікаўнасці зрабіла яе ахвярай злых сіл. Але прага душы ўзвысіцца да кахання-любові перамагла, і Псіхея злілася з богам-каханнем у вечным шчасці. Праступае сімволіка зліцця чалавечай душы з божай існасцю.

З антычнасці захавалася вялікая колькасць выяваў Эрота (Амура) і Псіхеі. Найбольш значныя творы ёўрапейскага мастацтва на гэты сюжэт — скульптурныя групы А. Кановы, Б. Тор-вальдсена, А. Радэна. У літаратуры матыў Эрота і Псіхеі распрацоўвалі Кальдэрон дэ ла Барка, Ж. Лафантэн, Ж. Б. Мальєр, рускі пісьменнік І. Багдановіч. Гэты казачны сюжэт вядомы ў фальклоры розных народаў ("Пунсовая кветачка" ў апрацоўцы С. Аксакава).

Прыгожы матыў знайшоў мастацкі адбітак і ў беларускай літаратуре. Я. Купала, напрыклад, пераклаў з польскай мовы фантастычна-алегарычную паэму Е. Жулаўскага "Эрос і Псыха". Рэмінісценцы з антычнага міфа-казкі змяшчае верш К.Свяяка "Эрос і Псыхэя". Галоўнае ў ім — патрэба лірычнага героя ў такім самым шчасці — "каханні для неба". Герой прагне спасцігнуць душу каханай і прачытаць у яе вачах "тайніцу душы". Верш спалучае страснае пачуццё з глыбокай думкай.

Дай душу мне тваю—больш не трэба,
Творчы дух ты народу аддай,
І так жыйма абое для неба,
І сваім ты мяне называй.

І смяротныя, і багі, і нават Зеўс былі безабароннымі перад залатымі стрэламі Эрота. Не толькі шчасце і радасць неслі яны, але і пакуты, боль, пагібелль. Мы ж ведаем, як паспрачаліся Эрот і Апалон і што з таго выйшла.

Эліны ўшаноўвалі Эрота і як бога мужчынскага сяброўства: у гімнасіях, дзе зaimаліся фізічным выхаваннем, выявы Эрота стаялі побач са статуямі Гермеса і Геракла.

Агульнапрызнанным элінамі, асабліва закаханымі і маладымі, быў бог шлюбу Гіменей.

ГІМЕНЕЙ

Гіменей быў сынам Афрадыты і Дыяніса (па іншых версіях — Апалона і адной з Музай: Каліопы, Ураніі, а можа, Тэрпсіхоры). Да кладна паходжанне гэтага бога невядома. Згодна аднаму з міфаў, Гіменей быў прыгожым спеваком і музыкантам, які раптоўна памёр на вяселлі Дыяніса (другая версія — страціў голас). Каб не забыць Гіменея, яго імя пачалі выкрыкваць падчас вяселляў, і гэтым жа імем назвалі ўрачыстую песню, што выконвалася ў гонар маладых.

Гіменей раптуе нявесть

У Афінах няшчасце. Ноччу марскія рабаўнікі праніклі ў горад і выкрадлі самых прыгожых дзяўчат. Слаўныя Афіны агарнула жалоба. Гэтыя дзяўчаты збираліся выіходзіць замуж, і ўсё было падрыхтавана да вясельных урачыстасцяў. А цяпер толькі малітвы перабівалі горкае маўчанне горада.

Раптам пачуліся радасныя галасы, смех, і неўзабаве ўсе ўбачылі, як у горад уваходзіў вельмі прыгожы юнак, убрани ў гірлянды кветак, з залатым жазлом у руках, і вёў за сабой усіх выкрадзеных красунь.

— Хто ты, адважны і высакародны герой? — пыталіся бацькі і жаніхі, быццам зноў нарадзіўшыся на свет.

— Прасі ў нас, чаго хочаш!
Юнак усміхнуўся:
— Не пазнаеце мяне?
— Да гэта ж Гіменей! — закрычаў, не верачы сваім вачам, адзін са шчаслівых жаніхоў.

Усеагульная радасць панавала на вяселлі афінскіх дзяўчат. Горад скаланулі воклічы: "О, Гімен! О, Гіменей!" А ён, з ярка палаючай паходняй у руках, ляцеў на сваіх бела- снежных крылах наперадзе вясельнага шэсця. Бог шлюбу благаслаўляў маладых, пасылаў ім шчасце. І яго ўсхвалялі ў радасных вясельных гімнах-гіменеях.

Распавядалі таксама, што першапачаткова Гіменей быў прыгожым, але бедным юнаком, і заможныя бацькі дзяўчыны, у якую ён закахаўся, не хацелі мець яго сваім зяцем. Толькі пасля таго, як Гіменей мужна дабыў у рабаўнікоў сваю і іншых выкрадзеных дзяўчат і прывёз іх з далёкага вострава, ён атрымаў згоду на доўгачаканы шлюб. Саюз маладых быў такі шчаслівы, што пра яго спявалі на вяселлях, а Зеўс па просьбe Афрадыты зрабіў Гіменея і яго жонку несмяротнымі. Яшчэ адна версія міфа пра Гіменея сцвярджае, што юнака пасля яго смерці ўваскресіў Асклепій. Імя Гіменея — персаніфікацыя старажытнай культавай песні-гімна.

"Вузы Гіменея", "Гіменей" — гэта ў пераносным сэнсе і ёсьць шлюб. У Рыме грэчаскаму Гіменею адпавядаў бог вяселля Таласіян. У міфалогіі беларусаў бога шлюбу звалі Люмбел, і ён таксама прысутнічаў падчас вяселляў. Прыйгожага хлопчыка, якога выбіралі на гэтую ролю, апраналі ў белую кашулю, а на галаву надзваявалі вянок з чырвоных кветак.

ГЕФЕСТ

*Высока мой молат ўзлятае: гэ-эх!
Мой горан шугае.
Толькі ўздыхае стары мой мех.*

А. Вярцінскі ("Гефест — друг Праметэя")

Гефест увайшоў у грэчаскую міфалогію як бог-каваль, апякун агню і апрацоўкі металаў, сын Зеўса і Геры (у рымскай міфалогіі яго атаясамлівалі з Вулканам).

Гэты алімпійскі бог, як і Афіна, быў вялікім працаўніком. Ён рабіў маланкі для Зеўса, рамантаваў калясницу для бога сонца Геліяса, каваў раскошную зброю, калі яна была патрэбна багам, як, напрыклад, Фетыдзе для яе славутага сына Ахіла. Гефест будаваў на Алімпе палацы і вырабляў цудоўны посуд, кубкі, а для багінь — непараўнаныя ўпрыгажэнні. Асабліва любіў Гефест працаўаць у кузні на востраве

Лемнас і ў сярэдзіне Эты, дзе дапамагалі майстру яго вучні — аднавокія волаты-кіклопы. Гэтыя месцы людзі стараліся абмінаць: яны бачылі, як адтуль валілі клубы дыму, выляталі распаленыя камяні і чуўся грозны гул.

У Афінах культ Гефеста быў настолькі звязаны з культам Афіны, што ім абаім прысвячалі агульныя храмы. Але Гефест увасабляў фізічную працу, стыхійны бок рамяства, а Афіна і ў рамястве — духоўнае. Уяўлялі Гефеста магутным, мускулістым, з густой барадой і нязграбным, бо быў ён кульгавы. На Алімпе можна было пачуць плётку пра тое, што раўнівая Гера, сапернічаючы з мужам, які нарадзіў дачку без маці, нарадзіла сына без бацькі — Гефеста, праўда, не такога дасканалага, як багіня мудрасці. Але алімпійцы і людзі таксама не сумняваліся ў tym, што бацькам Гефеста быў Зеўс, і ведалі, чаму яго сын стаў кульгавым.

Нараджэнне Гефеста

Гефест нарадзіўся слабым, кволым, выродлівым. Засаро-мелася яго маці Гера і скінула сына з вяршыні Алімпа. Дзіця зляцела ў мора. На шчасце, марскія німфы Фетыда і Эўрынома гулялі непадалёк, у хвалях. Яны падхапілі дзіця ў свае абдымкі, занеслі глыбока пад воды сівога Акіяна і выхавалі ў блакітным гроце. На працягу дзесяці гадоў німфы апекавалі Гефеста. Спачатку сумавалі, што іх улюблёнец не цікавіўся музыкай, не хацеў вучыцца танцам, не цягнула яго і да ваеннай справы. Праўда, яму перашкаджала кульгавасць: маці трymала немаўлятка за ножку, калі скідvala яго ўніz.

Найболыш Гефест любіў майстраваць і займаўся tym, што вырабляў для сваіх выратавальніц аздабленні з золата і каштоўных камянёў — раскошныя завушніцы, каралі, бранзалеты, пярсцёнкі. У аніводнай алімпійской багіні не было падобных. Напэўна, шкадавала царыца неба аб tym, што так абышлася ў свой час з сынам. А ён памятаў аб гэтым. Аднойчы Гефест зрабіў для маці падарунак — цудоўнае крэсла. Усе багі былі ў захапленні, калі кіклопы прынеслі яго на Алімп. Радавалася Гера, уселася зручней. Падарунак варты жонкі Зеўса! А калі захацела падняцца, — не змагла. Паспрабавала яшчэ раз, але крэсла не адпускала, быццам нябачныя ланцугі прыкулі намёртва. Захваляваліся багі, але ніхто, і Зеўс таксама, не ведаў, як дапамагчы Геры.

Звярнуліся да Гефеста. Той быў няўмольны. Нават Гермес, багаты на розныя хітрыкі, не змог прывесці яго на Алімп. Удалося гэта толькі Дыянісу. Ён паднёс Гефесту кубак не разбаўленага вадой віна, потым другі, трэці. Захмялеў каваль. Тады пасадзіў яго Дыяніс на асла і павёз

на Алімп. Вызваліў Гефест Геру са смешнага палону і сам застаўся на Алімпе. З тae пары, пасля прымірэння, заўсёды, калі сварыліся Зеўс з Герай, сын заступаўся за маці.

Афрадыта і Арэс

Жонкай Гефеста была Афрадыта. Але існавала яшчэ адна міфалагічная версія, па якой Гефест ажаніўся з малодшай Харытай — Аглайй, а мужам Афрадыты быў Арэс. Магчыма, каб звесці ў адно гэтых супярэчнасці, і з'явіліся міфы, якія апісвалі любоўныя прыгоды Афрадыты і Арэса. І, думаецца, небеспад-стаўна: вельмі ж рознымі па сваіх інтэрэсах былі бог-каваль (заўсёды ў сажы, ён амаль не вылазіў з кузні) і багіня хараства і кахання, самая прыгожая і прывабная на Алімпе — Афрадыта.

Бог сонца Геліяс бачыў усё, што рабілася на Зямлі і на Небе. Ён і расказаў Гефесту аб здрадзе Афрадыты. Зняважаны Гефест вырашыў пасвойму пакараць каханкаў. З вельмі тонкага дроту, амаль нябачнага, ён зрабіў сетку і прымацаваў да ложка. І калі ў чарговы раз сустрэліся Афрадыта і Арэс, то раптам звалілася на іх сетка і яны апынуліся ў пастцы.

Паклікаў Гефест багоў: "Глядзіце, як трэба караць няверную жонку". Багі пачалі пасмейвацца... Зеўс адмовіўся быць суддзёй у гэтай далікатнай справе, а ўтварыў Гефеста вызваліць паланёных бог Пасейдон.

Жартаўлівая гісторыя паланення Афрадыты і Арэса знайшла ўвасабленне ў палатне Ф. Бушэ. Я. Тынтарэта, П. П. Рубенс, А. ван Дэйк, Б. Торвальдсен аддавалі перавагу вобразу Гефеста-кавала і адлюстроўвалі яго ў кузні.

У гонар Гефеста грэкі наладжвалі святы, прысвячалі яму храмы і алтары. На востраве Лемніас быў заснаваны горад Гефестый, на востраве Самас — Гефестопаль і Гефестыён. Дайшло шмат манет з малаазійскай Грэцыі з адбіткам Гефеста, што сведчыць аб культавым пакланенні гэтаму богу.

ГЕРМЕС

*Вядзе нас Гермес хутканогі...
Блізка ўжо, блізка блакітнае неба.*

У. Арлоў ("Арфей")

Гермес — алімпійскі бог, які ў літаратурных помніках часцей за ўсё паўставаў у вобразе вестуна багоў і Зеўса, але меў шмат іншых важкіх функцый. Ён адзін з самых старажытных грэчаскіх багоў усходняга, мажліва, малаазійскага паходжання: некаторыя з яго знакамітых вынаходніцтваў былі вядомыя яшчэ ў даэлінскія часы.

Шмат якія чалавечыя якасці — лепшыя і горшыя, вартасці і заганы ўласцівіту сваёй постаці гэты вельмі папулярны ў Эладзе бог, рымскім аналагам якога быў Меркурый. У гонар Гермеса паўсяоль ставілі алтары і статуі, узводзілі храмы, але асабліва ўшаноўвалі яго ў Аркадыі. Там, у самым цэнтры Пелапанеса, і нарадзіўся Гермес — сын грамавержца Зеўса і Mai, дачкі тытана Атланта, што трымаў нябесны купал. Жытлом німфы Mai была пячора гары Кілена, дзе заўважыў яе Зеўс з вышыні свайго Алімпа. Юная, зграбная прыгажуня Мая была вартая вялікага кахання, і ўпотай ад багоў і людзей Зеўс пачаў наведвацца ў яе цяністую пячору.

Першае вынаходства Гермеса

Калі з'явілася на свет дзіцятка, Мая спавіла яго і паклала ў калыску. Малютка Гермес рос неймаверна хутка, падобна іншым дзецям Зеўса, але ніхто з іх не быў такім спрытным і вёрткім, як гэты сын. Праз некалькі гадзін ён пакінуў калыску і выправіўся на пошуку прыгод... Неўзабаве Гермесу сустрэлася чарапаха. Яна прагульвалася на мяккай траве — павольна і паважна, па-панску расстаўляючы ногі. Доўга смяяўся, назіраючы за ёй, сын Зеўса.

— Ах, маленькая скацінка, відаць, ты нездарма мне трапілася. Ну адкуль ты, такая забаўная цацка? Стракаты абломак панцыра, але мае ногі і можа рухацца? Забяру ж я цябе дадому. Тут з табой можа стацца што-небудзь дурное, у жытле — куды больш бяспечна. Ведай: ты — першае, з чаго я атрымаю карысць, але не апошняе. Праўда, табе прыйдзецца развітацца з жыццём, затое мёртвая ты будзеш выконваць цудоўныя, гучныя песні і станеш знакамітай спявачкай.

Схапіў Гермес чарапаху і прынёс у пячору; там выцягнуў яе нажом з панцыра, потым нарэзаў трысняговых сцяблou, сіметрычна замацаваў іх на паверхні цвёрдага, як камень, панцыра, абцягнуў яго валовай скурай, прыстасаваў да гэтага перакладзінку і нацягнуў сем струн з авечых кішак. Скончышы працу, Гермес ударыў па струнах плектрам, які таксама вынайшаў для гэтай справы, і пачаў співаць. Ён усіхваляў у спевах сваё нараджэнне, сваіх бацькоў Зеўса і Маю, потым пячору Mai і шчасліве жыццё ў ёй, перабіраў струны і апіяваў па чарзе горных німфаў — прыслужніц сваёй маці і ўрэшце ўзяўся за рэчы, якія знаходзіліся ў яго жытле: співаў пра кацялкі, трывожнікі... А калі ўжо не было пра што співаць, Гермес схаваў ліру ў сваю калыску. І тут адчуў, што выгаладаўся, і захацеў мяса... Ужо Геліяс апусціўся на сваёй залатой калясніцы ў Акіян пад зямлю, калі маленькі Гермес выйшаў з дому і пад покрывам ночы накіраваўся ў Піэрью.

Так ад самага нараджэння выявіліся ў Гермеса спрытнасць, кемлівасць, вынаходлівасць. Будучы бог накіруе гэтыя якасці на карысць багам і людзям: шмат чаго вынайдзе для ўпрыгажэння і абліягчэння жыцця.

Крадзеж кароў Апалона

На схілах Піэрыйскіх гор пасвіліся статкі, якія належалі багам. Больш за іншыя спадабаўся Гермесу статак з пяцідзесяці прыгожых, станістых кароў. Іх гаспадаром быў срэбрабелукі Апалон. Ніхто не вартаваў тых кароў, бо ўсе ведалі, што ў выпадку прапажы Апалон не злітвеца над злодзеямі. "Як жа выкрасці іх, каб не даведаліся, хто гэта зрабіў, нават багі, — думаў Гермес. — Дарога пясчаная, на ёй добра бачныя сляды". Скінуў сын Mai сандалі, перавязаў прутамі тамарыска і мірта два ахапкі галін і ўсунуў у іх свае ножкі. А што рабіць з каровамі? Павярнуў ён іх задам наперад і пагнаў такім чынам, што сляды вялі ў бок, процілеглы іх сапраўднаму накірунку. Па дарозе Гермесу сустрэўся нейкі стары, які працаваў на сваім вінаградніку.

— Слухай, — звярнуўся да яго сын Mai, — тваю працу блаславяць багі, і яна будзе плённай, толькі паслухайся мяне: тое, што ты бачыш, лічы, што не бачыў; тое, што чуў, ніколі не чуў і нікому не скажаш.

У Піласе, каля ракі Алтэя, Гермес знайшоў прасторны хлеў, загнаў у яго жывёл, накарміў духмяным сенам, каб не мыкалі, а потым раскладаў вогнішча і засмажыў дзвюх кароў. Наталіўши свой голад, ён замаскіраваў сляды адпачынку і паспяшаўся дадому, на гару Кілена. Дзверы ў пячору былі зачыненыя, але Гермес скурчыўся і прабраўся праз замочную щыліну. На пальчыках ён падкраўся да сваёй калыскі, захутаўся ў пялюшкі і заснуў быццам бязвіннае дзіця. І ўсё ж такі не ўдалося Гермесу абхітрыць маці.

— Дзе ты быў усю ноч? — строга запытала яна сына. — Не абярэшся з табою клюпату: учора нарадзіўся, а сёння я ўжо хвалююся, каб не з'явіўся па тваёй міласці Апалон. Ну пачакай, хітрун. Вось надзене ён на твае ножкі цяжкія кайданы і не зможаш ніколі вызваліцца ад іх.

Не спалохаўся матчынай пагрозы Гермес, а толькі засміяўся.

— Ніколі не бойся за мяне, маці! Я ж не якое-небудзь дурное дзіця! Калі Апалон надумае пільна сачыць за мной, я адпраўлюся ў яго Дэльфы, пранікну ў палац і знайду там шмат таго, што можна сцягнуць, набяру золата, рознага адзення...

Маленькі Гермес пачаў сваё самастойнае жыццё з выкрадання кароў. І гэта невыпадкова. Калі ён стане алімпійскім боствам, то спачатку будзе ўшаноўвацца як увасабленне сіл прыроды, а потым як бог жывёлагадоўлі, апякун пастухоў. У гонар Гермеса грэкі наладзіць свята з гульнямі, падчас якіх будуць ствараць вобраз Гермеса — добрага пастыра. Сімвал гэтага вобраза — скульптурны помнік "Гермес Крыафор", які адлюстроўвае бoga з баранам на плячах. У той жа час функцыя Гермеса як апекуна пастухоўства другасная. Самы славуты ў антычнасці пастух бог Пан — сын Гермеса і німфы Дрыопы. Але вернемся да малога Гермеса, у якога яшчэ наперадзе ўсе славныя справы і розныя хітрыкі.

Паўставала з Акіяна ружоваперстая багіня зары Эас, калі Апалон (Феб) дазнаўся аб прапажы сваіх пяцідзесяці кароў. Раззлаваўся срэбрабелукі страшэнна і ніяк не мог уціміць, як гэта грузныя жывёлы зніклі, не пакінуўши ніякіх слядоў. Усе сляды вялі на луг, дзе яны пасвіліся, і ніводзін — з лугу. Не падняліся ж бяскрылыя каровы ў паветра, бы птушкі...

Тым часам убачыў Апалон старога, які працаваў бесперапынна ўдзень і ўноч. У той момант ён рыхтаваў бярвенне для агароджы.

— Паслухай, стары, — запытаўся Апалон. — Можа, ты бачыў каго-небудзь, хто гнаў адсюль пяцьдзесят прыгожых крыварогіх кароў? Яны пасвіліся на лузе і кудысьці зніклі.

— Здаецца, што ўчора я бачыў хлопчыка. У руках яго быў дубец, і ён гнаў кароў задам наперад.

Стары яшчэ не скончыў гаварыць, як з'явілася ў небе хуткакрылая птушка, і Апалон зразумеў гэты знак: выкра-дальнікам мог быць толькі нованараджаны сын Зеўса. Хутка памчаўся ён на гару Кілену і апынуўся ля ўваходу ў пячору Mai.

Як толькі Гермес убачыў разгневанага бога, ён нацягнуў пляношкі па самыя вушы і засоп носам. А Апалон паглядзеў на Маю, потым на калыску і пачаў гойсаць па ўсіх закутках, спадзяючыся адшукаць сваю ўласнасць. Знайшоў жа ён толькі нектар, пахучую амброзію, прыгожае — з золата і срэбра — убранне німфы... Тады Апалон наблізіўся да калыскі і закрычаў на ўвесел голас:

— Аддай маіх кароў, нягоднік! Інакш я вазьму цябе за ножку і скіну ў цёмны Тартар. Адтуль цябе ўжо ніхто не вызваліць — ні магутны бацька, ні маці!

Гермес толькі лупаў вачыма.

— Якіх кароў? Што такое карова? Матуля, што ад мяне патрэбна гэтаму смяротнаму?

— Смяротнаму?! — яшчэ больш разышоўся срэbralukі бог. — Ты абражаеш мяне і робіш выгляд, быццам не ведаеш, што такое карова. Але выкраў кароў менавіта ты! Я гэта добра ведаю.

— Не разумею, чаго ты ад мяне хочаш... І хто ты такі... Я хачу спаць... Я люблю матчына малако... І больш нічога мне не трэба.

— Хопіць прыкідвацца! — не сунімаўся Апалон. — Зараз я табе пакажу, што такое карова.

З гэтымі словамі ён сцягнуў коўдру і... гучна зарагатаў.

— Дык гэта ты — выкрадальнік майго статку?! Ну і шэльма! Яшчэ такі маленякі, а ўжо...

— Не чапай мяне! Я такі малы і слабы. А ты грубы... Я буду скардзіцца на цябе Зеўсу!

— Гэта ты будзеш скардзіцца? Ах ты махляр! А ну, вылазь сам з калыскі, і пойдзем да бацькі. А інакш я за вуха зацягну цябе на Алімп!

Гермеса немагчыма ўяўіць без яго выкрутасаў і хітрыкаў. Цікава, што ашуканства, махлярства заўсёды ўжываліся ў ім разам з кемлівасцю. І той, каму ён рабіў якую шкоду, не мог сердаваць на Гермеса, як немагчыма сур'ёзна злавацца на

свавольнае дзіця. Менавіта так успрымалі Гермесавы выхадкі багі-алімпійцы, калі ён выкраў меч у Арэса, трывубец — у Пасейдона. Аднаго разу Афрадыта ніяк не магла знайсці свой чарадзейны пояс, а Гефест — клешчы. Дайшло да таго, што Гермес надумаўся жартаваць з бацькам і ледзьве не сцягнуў у таго маланкі, але апёкся аб іх і падняў такі лямант... У Гермесе было столькі маладосці, свавольства, абаяльнасці! Самае горшае, што багі маглі пра яго сказаць, дык гэта папракнунца Маю, зауважыць ёй з іроніяй: "Добра ж ты выхоўваеш свайго першынца!" А тая толькі паціскала плячыма. Яна ж ведала, што ўсе любілі яе сына, і спадабаўся ён ім адразу, яшчэ тады, калі ў суправаджэнні Апалона з'явіўся на Алімпе.

Упершыню на Алімпе

Два прыгожыя сыны Зе́юса Апалон і Гермес падняліся на Алімп. З непрывычкі сын Mai ледзьве не аслеп ад яркага святла, якое залівала высокую вяршыню. Ён быў уражаны таксама магутнасцю бацькі і веліччу іншых алімпійцаў, якія сабраліся на раду. Зе́ус сурова запытаў Апалона:

— Адкуль такая неабходнасць і тэрміновасць — цягнуць на боскую раду дзіця?

— Прашу цябе, бацька, выслушай, — пачаў Апалон. — Гэтае дзіця выкрала і з'ела маіх кароў!

— З'ела кароў? — здзіўлена перапытала вярхоўны бог, не паверыўшы ніводнаму яго словам.

— Ён іх выкраў, — не сунімаўся Апалон. — А калі змог выкрасці, дык і з'есці мог. Ты б ведаў, з якой спрытнасцю і хітрасцю ён усё гэтае зрабіў?! А перада мной прыкінуўся наіўным дзіцяткам, схаваўся ў пялюшкі...

— Шаноўны бацька, — узяў слова Гермес. — Я раскажу ўсё як было, бо я ж не магу казаць няпраўду! Апалон раптоўна ўварваўся ў дом маёй маці на гары Кілена. Ён злосна накінуўся на мяне, пачаў крычаць, каб я вярнуў яго кароў. Яму гэта проста, бо ён жа мацнейшы, мужнейшы за мяне. Ён — прыгожы юнак, а я толькі ўчора нарадзіўся. Ці можа такі злодзей, як я — маленькае дзіця, — справіцца з вялікім статкам скаціны? Абарані ж, бацька, мяне, слабага, ад нападкаў моцнага! — і Гермес спрытна перакінуў сваю пялюшку праз правую руку.

Зе́ус ведаў праўду, яго нельга было ашукваць. Але бацька багоў і людзей меў вялікую асалоду ад прамоўніцкага майстэрства свайго сына, яшчэ немаўляткі. Зе́ус адкрыта ганарыўся сынам, які зневіненага нагадваў прыгажунью-маці, а розумам быў у бацьку. І алімпійцы пераглядаліся паміж сабой: як прыгожа, як складна гаворыць гэтае дзіця! Загадаў Зе́ус Апалону і Гермесу разам адправіцца ў Пілас, каб знайсці статак кароў, а потым спытаў у малодшага:

— Ты надта вынаходлівы, умееш пераконваць. Хочаш быць маім вяшчальнікам?

— З радасцю, бацька! — згадзіўся Гермес. — Абяцаю табе, што ніколі не буду ашукваць, але не абяцаю, што заўсёды буду гаварыць праўду.

— Рабі, як хочаш, — сказаў, усміхаючыся, Зе́ус. — Толькі павінен будзеш пільна сачыць, каб не парушалася права пада-рожнікаў і вандроўнікаў свабодна хадзіць па ўсіх дарогах свету.

Прыняў Гермес бацькавы ўмовы, і Зеўс уручыў яму жазло-кадуцэй, шыракаполы капялюш і залатыя сандалі. Сына Mai прынялі ў алімпійскую сям'ю багоў.

Жазло Гермеса спачатку было ўвасабленнем таго, што яго гаспадар — вястун багоў. З цягам часу яно набыло чарадзейную, магічную моц: магло ўсыпляць, а таксама абуджаць людзей і розных істот. Так быў усыплены пільны шматвокі волат Аргус і выратавана ад яго няшчасная Іо. Капялюш абараняў боскі твар ад спякоты ўлетку і ад дажджу ўвесень, але хутка займеў вельмі важны для свайго гаспадара атрыбут — крылы. Сандалі ж былі з крыльцамі ад самага пачатку. Крылатыя капялюш і абутик Гермеса дапамагалі яму пераносіцца хутчэй за вецер, выконваючы заданні багоў.

Быць вяшчальнікам Зе́йса і вестуном яго і багоў, а гэта значыць пасрэднікам паміж Алімпам і чалавечтвам, — самы значны і пачэсны абавязак Гермеса як алімпійскага бога. Таму і зрабілі яго апекуном вяшчальнікаў, паслоў, захавальнікам недатыкальнасці пасольстваў. Яшчэ Гермес апекаваў падарож-нікаў, і яму ставілі на дарогах прысвячальныя слупы — гермы. У Атыцы — цэнтральны вобласці Старажытнай Грэцыі — яны стаялі на ўсіх скрыжаваннях дарог. Той, хто ішоў міма, клаў ля такой гермы камень, і гэта спрыяла ачышчэнню палёў ад камення. Пашкоджанне гермы лічылася святатацтвам. На гермах магло быць што-небудзь напісана, напрыклад якаясьці засцярога, а на іх верхній частцы знаходзіліся выявы бога.

Гермес з'яўляўся пасрэднікам не толькі паміж багамі і людзьмі, але і паміж жыццём і смерцю. Важным яго абавязкам было суправаджаць душы памерлых у падземнае царства Гадэса. Частае наведванне замагільнага свету спрыяла пранікненню Гермеса ў таямніцы, недасягальныя для смяротных і багоў верхняга свету. У эпоху элінізму Гермеса атаясамлівалі са старажытнаегіпецкім богам мудрасці і магіі Тотам і таксама лічылі знакамітым майстрам чарапіцтва. Гэта быў Гермес Трысмегіст ("тройчы вялікі"), з якім звязваліся акультныя навукі (хірамантыя, астралогія, магія) і г. зв. герменеўтычныя (таемныя, даступныя, толькі пасвячоным) сачыненні. Навука тлумачэння шматзначных альбо тых, што не паддаюцца ўдакладненню, тэкстаў (пераважна старажытных) называецца герменеўтыкай. Асаблівую ролю герменеўтыка атрымала ў мастацтвазнаўстве і юрыспрудэнцыі (тлумачэнне законаў).

Спрытнасць, прадбачлівасць, хітратавая мова ды і махлярства Гермеса з'явіліся прычынай таго, што з развіццем гандлю, які прыносіў прыбытак, яго зрабілі апекуном гандляроў і купцоў. Што тычицца самога Гермеса, то першую гандлёвую здзелку ён правёў на другі дзень свайго жыцця.

Прымірэнне Гермеса з Апалонам

Прыйшлі Апалон і Гермес у Пілас, на тое месца, дзе ля ракі Алтэй былі схаваныя каровы. Выкрадальнік вывеў іх з хлява, і Апалон убачыў, што ў статку не хапае дзвюх жывёлін.

— Куды ты іх падзеў, прайдзісвет?

— Зарэзаў, мяса падзяліў на дванаццаць роўных частак, каб ахвяраваць дванаццаці алімпійскім багам.

— Дванаццаці? — здзіўлена перапытаў Апалон. — Цікава, хто гэты дванаццацаты?

— Ваш пакорны слуга, — сціпла вымавіў Гермес. — Я быў вельмі галодны, але з'еў толькі дванаццацатую частку, а астатнія спаліў, як таго патрабуе Зеўс.

— Слухай, — не пераставаў здзіўляцца Апалон, — табе адзін дзень ад нараджэння. І ты змог садраць шкуру з дзвюх кароў?! Я баюся тваёй пачварнай сілы, а таму зраблю вось што... — і Апалон хутка і моцна звязаў Гермеса вяроўкамі. А праз хвіліну ўбачыў, што яго каровы сталі нібы ўкопаныя і не маглі скрануцца з месца. Апалон зноў здзіўляўся, цяпер ужо чарадзейнаму таленту малодшага брата, і ўсё роўна быў няўмольны, не згаджаўся яго вызываць. Нічога не заставалася сыну Mai, як прасіць Апалона дараваць яму ашуканства, але і гэта было дарэмна. Тады ўзяў Гермес у рукі ліру, з якой не расставаўся, і пачаў перабіраць струны. Спачатку прыслухаўся Апалон да дзіўных гукаў, а потым з вялікай асалодай слухаў спевы Гермеса. Маленкі хітрун усхваліў па чарзе ўсіх багоў-алімпійцаў і Апалона таксама.

— Гэта цудоўна! — не стрымаў свайго захаплення Апалон. — Лічы, што я дараваў табе ўсё... А дзе ты ўзяў гэты музычны інструмент? Слухай, давай мяняцца на што-небудзь!

— А што ты мне прапануеш?

— Хочаш маіх кароў?

— Згодзен, — адказаў Гермес, і яны ўдарылі па руках.

У Старожытнай Грэцыі можна было сустрэць статуі Гермеса з кашальком у руках — выявы бога гандлю. А злодзеі зрабілі Гермеса сваім апекуном — відаць, за тыя ж самыя якасці, што і гандляры. У судах і на сходах Гермеса ўшаноўвалі як бога красамоўства, а яшчэ грэкі лічылі яго вынаходнікам гімнастычных практикаванняў і паважалі як апекуна палестраў і гімнасій, дзе займаліся спортам.

У Гермеса было шмат абавязкаў, і ён усюды паспіваў, каб дапамагчы героям. Гэта ён прынёс ліру Амфіёну, каб той з яе дапамогай пабудаваў фіванскія сцены; даў меч Персею, якім аргоскі герой забіў гаргону Медузу; Гермес неаднаразова выратоўваў Адысэя; дапамог траянскаму цару Прыйому пранікнуць у стан Ахіла, каб той аддаў няшчаснаму бацьку цела забітага Гектара... Шмат слаўных спраў на рахунку Гермеса. За вельмі кароткі час ён прайшоў шлях ад прымітывнага ашуканца да памочніка і заступніка герояў і людзей.

Самыя вядомыя дзецы Гермеса — гэта ўжо згаданы бог лясоў і гаёў Пан, таксама Аўталік, які быў дзедам Адысэя, а значыць, Адысеевы кемлівасць, красамоўства, хітрамудрасць з'яўляліся спадчыннымі. Сынам Гермеса і Афрадыты быў юнак незвычайнай прыгажосці, якога звалі Гермафрадыт. Яго выхавалі на гары Ідзе, што ў Фрыгіі, рачныя німфы — наяды. У пятнаццацігадовым узросце юнак

адправіўся падарожніцаць па Малой Азіі. Аднойчы німфа крыніцы Салмакіда ўбачыла Гермафрадыту, калі ён купаўся ў яе водах, і горача закахалася, але без узаемнасці. І тады па просьбе Салмакіды багі злілі яе з каханым юнаком у адну двухполую істоту.

Мастацтва античнай Грэцыі адлюстроўвала алімпійскага бога Гермеса пераважна ў вобразе прыгожага, фізічна спрытнага, зграбнага юнака з яго нязменнымі атрыбутамі: крылатым каплюшам, крылатымі сандалямі, з жазлом-кадуцэем у руках. Да нас дайшлі рымскія копіі твораў грэчаскіх скульптараў Праксіцеля, Скопаса, Лісіпа. Элінскі Гермес натхняў таксама лепшых мастакоў новага часу, у тым ліку Карэджа, Я. Тынтарэта, П. П. Рубенса.

У наш час выяўленні Гермеса распаўсюдзіліся ў эмблемах банкаў, гандлёвых фірм ці Гандлёвой палаты (як у Мінску).

ГЕСТЫЯ

Багіня дамашняга ачага Гестыя была старэйшай дачкой Кронаса і Рэі, сястрой Зе́уса, Пасейдона, Аіда, Геры і Дэмэтры. Гэта самая добрая і справядлівая багіня: яна ніколі не ўдзельнічала ні ў алімпійскіх спрэчках, ні ў войнах, заўсёды бараніла выгнаннікаў і тых, каго праследавалі.

У цэнтры кожнага жытла — і палаца, і хаціны — было святое месца, дзе палаў агонь. Куча цаглін і камянёў з'яўлялася для старажытных грэкаў свяшчэнным месцам, бо яны верылі ў прысутнасць багіні Гестыі. Госць, які сумняваўся ў добрым прыёме гаспадароў, альбо вандроўнік, што шукаў прытулак, мог дакрануцца да края ачага, і з гэтай хвіліны ён знаходзіўся пад апекай Гестыі. Калі хто ад'язджаў з дому, то прасіў багіню аб шчаслівым вяртанні, а калі вяртаўся, дзякаваў ёй у сваіх малітвах.

У адным з гамераўскіх гімнаў (XXIX) распавядаецца, што ніводны пір, ніводная бяседа не пачыналіся і не заканчваліся без рытуалаў у гонар Гестыі, ахвяраванняў ёй віна і стравы. Ля свяшчэннага ачага адбываліся вясельныя абрарады. Калі жаніх забіраў нявесту з яе дому, бацька дзяўчыны запрашаў усю сям'ю сабраца вакол святога месца. Гестыю задобрывалі, і багіня дазваляла нявесце адмовіцца ад сваіх продкаў, пакінуць ачаг. Сям'я жаніха, у якую пераходзіла дзяўчына, выдзяляла ёй месца ля свайго ачага, і тая пачынала прыносіць ахвяраванні продкам мужа. Калі нараджалаўся дзіцяцька, яго абносялі вакол ачага і нібыта падчас гэтага рытуалу давалі імя.

Гестыя стрымала абяцанне, дадзенае Зе́усу, і засталася вечна цнатлівая.

Прыап

У міфалогіі элінаў быў бог нягрэчскага паходжання (з нягрэчскіх абласцей Малой Азіі), культ якога не атрымаў значнага распаўсюджвання ў Грэцыі, але меў вялікі ўплыў у Рыме. Гэта Прыйап — бог садоў і палёў, які пазней стаў таксама богам сладастраснасці і цялеснага кахання. Бацькам Прыйапа лічылі бога віна Дыяніса, маці — багіню кахання Афрадыту, але часам называлі ў якасці бацькоў Гермеса, Адоніса, шэраг німфаў.

Аднойчы Прыйап падкраўся да спячай Гестыі і прыйшоў у захапленне ад асяляпляльнай прыгажосці багіні. Ён агледзеўся вакол: усе багі, што бралі ўдзел у

сельскім свяце, мірна спалі. Юрлівы Прыап нізка нахліўся над цнатлівай Гестыяй і ўжо хацеў пацалаваць багіню ў вусны, але ў той самы момант моцна закрычаў асёл Сілена, што знаходзіўся непадалёк. Прачнуліся ўсе алімпійцы, і Прыапу ледзьве ўдалося ўцячы, каб пазбегнуць гневу багоў.

Гестыю ўшаноўвалі як апякунку не толькі жылля, але абшчынаў і дзяржаў. Сімвалам яе быў агонь, што палаў у будынках, дзе засядалі члены гарадской рады. Калі каланістаў адпраўлялі ў далёкі шлях з мэтай заснавання новых паселішчаў, ім давалі вугалі, запаленые ад ачага Гестыі ў родным горадзе, для таго, каб запаліць агонь на новым месцы. Такім чынам, непагасны агонь, апякункай якога была Гестыя, аб'ядноўваў багоў, грамадства і кожную сям'ю.

Храмаў, спецыяльна прысвечаных Гестыі, было зусім мала, бо эліны не мелі ў гэтым патрэбы: ў кожным доме быў яе алтар. Няшмат захавалася і выяваў багіні, што таксама зразумела:

Гестыю ўяўлялі ў выглядзе агню. Праўда, Пліній згадваў статую Гестыі, аўтарам якой быў Скопас.

Вялікай пашаны ўдастоілася багіня Веста, якая адпавядала Гестыі ў Рыме. Як апякунка Рыма і ўсёй дзяржавы Веста мела спецыяльны храм на Форуме, у якім жрыцы-вясталкі вечна падтрымлівалі нябесны агонь.

ДЭМЕТРА

*Дар Цэрэры лепіны кветак
Вам дадасьць яшчэ акрас.
З каласкоў людзям наедак
І аздоба сама раз.*

Гётэ ("Фаўст". Пераклад В. Сёмухі)

Багіню земляробства і ўрадлівасці, якой у грэкаў лічылася Дэметра, у Рыме ўшаноўвалі пад імем Цэрэра. Дэметра была дачкой тытанаў Кронаса і Рэі, сястрой Зеўса, Пасейдона, Аіда, Геры і Гестыі.

Увасабленнем Зямлі ў грэчаскай міфалогіі было старажытнейшае даалімпійскае божышча Гея. З развіццём жа грамадства і рэлігіі з'явілася спецыяльная багіня, якая пачала займацца зямной урадлівасцю, а з цягам часу стала апякункай земляробства. Калі ўлада ў Старажытнай Грэцыі належала радавой арыстакратыі, Дэметра лічылася другасным божышчам, і ў паэмах Гамера, дзе алімпійскія багі былі разам з героямі Траянскай вайны галоўнымі персанажамі, яна згадвалася мала. Вялікае значэнне набыў культ гэтай багіні ў VI—V ст. да н. Х. Падобна культу Дыяніса — бога віна і вінаробства, ён распаў-сюдзіўся па ўсёй Эладзе, стаўшы вельмі папулярным у народзе адпаведна ўзросшай у грамадскім жыцці ролі земляробаў.

Шмат дабрадзейнага атрымалі людзі ад Дэметры. Багіня навучыла іх араць зямлю і засяваць палі, клапацілася аб ураджаі збажыны, аб росце ўсіх зямных

пладоў, якімі карміліся людзі. Сачыла і за іншымі справамі, усталёўвала справядлівия адносіны паміж людзьмі. І таму, калі чыноўнікі і суддзі займалі свае пасады, яны прысягалі Дэмэтры, абяцаючы выконваць законы — пісаныя і няпісаныя.

Уяўлялі Дэметру ў вобразе высокай прыгожай жанчыны з мяккімі рысамі твару, з залацістымі, як спелае калоссе, валасамі, апранутай у доўгае адзенне, на галаве — вянок, сплецены з каласоў і макаў.

На дабро і клопаты багіні людзі адказвалі ёй вялікай пашанай і ахвяраваннямі. Часцей за ўсё ахвяроўвалі свінню як сімвал пладавітасці.

Міфы стваралі вобраз Дэметры — маці, што смуткавала па страчанай дачцэ Персефоне. У Персефону закахаўся бог падземнага царства ценяў Аід і папрасіў яе руکі ў Зеўса. Не хацелася бацьку багоў і людзей крыўдзіць свайго старэйшага брата. У той самы час ён ведаў, што на такі шлюб ніколі не пагодзіцца Дэметра, і таму Зеўс, як вялікі дыпламат, заявіў, што ён не згаджаецца на шлюб Аіда з Персефонай, але і не забараняе яго. Для Аіда падобны адказ быў раўназначны дазволу.

Выкраданне Персефоны Аідам

У Нісейскай даліне гуляла са сваімі сяброўкамі дачка багіні ўрадлівасці Дэметры маладая і прыгожая Персефона. Дзяўчата збіралі кветкі ў мяккай лугавой траве. Кветак было шмат — ружы, касачы, фіялкі, гіяцынты... І ўсе такія свежыя, духмяныя, розных колераў і адценняў... Цешылася Персефона гэткай прыгажосці, падобна матыльку перабягала ад адной кветкі да другой, толькі зусім не кранала нарцысаў: маці забараніла збіраць іх, бо нарцысы былі прысвечаны падземным божышчам і іх пах адварочваў думкі ад неба.

Раптам позірк Персефоны спыніўся на незвычайнай кветцы. Яна не была падобная ні на якую іншую і ўразіла б сваёй прыгажосцю любога бессмяротнага. Нават сонца не бачыла такога дзіва! Ад аднаго кораня падымалася сто кветковых галовак, якія зіхацелі дзівоснымі фарбамі, а па краях пялёсткаў палалі пунцовым агнём. І такі боскі водар напаўняў ўсё навакolle, што, здавалася, усміхнуліся адно аднаму шырокая зямля і блакітнае неба, засміялася салёнае мора!

Не ведала Персефона свайго лёсу, не здагадвалася аб tym, што ўсёмагутны Зеўс уступіў просьбе свайго брата, бога падземнага свету Аіда, і даў згоду на яго шлюб з Персефонай. Тады і ўпраціў Аід багінню зямлі Гею вырасціць цудоўную кветку. Зачараваная яе прыгажосцю, Персефона наблізілася да кветкі і сарвала яе. У той самы момант раскрылася зямля шырокай прорвай, вылецеў адтуль на сваіх чорных, як вугаль, бессмяротных конях Аід, схапіў дзеву, якая вырывалася з яго грубых абдымкаў, і памчаўся на залатой калясніцы. Закрычала Персефона, паклікала на дапамогу бацьку Зеўса, але той знаходзіўся далёка ад багоў, у храме, дзе прымаў ахвярапрына-шэнні людзей. Магутны, пераможны крык Аіда, які ўвозіў каштоўную здабычу, заглушыў дзяўчыны голас, і яго пачулі толькі багіня прывідаў Геката і ўсёвідушчае Сонца-Геліяс.

Пакуль бачыла Персефона зямлю, яснае неба, шумнае мора і сонечныя промні, спадзявалася, што яшчэ сустрэнецца з матуляй, з бессмяротнымі багамі. Але калі зямная прорва праглынула яе разам з калясніцай Аіда, Персефона ў роспацы, сабраўшы апошняя сілы, пачала клікаць сваю маці. Адгукнуліся на гэты крык горныя вяршыні і марская глыб, і Дэметра пачула дачку. Рэзкі боль працяжу матчына сэрца.

Яна паспяшалася ў Нісейскую даліну. Але там Персефоны не было. Страшэнна гаруючы, багіня накінула на плечы цёмны плашч і адправілася на пошуку дачкі... Шукала ўдзень і ўначы, на зямлі і на моры. З паходняй у руках яна абыходзіла лясныя гушчары, спускалася ў яры, абшуквала пячоры. І ніхто — ні бог, ні чалавек, ні птуш- ка — не мог супакоіць няшчасную маці.

На золку дзесятага дня Дэметра сустрэла Гекату. Тая чула крык Персефоны, але хто яе выкраў, бог ці які смяротны, не бачыла і парайла звярнуцца да Геліяса.

— Скажы мне праўду, прамяністы Геліяс, — умольвала Сонца багіня Дэметра. Ты ж аб'яджаеш па небе на сваёй залатой калясніцы зямлю і моры, нішто не можа схавацца ад тваіх вачэй, скажы, хто выкраў маю дачку!

— Вялікая багіня, — адказваў Геліяс. Я разам з табой смуткую аб Дзеве. У яе знікненні вінаваты сам Зеўс. Ён дазволіў Аіду назваць Персефону сваёй жонкай, і той выкраў яе для свайго мёртвага царства. Не пакутуй дарэмна, Дэметра! Хіба не дастойны ў цябе зяць — уладар усяго падземнага свету?!

Хуткія, як лёгкакрылыя птушкі, агнядышныя коні Геліяса памчалі калясніцу. А гора багіні Дэметры стала яшчэ цяжэйшым.

Дэметра сярод людзей

Дэметра — багіня жыцця — не любіла смерці, не любіла ўладара яе краіны. Зняважаная тым, што сатварылі багі, яна вырашыла адысці ад іх і пакінула Алімп. Змяніўшы боскае аблічча на чалавечае, Дэметра блукала сярод людзей, пакуль не дайшла да Элеўсіна.

Увайшоўшы ў Элеўсін, знясіленая Дэметра апусцілася на вялікі камень, што ляжкаў ля студні. Яна прыняла аблічча старой жанчыны і сядзела з апушчанай галавой, са слязьмі ў вачах. З горада прыйшлі па ваду жанчыны. Прыйшлі і дочки элеўсін-скага цара Кілея. Убачыўшы маркотную чужаземку, царэўны ласкова, са спачуваннем пачалі распытваць, хто яна, адкуль.

Багіня не адкрылася, а расказала, што родам яна з Крыта, была выкрадзена піратамі і трапіла б у рабства, каб не збегла ад іх, пасля доўгага блукання лёс закінуў яе ў гэты горад.

— Я ўмею працаўаць, — гаварыла старая, — магу глядзець за домам, няньчыць немаўлятак, магу навучыць тонкаму рука-дзеллю. Багі блаславяць вас, дзяўчата, дадуць вам добрых мужоў, прыгожых дзяцей, пашкадуйце ж мяне, знайдзіце які прытулак.

Усцешыліся царэўны, што могуць дапамагчы беднай жанчыне. У іх нядаўна нарадзіўся брат і, можа, іх маці царыца Метанейра даверыць ёй хлопчыка. Сёстры хутка напоўнілі свае збаны вадою і паспяшаліся дадому. Маці дала згоду, і яны прывялі Дэметру ў бацькоўскі дом.

Уваходзячы ў царскі палац, багіня на момант спынілася ў дзвярах, выпрасталася і амаль дакранулася галавой вершніка. Цудоўным святлом азарыўся ўвесі палац, і царыца падумала, што не простую смяротную прывялі дочки. Яна паднялася са свайго трона і запрасіла сесці госцю. Але тая адмовілася, уселася на простае сядзенне служанкі, закрыла заплаканы твар і зноў засмуткавала. Дабрадушная служанка, якую звалі Ямба, узялася развесяліць няшчасную

чужаземку. Яна гучна смяялася, крыўля-лася і пасля аднаго непрыстойнага жэста ўсё-такі прымусіла Дэметру ўсміхнуцца. У гасцінным доме элеўсінскага цара багіня ўпершыню згадзілася пачаставацца ежай.

Метанейра перадала ёй на выхаванне сваё дзіця, і Дэметра падзякаўала царыцы:

— Багі бластавяць цябе, добрая жанчына, — сказала яна. — Я бяру на сябе клопаты аб тваім маленъкім сыночку і думаю, што табе не прыйдзецца скардзіцца на мяне. Я ведаю гаочыя травы, умею варажыць, і ў маіх руках з хлопчыкам не здарыцца ніякай бяды.

Багіня, страціўшы дачку, прывязалася да дзіцяці, як да свайго роднага, прыціскала яго да грудзей, сагравала боскім дыханнем. Кволы і хваравіты хлопчык пачаў цудоўна расці і за некалькі начэй вырас, як за год. Ніхто не ведаў, што новая нянька карміла яго боскай стравай — амброзіяй, а ноччу, калі ўсе ў палацы спалі, укручвала ў пялюшкі і клала ў палаочы агонь. Здзіўленая Метанейра захацела даведацца, чаму так хутка развіваўся яе сын (ён ужо гаварыў, як дарослы!) і падпільнавала Дэметру. Убачыўшы сваё дзіця ў полымі, яна падняла лямант на ўвесь палац.

— Што ты робіш, чужаземка? — крычала жанчына. — Аддай майго беднага хлопчыка!

Разгневаная Дэметра выхапіла з агню свайго выхаванца і, паклаўшы на зямлю, сказала:

— Вазьмі! Вам, неразумным людзям, невядома, дзе добро, а дзе зло. Калі б не твая цікаўнасць, атрымала б сына вечна маладым і бессмяротным. З-за тваёй жа дурасці ягоны лёс будзе чалавечым. Але сярод людзей застанецца памяць аб тым, як ён рос у бессмяротных абдымках.

І раптам на месцы старой крыцянкі з'явілася велічная багіня. Цудоўны водар — зерня і спелых пладоў — разліўся па палацы, засвяціўся боскім святлом твар, рассыпаліся па плячах доўгія залатыя валасы.

— Дэметра! — ледзьве вымавіла збянтэжаная царыца, схіліла перад багініяй калені і не мела сіл падняцца з зямлі.

— Так, я Дэметра, уладарка боскіх і чалавечых радасцей. Няхай элеўсінскі народ пабудуе ў сваім горадзе вялікі храм. Я навучу людзей, як служыць у гэтым храме, як уміласцівіць мой свяшчэнны дух, усхваліць мяне і мае дары!

Персефона не была адзінай дачкой Дэметры. Гамер распавядае пра шлюб багіні ўрадлівасці з крыцкім богам земляробства Ясіёнам. Плодам кахання іх, што сышліся на тройчы ўзараным полі, з'явіўся сын Плутас — бог багацця і дастатку. Ад шлюбу з Зеўсам акрамя Персефоны ў Дэметры быў яшчэ сын, магутны Ях. Гэтае божышча разам з Дэметрай, Персефонай і Дыянісам з'явіцца героем рытуалаў, якія будуць адбывацца падчас знакамітых Элеўсінскіх містэрый. Містэрый будуць праходзіць у Элеўсінскім храме, бо ў ім пэўны час жыла вялікая багіня.

Сустрэча Дэметры з дачкой

З тae пары, як адправілася Дэметра на пошукі Персефоны, спыніўся на зямлі ўсялякі рост. Стаялі аголеныя, без лісця, дрэвы, высахлі кветкі і травы, загінулі вінаграднікі. Дарэмна людзі аралі і засявалі палі: высахлая зямля не давала ўраджаю. Спыніліся ахвярапрынашэнні смяротных багам. Захутаная ў чорнае адзенне Дэметра сядзела на бліскучым троне пасярод храма, які пабудавалі для яе элеўсінцы. Багіня аплаквала сваю дачку, абыякавая да ўсяго, што рабілася ў свеце.

Тым часам пагібель пагражала ўсяму жывому на зямлі, і мог вымерці людскі род. Тады Зеўс, бацька багоў і людзей, паслаў да Дэметры залатакрылу Юрыду. Але багіня нават не скрунулася з месца, не захацела нічога ні бачыць, ні слухаць. Дарэмна пасылаў Зеўс іншых багоў у Элеўсін: ніхто не змог упрасіць няшчасную маці.

— Я не вярнуся на Алімп, — рапуча адказала Дэметра, — і не вырашчу на раллі збажыны, пакуль зноў не ўбачу маю любімую дачку.

У рэшце рэшт Зеўс згадзіўся і паслаў у падземнае царства Гермеса, каб той угарварыў Аіда адпусціць Персефону на зямлю. Вярхоўны бог перадаў брату наступнае: калі Персефона не вернецца, Дэметра не пашле на палі жыватворны дождж, зноў не ўродзіцца хлеб, памруць людзі і не будзе каму прыносіць нам, бессмяротным багам, ахвяраванні.

Усміхнуўся ўладар змрочнага царства і сказаў Персефоне:

— Можаш збірацца да маці, ды не смуткай занадта: твая доля не горшая за іншых бессмяротных. Будзеш уладарыць разам са мной, будзеш мець ад багоў вялікую пашану. Вечная кара спасцігне кожнага смяротнага, хто не прыйдзе да цябе з належным дарам, не прынясе ахвяраванняў.

Невыказна ўзрадавалася Персефона і, шчаслівая, пачала рыхтавацца да сустрэчы з маці. Аід пачаставаў яе гранатам, саладзейшым за мёд, і ўсадзіў на залатую калясніцу, а Гермес хутчэй за вецер дамчаў дачку Дэметры ў Элеўсінскі храм.

Як менада кінулася да Персефоны маці, яны доўга абды-маліся, цалавалі адна адну... І ўжо потым Дэметра з трывогай запыталася ў дачкі, ці ела яна што-небудзь у палацы Аіда.

— Я з'ела некалькі зяняткаў гранатавага плоду з яго рук, — адказала Персефона, і Дэметра зразумела, што дачка не застанецца з ёй назаўсёды.

Уесь дзень яны правялі разам, цешыліся адна з адной, а потым па запрашенню Зеўса адправіліся на Алімп. І там Дэметра звярнулася да вярхоўнага бoga с просьбай:

— Калі я павінна адпусціць Персефону да Аіда, то зрабі так, каб дачка хоць колькі магла быць са мною!..

Згадзіўся Зеўс, толькі б вярнула Дэметра на зямлю ўрадлівасць! І вырашыў, што Персефона будзе знаходзіцца з маці і з іншымі багамі на Алімпе дзве трэці года, а адну трэць праводзіць з мужам у падземным царстве.

І адразу абудзілася прырода, зазелянела і заквітнела зямля, наліліся поўныя каласы, паспелі цяжкія гронкі вінаграду. Адрадзілася на зямлі жыццё! І ўсе ўсхвалілі багіню Дэметру і яе дачку Персефону.

Кожны год, калі Персефона пакідала сваю маці, тая паглыблялася ў журбу, апранала цёмнае адзенне... І разам з багінай смуткавала ўся прырода. Калі ж вярталася дачка Дэметры, багіня зноў весялела, радавалася — і ўсё пачынала квітнець, а зямля давала добры ўраджай.

Аід свядома пачаставаў Персефону гранатам. Гэты плод быў адным з атрыбутаў багіні Афрадыты. І яго вогненна-чырвоныя кветкі сімвалізавалі ў Грэцыі кахранне і шлюб. Персефона праглынула некалькі гранатавых зярнятаў, і гэта азначала заключэнне шлюбу з Аідам і яго неразрыўнасць.

Існуе і іншая версія. У першы бытныя часы забаранялася ежа чырвоная колеру, бо лічылася, што яна прызначалася для мёртвых. Персефона з'ела зярніткі чырвонага граната, а таму ўжо не магла забыць царства смерці і павінна была вярнуцца ў яго.

Штогадовае вяртанне Персефоны з царства Аіда з'яўляецца адным з варыянтаў міфа, распаўсюджанага ў старажытных міфалогіях. Гэта міф аб паміраючым і ўваскрасаючым богу, накшталт Асірыса, Адоніса, Дыяніса-Загрэя. Ён сімвалізуе штогадовае паміранне і абуджэнне расліннасці. Зямля прымае ў сябе мёртвае на выгляд зерне, а вясной з яго прарастает новае жыццё. Тленне насення адначасова з'яўляецца і нараджэннем новага жыцця.

Калі Дэметра сустракалася з дачкой, яна становілася яшчэ больш літасцівай і добрай да людзей. Наогул багіня была дабрадушнай, але жорстка пакарала Эрысіхтона.

Эрысіхтон

Цар Фесаліі Эрысіхтон быў фанабэрыйстым і бязбожным: не шанаваў багоў і не прыносіў ім ахвяравання. А яшчэ ён меў ненажэрнае сэрца. Прачуў аднойчы, што дзесяці будуюць такія высачэзныя палацы, якія ледзьве не падпіраюць неба, і надумаўся пабудаваць такі ж для сябе. Ён загадаў слугам вастрыць сякеры і павёў іх да свяшчэннай дубровы Дэметры. Там, у велічных дубах, жылі німфы — дрыяды, любіміцы багіні. Іх ўшаноўвалі людзі: часта збіраліся ля дубоў, маліліся німфам і пакідалі ім на памяць стракатыя стужкі.

Над усімі дрэвамі ўзвышаўся гаспадар дубровы — тысячагадовы дуб. Яго найбольш любіла Дэметра і шанавалі смяротныя. Эрысіхтон загадаў пачаць з гэтага дуба, што было вялікай ганьбай для багіні. Людзі адмовіліся падняць свае сякеры. Тады, забіўшы некалькі слуг, Эрысіхтон сам ударыў па святым дрэве. Уздрыгнуў волат-дуб... застагнала і памерла разам з ім німфа, якая жыла ў дрэве.

Апрануліся ў цёмнае адзенне дрыяды і прыйшлі да Дэметры з просьбай, каб пакарала яна бязбожніка, які забіў іх сяброўку. Разгневалася Дэметра на Эрысіхтона і паслала адну з дрыяд на калясніцы, запрэжанай крылатымі змеямі, у Скіфію за багіній голаду. З'явілася тая ў дом Эрысіхтона — бледная, з запалымі вачымі, грубай скурай, якая абцягвала адны косці, — і ўдыхнула ў яго няўтолыны голад. Чым больш ён еў, тым больш пакутаваў ад голаду. Праеўши ўсю сваю маё масць, звар'яцэлы Эрысіхтон выбег на дарогу і пачаў прасіць любия аў'едкі. Але людзі ведалі, за што быў пакараны гэты грэшнік, і ніхто не падаў яму нават сухой

скарынкі... Тады пачаў ён марнець і, не маючы моцы крычаць, каб патрабаваць ежу, стаў рваць зубамі сваё цела і загінуў у страшэнных мухах.

У элінаў, як і ў некаторых іншых народаў, існаваў звычай, згодна з якім высечка дрэў у свяшчэнным гаі каралася смерцю. У міфе ж аб Эрысіхтоне гэтае дзеянне караецца ненажэрным голадам. Імя Эрысіхтон азначае "той, хто барануе зямлю". У такім разе злачынствам Эрысіхтона магло быць ворыва, на якую не дала згоды Дэметра.

Трыпталем

Распавяддаюць міфы і аб героях, якія выконвалі запаветы багіні, вучылі людзей земляробству. Удзячная за гасціннасць, якую яна сустрэла ў доме элеўсінскага цара, Дэметра выбрала яго сына Трыпталема, падарыла юнаку калясніцу з плугам, запрэжаную драконамі, і даручыла раз'яджаць па ўсёй зямлі, вучыць хлебаробству.

Навучыў Трыпталем грэкаў і адправіўся да іншых народаў, якіх эліны называлі варварамі. Дзякуючы тм'яму і Дэметры ў былых качэунікаў з'явілася аселасць, яны таксама пачалі апрацоўваць зямлю, карміцца хлебам і радавацца сытнай страве. Паўсюль Трыпталем быў жаданым гостем, але часам натыкаўся на варожасць.

Вандравалі па шырокім кавыльным стэпе дзікія плямёны геты. Аднойчы ўбачылі яны, як нейкі чужынец меддзю раздзірае іх пашы, і паднялі страшэнны лямант. Выпусціў цар гетаў стралу з лука і забіў аднаго з драконаў, якія перавозілі цудоўную калясніцу Трыпталема. Другой трапнай стралой ён бы паразіў самога юнака, але раптам з'явілася Дэметра. Пазбавіўшы неразумнага варвара жыцця, багіня перанесла яго і забітага дракона на небасхіл. Таму і з'явіліся сузор'і Стральца і Дракона.

Дэметра заўсёды ахоўвала Трыпталема ад небяспекі. Юнак навучыў земляробству скіфскага цара Лінка, але той захацеў адняць яго славу і прысвоіць сабе. Цар прыкінуўся гасцінным гаспадаром, паслаў Трыпталему мяккі ложак, а калі ён заснуў, падкрайцца з кінжалам. Узняў вераломны цар над спячым юнаком свой кінжал — і ў гэты момент яго пальцы ператварыліся ў вострыя кіпцоры, зменшылася тулава і пакрылася стракатай шкурай, а над вуснамі выраслі вусы. Так па волі Дэметры пераўтварыўся цар у рысь. З тae пары гэты звер, азлоблены на ўсіх, жыве ў непраходных гушчарах, хаваецца ў галінах дрэў, каб часам кінуцца на шыю паляўнічу альбо дрывасеку.

У вобразах цароў-варвараў міфы адлюстравалі адвечную барацьбу качавых плямёнаў з асельмі земляробскімі народамі.

Вырастанне злакаў эліны лічылі вялікай таямніцай, якую багіня Дэметра адкрывала толькі выбраным. Гэтая думка лягла ў аснову Вялікіх Элеўсінскіх містэрый (тайстваў). З'яўленне вяс-ной зялёных паасткаў з сухога зерня, якое было кінута ў зямлю, спарадзіла ўяўленне аб мажлівасці ўваскрэсенння з мёртвых.

На працягу 9 дзён месяца, які адпавядадае нашаму верасню, на свяшчэннай тэрыторыі Элеўсінскага храма разыгрывалася свяшчэнная драма, якая ўяўляла сабой этапы пакут Дэметры, яе вандравання ў пошуках дачкі і сімвалізавала таямнічую сувязь паміж жывым і мёртвым светамі, фізічнае і духоўнае ачышчэнне. Аднаўленне "страсцей" Дэметры набліжала вяртанне Персефоны, а значыць, і ўраджая, які дарыла карміцелька-зямля.

Мы не ведаем дакладна ўсяго, што адбывалася падчас гэтых рэлігійных святкаванняў, бо іх уздельнікі пад страхам смяротнага пакарання не мелі права расказаць аб рытуалах, вядомых толькі пасвячоным у іх. Але ніхто не сумняваецца, што там мела месца тэатралізацыя міфа аб выкраданні Персефоны. У сувязі з гэтым адбываўся акт пасвячэння ў таямніцу замагільнага жыцця. Пасвячоным у тайнствы жрэц абыцца лепшы лёс на tym свеце.

Падчас Элеўсінскіх містэрый ушаноўваўся і Дыяніс, бо ён так сама, як і Дэметра, быў апекуном урадлівасці і сімвалізалаў творчыя сілы прыроды і бясконцае аднаўленне жыцця, нягледзячы на няміласць розных стыхій. Народныя святкаванні, якімі былі Дыянісіі і Элеўсіні, з'явіліся галоўнымі вытокамі грэчаскай трагедыі і тэатра.

У Грэцыі Персефону звалі яшчэ Корай, а ў рымскай міфалогіі ёй адпавядала Празерпіна. Сюжэт аб выкраінні Персефоны (Празерпіны) вабіў сваім трагічным пафасам і дынамінасцю шматлікіх мастакоў і знайшоў славутае ўласбленне ў скульптуры Л. Берніні, жывапісу Рэмбранта і П. П. Рубенса, меладраме І. Стравінскага, операх К. Мантэвердзі, Ж. Б. Люлі.

Найбольш вядомая выява Дэметры антычнай эпохі — скульптура "Дэметра Кнідская" (IV ст. да н. Х.), грэчаскі ары-гінал, які прыпісваецца сучасніку Праксіцеля афіняніну Леахару. У гонар гэтай старажытнай і вельмі шануемай багіні ставілі храмы, яе ўсхвалілі ў гімнічнай паэзіі.

Персефону адлюстроўвалі ў двух абліччах: як строгую ўла-дарку падземнага свету і як прыгожую маладую дзяўчыну (Кору).

Звярталася да вобразаў Дэметры і Персефоны і паэзія новага часу (вершы "Элеўсінскае свята", "Скарга Цэрэры" Ф. Шылера).

ДЫЯНІС

*Дайце спачын рукам,
а сэрцу—віна, весялосці.*

Прыйшоў Дыяніс,

прыйшоў бог вясёлы ў госці.

Прыйшоў Дыяніс,

прыйшоў спадарожнік наш вечны.

Прыйшоў Дыяніс,

хмелем зялёным увенчаны.

Прыйшоў Дыяніс,

лазой вінаграднай абеіты.

Прыйшоў Дыяніс

з сваёю нязменнаю світай.

А. Вярцінскі ("Гефест — друг Праметэя")

Вялікую папулярнасць у класічнай Эладзе набыў культ Дыяніса. Яго ўшаноўвалі і пад імем Вакха, а рымляне — Бахуса як бога расліннасці і ўрадлівасці, апекуна вінаградарства і вінаробства. Дарамі Дыяніса лічыліся неутайманыя сілы зямлі, звязаныя з дрэвамі, на якіх нястрымна праастаўлюнчы, з вільготнасцю, якая жывіла ўсё, што нараджалася на зямлі, з вінаграднай лазой, даваўшай людзям цудоўны напой. Дыяніс увасобіў прыроднае багацце, жыщёвы дастатак; ён стаў сімвалам пладаносных, творчых сіл прыроды.

Грэкі перанялі гэтае бажество з усходняй (фракійска-фрыгійскай) міфалогіі. І хоць імя Дыяніса існавала на таблічках крышкага пісьма ў XIV ст. да н. Х., яго культ распаўсюдзіўся толькі ў VIII—VII ст. да н. Х. і пазней, калі пачала фармавацца дэмакратычная дзяржава. Дыяніс як бог, вельмі набліжаны да смяротных, асабліва да вяскоўцаў-земляробаў, супрацьпастаўляўся Апалону, якога шанавала арыстакратыя. Аб народнай аснове культа Дыяніса сведчыць і тое, што яму доўга прыйшлося заваёўваць права быць прынятym у лік дванаццаці алімпійскіх багоў. Шмат у якіх міфах распавяддаецца пра яго зямное паходжанне.

Нараджэнне Дыяніса

Магутны і ўсеўладны Зеўс закахаўся ў прыгожую дачку фіванскага цара Кадма Семелу. Аднойчы, падчас сустрэчы з Семелай, ён пакляўся водамі Стыкса, што выканае ўсё, чаго ні пажадае каханая.

Тым часам раўнівая жонка Зеўса Гера дазналася пра новае заляцанне мужа і прыдумала, як адпомесціць. Яна з'явілася перад царэўнай у абліччы яе старой карміцелькі і пачала распытваць пра жаніхоў.

— Непатрэбныя мне ні жаніхі, ні муж, — перабіла старую Семела і з гордасцю расказала, як штодзень у вобразе прыгожага юнака спускаецца з Алімпа сам Зеўс і кахае яе больш за сваю бессмяротную жонку.

— А ты ўпэўнена, міная, што гэта сапраўды Зеўс? — нядобра ўсміхнулася бабуля. — А што калі звычайны хлопец ашуквае цябе, прадстаўляючыся богам?

— Гэта немажліва!

— Я і не кажу, што гэта так. Між іншым, ты магла б яго праверыць... Скажы каханаму, каб з'явіўся да цябе ва ўсёй сваёй боскай велічы. Вось тады і пабачыш, ці сапраўды ён уладар Алімпа.

Ведала Гера, што зямная жанчына не вытрымае такой сустрэчы — загіне, але не падумала аб гэтым наўнайа Семела... Калі Зеўс пачуў яе просьбу, ён адразу зразумеў, што адбудзеца непапраўнае, але быў вымушаны стрымаць сваю клятву. Страшэнныя ўдары грому скаланулі царскі палац, і на момант Семела ўбачыла таго, каго кахала, у аслепляльным агні бліскавіц. Усё вакол ахапіла полымя, загарэўся палац... У жаху кінулася дачка Кадма на падлогу, у ногі вярхоўнаму богу і, перш чым згарэла дашчэнту, нарадзіла слабае, неданошанае дзіця. Зеўс выхапіў яго з полымя, укрыў лісцем плющчу і, ахаладзіўши цельца маленькага Дыяніса, зашыў яго ў сваё бядро. Калі дзіцятка падужала, яно нарадзілася другі раз, вынашанае ў бацьковым целе (Зеўс распусціў швы).

Каб выратаваць маленькага Дыяніса ад падкопаў Геры, Гермес ператварыў яго ў казляня і занёс у далёкі казачны край, на гару Нісу. Нісейскія німфы пасялілі сына Зе́уса ў пячоры, песцілі і мілавалі яго, кармілі мёдам. Гэткае выхаванне надало Дыянісу адценне жаноцкасці. Ён быў добрым, ласкавым і не цікавіўся ні фізічнымі практикаваннямі, ні вайной. Больш за ўсё юнак любіў гуляць па лесе і ўзгорках... І знайшоў вінаградную лазу, выціснуў сок спелых гронак, ператварыў яго ў віно.

Вырашыў Дыяніс навучыць людзей, як вырабляць гэты напой. Пра тое, чым скончылася першая сустрэча элінаў з віном, распавядае міф.

Ікарый і Эрыгона

Афінскі цар Ікарый і яго дачка Эрыгона былі ветлівия, гасцінныя людзі і сардэчна прынялі Дыяніса. Бог аддзячыў ім: падарыў меж, напоўнены віном, і навучыў, як вырабляць гэты цудоўны напой, які ўзбуджае пачуцці і прыносіць забыццё. А на развітанне выказаў сваё пажаданне:

— Няхай людзі даведаюцца пра смак віна!

Ікарый пагрузіў меж у павозку, развітаўся з любімай дачкой, паклікаў свайго сабаку Майру і адправіўся ў дарогу.

Першымі, хто сустрэўся цару, былі пастухі Атыкі. Яны адпачывалі, праганяючы смагу халаднаватай вадой. Ікарый прапанаваў ім віна. Напой спадабаўся пастухам: яны гучна хвалілі віно, шмат пілі, пачалі распавядаць пра ўсялякія неверагодныя здарэнні, зноў пілі, а потым счапіліся адзін з адным, пачалі біцца і паваліліся на зямлю. Адзін з іх, які яшчэ трymаўся на нагах, схапіў дубіну і з крыкам: "Ты атруціў нас!" кінуўся на Ікарый і забіў яго. Цела нябожчыка засталося непахаваным.

Доўга шукала бацьку Эрыгона, пакуль сабака Майра не прывёў яе да гаспадара, які мёртвы ляжаў пад дрэвам. Ад несуцешнага гора павесілася дачка Ікарый на tym самым дрэве, над бацьковым трупам, а верны пёс яшчэ доўга сядзеў ля іх без корму і вады... На Алімпе пачулі працяглы, жаласны вой... Калі ўсталявалася цішыня, Зеўс зірнуў на зямлю і ўбачыў труп сабакі на самым дне калодзежа. Расчулены бог падняў на неба Майру, а таксама яго гаспадара і Эрыгону, ператварыў іх у сузор'і Пса і Панны.

З цягам часу эліны навучыліся разумна карыстацца падарункам Дыяніса. Яны заўсёды разбаўлялі віно вадой напалову, а то і на тры чвэрці. Неразведзенае віно пілі скіфы і галы. Гэта асуджалася грэкамі. Праўда, моцнаму віну аддаваў перавагу і добры сябар Дыяніса стары Сілен.

Помслівая Гера заўважыла, што на зямлі частуюцца напоем, які вынайшаў ненавісны ёй сын Семелы, і наслала на яго вар'яцтва. Ванднуючы, быщам у пошуках страchanага разуму, па Егіпту і Сірыі, прыйшоў Дыяніс у Фрыгію, дзе багіня Кібела вярнула яму разум і далучыла да сваіх аргіастычных містэрый, дзеянняў, якія давалі зямлі невычарпальную ўрадлівасць.

Mідас

Паўсюль, дзе б ні вандраваў Дыяніс, яго заўсёды супра-ваджаў на асле хмельны Сілен. Малады бог вельмі шанаваў Сілена за яго мудрасць, дабрыню і за музичны талент. Аднойчы ў Фрыгіі падчас адпачынку Сілен знік. Дыяніс адправіў на пошукі сатыраў, але тыя вярнуліся ні з чым. Не здагадаліся сатыры, што шукаць трэба было ў садзе цара Мідаса. Гэты цар (той самы, якога Апалон узнагародзіў аслінымі вушамі) меў такі вялізны сад, у якім было лёгка заблудзіць кожнаму, а не то што хмельнаму Сілену. Садоўнікі знайшлі яго пад кустом прыгожых, духмяных ружаў, дзе стары мірна праспаў некалькі дзён і начэй, і адвялі яго ў палац да свайго цара.

Мідас пачаставаў Сілена добрым віном і смачным абедам і папрасіў расказаць пра тое, чаго ніхто не ведаў, пра землі, аб якіх ён, фрыгійскі цар, нічога не чую. За прыемнай бяседай і застаў іх Дыяніс. Убачыўши, як хораша абышоўся з яго спадарожнікам Мідас, Дыяніс захацеў аддзячыць яму за гэтую паслугу.

— Прасі, Мідас, чаго хочаш! Выканаю тваё жаданне.

Нядоўга думаючы, Мідас папрасіў, каб усё, да чаго ён дакранеца, ператваралася ў золата.

Адценне суму з'явілася ў зіхоткіх вачах Дыяніса.

— Няхай так і будзе! — сказаў ён і разам з Сіленам пакінуў палац.

Можна ўяўіць, што сталася з царом-хітруном. Пачатковая радасць ад того, што ўсё вакол яго — зброя, адзенне, мэбля, посуд — заблішчэла чыстым золатам, неўзабаве змянілася сапраўдным жахам, калі цар сеў за абедзены стол. Скібка хлеба, Gronка вінаграду, кроплі віна — усё, што падносіў ён да рота, імгненна ператваралася ў зліткі золата...

Гэты сюжэт выкарыстаны ў вершы Алега Мінкіна "Мідас". Аўтар пераўвасабляеца ў міфічнага героя і быщам знутры, яго вачыма, назірае за незвычайнімі метамарфозамі. У адрозненне ад міфа ў золата ператвараюцца не мёртвия рэчы. Наадварот, мёртвымі рэчамі становіцца тое, што раней жыло.

Захоплена назіраў я за штукарствамі,
якім навучыў мяне жартаўнік Дыяніс. Усё,

што рухалася, расло, квітнела, ледзь
я дакранаўся, пераўтваралася ў золата.

Я правёў далонню па шурпатым камлі—
і дрэва пазалацела да астатняга ліста
і знерахомела.

Вобраз крыніцы ў вершы — гэта сімвал духоўнасці, а значыць, жыцця.
Змярцвела яна, стаўшы залатым люстэркам, — і ўжо няма адкуль піць, і ўжо можна
звар'яцець ад смагі.

Доўга ўзіраўся я ў адбітак свайго
шчаслівага твару на залатым люстрѣ
крыніцы — аж пакуль не захацеў піць.
Тады я ўспомніў пра лёгкі водцень
суму ў зіхоткіх вачах Дыяніса...

Міфалагічны вобраз Мідаса з'яўляецца тут паэтычным увасабленнем
ненасытнай прагнасці, якая губіць усё жывое ў прыродзе.

У міфе быў працяг, шчаслівы для Мідаса. Фрыгійскі цар вымаліў у Дыяніса
дараванне, і той накіраваў скнару да вытоку хуткай горнай рэчкі, воды якой змылі
залаты дар з яго цела. Верш сучаснага паэта заканчваецца невядомасцю, а
мажліва, трагедыяй. І гэта надае яму не толькі песімізм, але і філософскую
заглыбленасць.

Пасля Фрыгіі Дыяніс не скончыў сваіх вандраванняў. Ён накіраваўся ў Фракію і навучыў яе жыхароў усюму, аб чым даведаўся ад Кібелы. Удзячныя фракійцы назвалі яго сваім богам. З Фракіі Дыяніс адправіўся ў сваё самае далёкае падарожжа — у Індыю. Яго суправаджалі казланогія дэманы лесу сатыры, а таксама львы, пантэры, леапарды. Гэтае шэсце было троумфам Дыяніса. У яго гонар спявалі дыфірамбы. Вяртаючыся з Індыі ў Грэцыю, малады бог сутыкнуўся з тырэнскімі піратамі.

Дыяніс і піраты

Юны Дыяніс стаяў на скале, выступаючай над морам, і глядзеў удалечыню. Лёгкі ветрык гуляў кучарамі яго попельна-сініх валасоў, варушыў складкі пунсовага плашча, накінутага на магутныя плечы. Далёка ў моры з'явіўся карабель. Тырэнская разбойнікі хутка набліжаліся на ім да скалы. Убачыўши прыгожага юнака, яны адразу ж скемілі, што могуць прадаць яго за вялікія грошы альбо ўзяць выкуп у яго ўладарнага бацькі.

Прыстаўши да берага, піраты схапілі Дыяніса і ўпіхнулі яго на карабель. Яны вырашылі звязаць юнака, закаваць яго ў цяжкія кайданы. Аднак кайданы не трymалися на ім, ланцугі сасклізвалі з рук і ног. І сам юнак спакойна сядзеў, толькі

смяяліся яго сінія вочы. Кормнік карабля здагадаўся па прыстойнаму абліччу юнака, што перад імі бессмяротны і пачаў умаляць сваіх прыяцеляў:

— Вы, няшчасныя, ужо ці не самога бога вы ўзялі ў палон? Мо, гэта Зеўс альбо срэбрапукі Апалон. А можа, Пасейдон, які скаланае зямлю? Ён не падобны да смяротнага! Паслухайцца мяне, адвязіце яго на бераг. Інакш раззлеуецца, падыме на моры штурм і загубіць нас усіх.

Аднак капитан карабля забурчэў на таго кормніка і са злосцю сказаў яму:

— Ты дурань. Хіба не бачыш спадарожнага нам ветру? Палонны паплыве з намі ў Егіпет, або на востраў Кіпр, або да гіпербарэяў. І ў рэшце рэшт ён скажа, хто ёсьць яго сябры і яго сваякі. Багі даслалі яго ў мае руки. І не збіраюся я вызываць яго.

Кормнік вымушаны быў падпрадкавацца. Паднялі ветразі, і карабель выйшаў у адкрытае мора. І тут пачаліся цуды..., Раптам на палубе забруіла віно, і ад яго ішоў незямны пах амброзіі. Разбойнікі знямелі ад таго, што бачылі. А знекуль з'явіліся вінаградныя лозы, абвілі ветразі, густа павіслі на іх гронкі вінаграду, па мачтах пабег плюшч. Усё наўкола пакрылася кветкамі і пладамі, а на кожным вясле з'явілася па вянку.

Напалоханыя разбойнікі пачалі крычаць кормніку, каб ён паварочваў да берага. Але было позна. Той, хто быў іх палонным і сядзеў на носе карабля, ператварыўся ў пачварнага льва, а на палубе з'явілася касматая мядзведзіца, ашчэрыйшая страшнную пашчу. У жудасным страху кінуліся разбойнікі на другі канец карабля і збліся вакол кормніка. А леў кінуўся на капитана і разарваў яго на дробныя кавалкі. Астатнія рынуліся адзін за адным у мора, і Дыяніс абярнуў іх у дэльфінаў. А сам, прыняўшы сваё першаснае аблічча, сказаў кормніку:

— Не бойся, годны чалавек, я палюбіў цябе. Ведай цяпер, я — Дыяніс, сын Зеўса і дачкі Кадма Семелы. І зрабіў Дыяніс гэтага чалавека багатым і шчаслівым.

Міф сведчыў аб архаічным раслінна-жывёльным пахо-джанні Дыяніса. Адна з архаічных іпастасей гэтага бога — Загрэй. Дыяніс-Загрэй быў сынам Зеўса і багіні падземнага царства Персефоны. Бацька хацеў перадаць яму ўсю ўладу ў свеце, і тады Гера з рэўнасці загадала тытанам забіць дзіця. Уцякаючы ад іх, маленькі бог ператвараўся ў розных жывёл: дракона, тыгра, быка. Але тытаны разарвалі яго на кавалкі і з'елі. Сэрца Дыяніса-Загрэя выратавала Афіна. Зеўс праглынуў яго і пазней нарадзіў другога Дыяніса — сына Семелы. Гэта гісторыя Дыяніса напоўнілася сакральным зместам і з'явілася важкай часткай рытуальных элінскіх свят.

Дыяніс меў шмат імёнаў: Эвій (плюшч), Бромій (шумны), Ніктыл (начны), Ліэй (вызваліцель). У яго гонар праводзіліся народныя святы — Дыянісіі — з шумнымі начнымі працэсіямі, падчас якіх людзі адчувалі сябе вельмі вольна, што азначала вызваленне зямной, існай прыроды чалавека ад усялякіх забаронаў. У праграму святкаванняў уваходзіла шэсце Дыяніса (Вакха), якое суправаджалася захапленнем, свяшчэнным шаленствам яго ўдзельнікаў — вакхантаў і вакханак (альбо ме-над — з грэч. "шалёных"). Яны раздзіралі свайго бога, які ўласаб-ляўся ў жывёліне (бык, конь, казёл), пажыралі ў сырым выглядзе і tym самым далучаліся да прыроды, да бóstва.

З цягам часу пакуты Дыяніса атрымалі маральнае асэнсаванне. Вакол яго — паміраючага і ўваскрасаючага бoga — разгаралася барацьба ліхіх і добрых сіл, нявіннай пакуты і канчатковай перамогі справядлівасці. Гэтыя абрадавыя гульні рыхтавалі нараджэнне драматычных прадстаўленняў.

Шэсце Дыяніса

Наперадзе ў парах ішлі аслы, згінаючыся пад цяжарам скуранных мяхоў, што былі напоўнены булькающим віном. Iх абкружая натоўп вясёльх дэманаў урадлівасці — сатыраў з хвастамі і казлінымі нагамі. Захмялелыя ад віна яны спрачаліся, крычалі, штурхалі адзін аднаго... За сатырамі на асле ехаў Сілен — таўстапузы хмелъны стары, лысую галаву якога упрыгожваў збіты набок вянок з плюшчу. Сілен дабразычліва ўсміхаўся, размаўляў сам з сабою, абапершыся на мех з віном, і трymаўся на асле толькі таму, што быў прывязаны да яго гірляндамі кветак.

Пад гукі свірасцёлак, флейт, тымпанаў у хуткім танцы кружыліся менады (вакханкі) — дзяўчата і маладыя жанчыны, апранутыя ў аленевыя шкуры паўзверх сваіх сукенак, упрыгожаныя галінамі дубу і елкі, што былі перавітыя плюшчом. У руках у іх тыры — зялёныя пруты з уторкнутай зверху кедравай або хваёвой шышкай, а таксама трашоткі, што наводзілі жах. З распушчанымі валасамі, апаясаныя змеямі менады крычалі: "Вакх, Эвоэ!" і, ахопленыя свяшчэнным вар'яцтвам, разам з сатырамі крушылі ўсё на сваім шляху, выварочваючы дрэвы з каранямі, раздзіраючы дзікіх звяроў.

Дзіўная запрэжка з леапардаў, львоў і пантэраў, упрыгожаная гірляндамі ружаў і іншых кветак, цягнула пазалачоную павозку. У ёй на пурпуровых падушках ляжаў Дыяніс. Часам Дыяніс вёў шэсце, седзячы на запрэжанай тыграмі павозцы, лейцамі ў якой былі вінаградныя плеці. Весела ішоў малады бог па зямлі, усё падпарадкоўваючы сваёй уладзе.

Народная міфалогія адлюстравала і супраціўленне, якое напачатку сустракала ўвядзенне культу Дыяніса ў Грэцыі. Адзін з гэтых міфаў — аб трагічным лёсе фіванскага цара Пентэя, а другі — пра помсту Дыяніса тром дачкам архаменскага цара Мінія.

Пентэй

Адусюль чуліся гукі флейт і тымпанаў, абвяшчаючыя аб прыбыцці Дыяніса і яго світы. Гулі святочнай весялосцю вёскі. Беглі натоўпы мужчын і жанчын. Усе спяшаліся на сустрэчу з богам, жадаючы паглядзець на невядомае ім відовішча.

— Вар'яты! — закрычаў на людзей цар Пентэй. — Лёгка вас ашукаць груканнем медзі або медзь і дудкай з рогу. Гэта ж не баявыя мячы і труба, а жаночы лямант і вар'яцтва непрыстойных п'яных гуляк. Трымайце ў сваіх руках зброю, а не тыры, прыкрывайцесь шчытом, а не лісцем! Няўжо дазволіце, каб вас перамаглі кабеты і спешчаныя мужчыны?! Прагонім іх усіх прэч! Хай нас знішчаць жалеза і агонь, але не будзем падуладныя бязбройнаму юнаку, які не любіць ні вайны, ні бітваў, не ўмее кіраваць конямі, затое прыбірае сябе плюшчам і аздабляе адзенне золатам. Ды ўся моц гэтага хлапчаняці, — не пераставаў ганьбіць маладога бoga

раз'юшаны Пентэй, — у яго валасах, што прамочаны мірай. Ён выдумаў сабе бацьку Зеўса. Хутчэй схапіце самазванца і прывядзіце да мяне ў кайданах!

Дарэмна сваякі ўгаворвалі Пентэя сцішыць гнеў, пераконвалі, раілі... Цар быў няўмольны ў сваім жаданні пакараць Дыяніса. І каб адбылося гэта хутчэй, сам адправіўся на Кіферон, дзе святавалася вакханалія. Але Дыяніс насладаў на Пентэя вар'яцтва, і той закаваў у кайданы замест бога быка. А калі Пентэй хацеў спыніць вакханак, першая з іх, яго маці Агава, у шаленстве не пазнаўшая сына, гучна закрычала: "Вось ён, пачварны вепр", — і ўсе вакханкі кінуліся на цара і раздзерлі яго на часткі.

Мініяды

Царскі палац Мінія наведаў жрэц Дыяніса (Вакха) і паклікаў усіх дзяўчат і маладзіц, гаспадынь і служанак на свята ў гонар бога. Але троі дачкі цара адмовіліся браць удзел у містэрыйах і ў той час, як усе жанчыны адклалі свае кошыкі з пражай і іншую работу, каб падрыхтавацца і далучыцца да ўрачыстасці, засталіся дома. Яны слухаць не хацелі пра Дыяніса. "Навошта нам марны занятак, — разважалі царэўны, — тым больш, што тайнствы, да якіх усе імкнуцца, — хлуслівія. Будзе больш карысці, калі займёмыся пражай, тканинем і распovядам розных гісторый". Да іх слыху даносіліся гукі флейт і тымpanaў, а Мініяды толькі падсемейваліся з Дыяніса і яго культу.

Раптам дочки Мінія адчуулі пах міры і шафрана, які разыходзіўся па ўсяму палацу. І, о цуд, палатно, якое яны выткалі, пакрылася лісцем вінаграду і плошчу, а кудзеля ператварылася ў вінаградную лазу. Гронкі, якія пакрывалі яе, зіхацелі розным адценнем пурпuru. Царэўны не верылі сваім вачам. А тут яшчэ ўсё жыллё асвяцілася тысячамі паходняў і пачулася выццё дзікіх звяроў. Са страху сёстры хаваліся ў дальніх пакоях, у самых цёмных месцах палаца. Але не было паратунку ад агню і звярынага рыкання. І адчуулі яны, як сціснуліся іх целы, пакрыліся мышынай шэрсцю, а замест рук выраслі крылы з перапонкамі. Хацелі закрычаць, але выдаваўся толькі іх жаласны піск. Так адпомсціў Мініядам бог за іх непавагу, ператварыўшы сясцёры у кажаноў.

Замацаванне Дыяніса ў алімпійскай міфалогіі з'явілася перамогай зямнога бога, яго зямных спадарожнікаў, людзей, якія звалі Дыяніса Ліэем (вызваліцелем). Ён вызываў ад турбот, дарыў радасць. Дыянісіства супрацьстаяла парадку, які ўсталявалі багі ў Космасе, і прыніяцце Дыяніса на Алімп™ было прайвай кампрамісу, на які былі вымушаны пайсці арыстакраты. Іх бог Апалон — бог меры і суладдзя, ахоўнік усталяванага Зеўсам парадку. Уварванне ў спакойную і гарманічную Эладу шалёнага варварскага свету прынесла не толькі страты, але і пэўную набыткі. І адзін з іх — тэатр. Вытокі грэчаскага і еўра-пейскага тэатра ў культавых святах — Дыянісіях.

Спачатку былі сельскія Дыянісіі (Анфестэры), якія адзначаліся вяскоўцамі ўсёй Атыкі ў лістападзе — снежні, пасля збору вінаграду. Гэтыя святы, як і Элеўсінскія, што праводзіліся ў гонар Дэметры, былі насычаны магічнымі абрадавымі гульнямі. Суадносна з перыядамі высپявання вінаграду, збору яго і выціскання соку для прыгатавання

віна разыгрываліся сцэны памірання і ўваскрэсення Дыяніса. Адбывалася сутыкненне жыцця і смерці, леташняга віна і новага цвіцення. Важным элементам святкавання былі фалічныя працэсіі, калі насілі павялічаныя выявы фала як сімвала ўрадлівасці. Гэта азначала сувязь дыянісійскага свята з сельскім богам ураджайнасці Фаленам і з ураджайнасцю наогул. Сексуальнасць рытуалаў мела сакральны, свяшчэнны характер. (Гэта ўласціва старажытным аграрным святам розных народаў, у тым ліку славян, — масленіцы, Купаллю і інш. Фалічныя сімвалы, якія азначаюць невычарпальнасць нараджэнняў і кругаворот вечнага жыцця і смерці, прысутнічаюць у нашай культуры ў выглядзе надмагільных стэлаў, купалоў праваслаўных храмаў, навагодній елкі, зорак і г. д.)

Магічныя дзеянні, выступленні пераапранутых, рытуальныя песні спрыялі ўрадлівасці. Згодна з мясцовымі паданнямі, віно біла крыніцай з зямлі, а часам з'яўляліся крыніцы малака. Моладзь танцевала, хлопцы скакалі на адной назе, смяшылі старэйшых, бо спатыкаліся і падалі, скачучы на змазаных алеем мяхах з віном. Той, каму шанцевала, атрымліваў у якасці ўзнагароды такі мех. Паводле падання, гэтую гульню прыдумаў Ікарый, які атрымаў падарунак ад самога Дыяніса. Рабіліся таксама арэлі ў памяць аб дачцэ Ікарыя Эрыгоны.

Пры тыране Пісістраце (VI ст. да н. Х.) былі ўведзены гарадскія, альбо вялікія, Дыянісіі, якія набылі дзяржаўны статус. Гэтае свята проводзілася ў сакавіку — красавіку і доўжылася каля тыдня, бо тры дні аддаваліся драматычным прадстаўленням. Разам з Панафінеямі Вялікія Дыянісіі былі самым значным і людным у Атыцы святам і прываблівалі шматлікіх чужаземцаў. Галоўным дзеяннем у іх лічылася шэсце з драўлянай выявай Дыяніса. Абавязковым для тэатральных прадстаўленняў быў ахварнік Дыянісу, які знаходзіўся ў цэнтры сцэны.

Такім чынам, трагедыя і камедыя выраслі з магічных абрадавых гульняў у гонар Дыяніса і Дэметры: на фармаванне трагедыі паўплываў сур'ёзны, пакутны аспект культуры, а камедыі — вясёлы, сатырычны. Удзельнікі гэтых рэлігійных святкаванняў выкарыстоўвалі элементы тэатра: грим, касцюмы, бутафорыю. Напрыклад, тыя, хто выконваў ролю сатыраў, казланогіх дэманаў лесу, якія суправаджалі Дыяніса, прымацоўвалі да галавы рожкі, мазалі віном твар, малявалі на нагах капыты, апраналіся ў вывернутую казліную шкуру.

Слова *трагедыя* ў перакладзе з грэчаскай — "казліная песня", альбо "песня казлоў" (*tragos* — казёл, *ode* — песня). Адно з самых распаўсюджаных меркаванняў гэтага азначэння тычыцца менавіта сатыраў. Яны былі тымі казламі, якія спявалі дыфірамб — песню, праслаўляўшую подзвігі і пакуты Дыяніса; спявалі, выконвалі

рытуальны танец і ўсё больш пранікаліся адчуваннем прысутнасці ў сабе бoga. Раннія харавыя выступленні адлюстроўвалі міфічныя падзеі. Менавіта такой была прадрама. Паступова хор скідаў казліныя шкуры і змест харавых партый становіўся свецкім. З хору вылучаўся ўдзельнік дзеяння, якому хор альбо яго кіраўнік (карыфей) задавалі пытанні, а ён адказваў. Гэты адказчык (па-грэчаску — *гіпакрыт*) у далейшым стаў акцёрам.

Першы акцёр з'явіўся ў трагічнага паэта Феспіда. Ён не толькі спяваў, але і гаварыў і, галоўнае, па ходу дзеяння пакідаў сцэнічную пляцоўку, каб надзяваць розныя маскі. Першая пастаноўка трагедыі Феспіда (назва яе невядома) адбылася вясной 534 г. да н. Х. на свяце Вялікіх Дыянісіяў. Гэты год і лічыцца годам нараджэння сусветнага тэатра.

Шмат чаго мянялася, удасканалівалася ў тэатры класічнай Грэцыі, а хор (выразнік аўтарскай думкі) заставаўся. Харавыя партыі дапамагалі зразумець філасофскі сэнс твора, яго канфлікт. Так, у трагедыі Эсхіла "Прыкуты Праметэй" хор складалі акіяніды — дочки тытана Акіяна, якія спачувалі пакутам Праметэя і гатовы былі падзяліць яго лёс. Хор у трагедыі Сафокла "Цар Эдып" — фіванскія старэйшыны, носьбіты маралі дэмакратычнага поліса.

Тэатральныя маскі, якімі карысталіся акцёры, былі вялізнымі і надзяваліся на ўсю галаву разам з парыкамі. Напачатку маскі дапамагалі выканаўцам адгарадзіцца ад усяго бытавога, прыземленага, адчуць сувязь з Дыянісам, а потым началі выконваць больш прыкладныя функцыі. Паколькі акцёрамі ў антычным тэатры былі толькі мужчыны і апраналіся яны ў трагедыях ў доўгае адзенне (хітоны), абуваліся ў катурны (боты на тоўстых падэшвах), менавіта дзякуючы маскам глядач адразу разумеў, хто перад ім — цар, жабрак, стары ці юная дзяўчына. Мaska магла перадаць і душэўныя стан героя: гора, радасць, спакой, роспач. Акцёр за сцэнай мяняў маскі, што дазваляла яму выконваць ролі розных дзеючых асоб. Маскі і катурнымы былі неабходнымі ў вялізным антычным тэатры, дзе пад адкрытым небам амфітэатрам размяшчалася часам да 50 тысяч гледачоў.

Тэатральнае мастацтва з'явілася ў Эладзе дзякуючы высокім дасягненням яе паэтычнай і музычнай культуры. Само жыццё патрабавала ўзнікнення драматургіі і тэатра, бо перад грамадзянамі грэчаскіх полісаў — рабаўладальніцка-дэмакратыч-ных дзяржаў паўставалі складаныя праблемы грамадскага жыцця, праблемы палітычныя, маральныя, філасофскія. Як і дзе іх можна было вырашыць?! Тады ж не было радыё, прэсы, тэлебачання... І вось драматургія і тэатр узялі на сябе пачэсную місію — эстэтычную, выхаваўчую, асветніцкую.

Свайго найвышэйшага росквіту старажытнагрэчанскае тэатральнае мастацтва дасягнула ў творчасці вялікіх трагікаў Эсхіла, Сафокла, Эўрыпіда і камедыёграфа Арыстафана. Гэта быў самы славуты час у гісторыі Элады — V ст. да н. Х., час вялікай перамогі элінаў над грозным усходнім ворагам — Персіяй, час пад'ёму нацыянальнай свядомасці, росквіту ў эканоміцы, палітыцы, культуры. Самыя значныя і важныя пытанні свайго часу драматургі разглядалі на падставе міфалагічнага матэрыялу і выкарыстоўвалі міфы не ў сімвалічным сэнсе, як у новы час. Эпоха Эсхіла і Сафокла была прасякнута рэлігійнасцю. У праўдзівасць міфаў верылі і аўтары трагедый, і гледачы. Гэта надавала праўдзівасць творам, і гледачы суадносілі ўчынкі герояў са сваім жыццём, "ачышчалі" сваю душу і дух праз страх і спачуванне ім. Пагрэчаску ачышчэнне — *катарсіс*. Галоўнае ў грэчскай трагедыі — не пакуты герояў, а трывумф боскіх (прыродных) законаў, якія спрыялі суладдзю ў свеце. І гэта пакідала ў душах гледачоў пачуццё вялікага шчасця.

Тэатральная прадстаўленні ў Эладзе былі агульна-дзяржаўнай справай і вельмі значнымі святамі для ўсіх. Вялікія національныя мужчыны, жанчыны, дзяцей спяшаліся адной з дыянісійскіх раніц у тэатр. У руках некаторых з іх — падушки, бо не ўсім было зручна правесці цэлы дзень на каменных сядзеннях, падклаўшы плашч. Браўлі з сабой і ежу, праўда, гандляры хадзілі па радах і прапаноўвалі пітво і яду: прадстаўленне доўжылася ад самай раніцы да змяркання. І так некалькі дзён, і толькі некалькі разоў у год. Тады замірала жыццё ў гарадах, дзе былі тэатры: закрываліся суды і нават зняволеных адпускалі ў тэатр. Спачатку прадстаўленні былі бясплатнымі, а потым небагатым грамадзянам пачалі выдаваць пэўную суму на набыццё тэатральнага білета.

Антычныя мастакі стварылі два тыпы вобраза Дыяніса. Адзін з іх — сур'ёзны, сталы мужчына з густымі валасамі і барадой, другі — юнак, а статуя Праксіцеля "Гермес з Дыянісам" (IV ст. да н. Х.) паказвае Дыяніса маленькім хлоп-чыкам. Скульптурныя помнікі з выявай папулярнага антычнага бога належаць Мікланджэла, Б. Торвальдсену; жывапісныя палотны — В. Тыцыяну, М. Караваджа, П. П. Рубенсу. Да тэмы Дыяніса (Вакха) далучаліся кампазітары А. Даргамыжскі, К. Дэбюсі, Ж. Маснэ.

Асэнсаванне вобраза Дыяніса адыграла вялікую ролю ў эстэтыцы Ф. Ніцшэ, які выводзіў феномен грэчскага мастацтва з проціборства апалонаўскага і дыянісійскага пачаткаў. У дыянісійскіх містэрыйах філософ бачыў асноўны пафас элінскага інтынкту — яго "волі да жыцця".

ПАДЗЕМНАЕ ЦАРСТВА АІДА

*Калі паміраў—убачыў раку
І лодку, якая чакала.*

Л. Дранько-Майсюк ("Сусед")

Міфалогія элінаў прасякнута радасным успрыманнем усяго жывога, што акружала іх. Эліны любілі жыццё і не лічылі, што смерць — гэта пераход у лепшы свет. У іх разуменні любая смерць была вялікім няшчасцем. Падземнае ўладанне Аіда, брата Зеўса і Пасейдона, уяўлялася змрочным і маркотным, населеным рознымі пачварамі.

Аід (Гадэс) — у старажытнагрэчаскай міфалогіі ўладар падземнага свету і царства мёртвых. Ён жа Плутон, а гэта значыць "багаты", бо валодаў чалавечымі душамі і схаванымі ў зямлі скарбамі. Аідам называлі таксама апраметную, царства мёртвых (у гэтым значэнні ўжывалі назвы Эрэб, Орк, а часам і Тартар).

Бог падзем'я рэдка з'яўляўся на зямлі, галоўным чынам па справах, і то надзяваў на галаву чарадзейны шлем, які рабіў яго нябачным. У класічнай міфалогіі Гадэс не ўваходзіў у сонм алімпійскіх багоў і быў другасным бажаством; яго не любілі смяротныя, не ставілі яму храмаў (акрамя аднаго ў Элідзе, які адчыняўся адзін раз у год). Уладар ценяў мёртвых не меў нашчадкаў, і жонку Персефону яму прыйшлося выкрасці, бо хто ж з гожых дзяўчат верхняга свету па сваёй волі адмовіцца ад святла і сонца, захоча цешыць сябе ў кампаніі мёртвых!

Аіда называлі яшчэ Зеўсам Катахтонасам. Гэта значыць "падземным Зеўсам". Дарэчы, і ўяўлялі яго, што адлюстра-валася ў маастацтве, падобным да Зеўса — магутным, сталым мужам, які сядзіць на залатым троне, тримаючы ў руцэ двузубец ці жазло. Побач з ім — Персефона. У адрозненне ад суровага мужа яна бывала добрай і міласэрнай у адносінах да смяротных, прасіўных аб чымсьці ўладароў падземнага царства, як той жа Арфей ці Сісіф.

Часам замест слова "памерці" эліны ўжывалі выраз "пайсці ў дом Аіда". Але гэта не было простай справай. Да паміраючага прылятаў на магутных чорных крылах бог смерці Танатас (ці Танат), мячом зrezваў з яго галавы пасму валасоў і аддзяляў душу ад цела. Гэтая душа мела ablічча нябожчыка і накіроўвалася ў суправаджэнні Гермеса да мяжы Аідава ўладання. На зямлі ёсць такія месцы — яны хаваюцца ў глыбокіх пячорах — адкуль ідуць шляхі ў краіну мёртвых.

Далёка-далёка на заходзе, дзе канчалася зямля, знаходзіўся ўваход у журботнае царства Аіда. Сюды, на край свету, не залятала ніводная птушка і не пранікаў ніводны сонечны прамень. У змрочным падземеллі распасціраліся бясконцыя балоты і дрыгва. Праз іх працякала

свяшчэнная рака Стыкс, якой кляліся самі багі. Дзевяць разоў акружала Стыкс усё падземнае царства і злівалася з Кацытам — ракой плачу, а тая ў свою чаргу ўлівалася ў Лету — раку забыцця. Ледзьве бруіла вада Леты, без колеру і паху, і хто піў яе, той назаўсёды забываў аб tym, як жыў на зямлі, што бачыў і перажыў да смерці.

У маркотным уладанні Аіда не раслі яркія лугавыя кветкі, а толькі асфадэлы — дзікія یюльпаны. Сінявата-бледныя, яны нагадвалі колер твару нябожчыка. А з дрэваў тут можна было сустрэць толькі ніцу ю вярбу і рэдка серабрыстую таполю. Ледзяныя калючы вецер гнаў па гэтых бязрадасных лугах бесцялесныя цені мёртвых, якіх перавёз праз рэкі Аіда сумны Харон. Рабіў гэта стары падземны перавозчык без ахвоты і не спяшаўчыся. Яго трэба было ўгаворваць, а яшчэ лепш прапанаваць медную манету — abol, якую прадбачлівая сваякі памерлага ўстаўлялі ўмну ў вусны, каб нябожчык змог заплаціць Харону за пераправу. Калі чалавек заставаўся непахаваным, Харон не пускаў яго цену у свой човен, і ён быў асуджаны вечна бадзяцца па зямлі, галадаць і пакутаваць ад смагі, бо не было ў такога памерлага магілы, ля якой кроўныя рабілі б узліванні і пакідалі ежу. (У магілу праз трубку злівалі кроў зарэзаных жывёл, каб накарміць памерлага).

Перабраўшыся на другі бераг, душы нябожчыкаў яшчэ больш нямелі ад жаху, калі бачылі перад сабой „раз'юшанага трохгаловага сабаку Кербера (Цэрбера). Замест поўсці ў яго на шыі выгіналіся чорныя змеі, а на месцы хваста быў жывы дракон, з разяўленых пашчаў якога выляталі языкі полымя. Жудасны брэх гэтай пачвары, якая вартавала падземнае „царства, спыняўся толькі тады, калі ўмну кідалі мядовыя аладкі. Кербер усіх упускаў у змрочны свет, але пульна сачыў за tym, каб ніхто з іх не вярнуўся ў свет жывых.

Сумна прагульніваліся цені па халоднай і мёртвай раўніне, чакалі сваёй чаргі да падземных суддзяў, якія вызначалі ім месца знаходжання. Раней, у час панавання Крона і на пачатку ўладарання Зеўса, суд адбываўся ў той дзень, калі чалавек мусіў памерці. Суддзямі тады былі таксама жывыя людзі. І здаралася, што яны выносілі няправільны прысуд. З гэтае прычины Аід звярнуўся да Зеўса і пачуў ад бога людзей і багоў наступнае:

— Я спыню гэтае назаўсёды. Прысуды робяцца дрэнна, бо яшчэ жывыя людзі з'яўляюцца на суд апранутымі. Многія з іх маюць ніzkую душу, але яна апранутая ў прыгожае цела, у высакароднае паходжанне, у багацце, і калі адбываецца суд, з'яўляецца нямана сведак, якія сведчаць, што гэты чалавек жыў па праўдзе і справядлівасці. Гэта ўводзіць у зман суддзяў, дый, апрача ўсяго, самі суддзі апранутыя: іх душы заслоненыя вачыма, вушамі і наогул усім целам. Гэта перашкаджае ім — і ўласная іх

вопратка, і вонратка тых, хто чакае прысуду. Перш за ўсё трэба пакончыць з тым, што людзі наперад ведаюць пра дзень сваёй смерці. Праметэй ужо атрымаў наказ адняць у людзей дар прадбачання. А затым неабходна, каб людзі з'яўляліся на суд памерлымі і бесцялеснымі, і суддзі павінны быць без цела, а значыць, мёртвыя. І тады суддзя здолее толькі адною душою ўглядцаца ў душу толькі што памерлага, які ўсё пакінуў у верхнім свеце — і сваякоў, і ўсю зіхацістую вонратку. Суддзямі, — працягваў Зеўс, — я зраблю сваіх смяротных сыноў: Радамант будзе судзіць тых, што прыйдуць з Азіі, Эак — тых, што з Еўро-пы, а Мінаса я надзяляю ганаравым правам кантролю. Ён будзе выносіць прысуд у тым выпадку, калі двое іншых суддзяў не змогуць вырашыць справы. Цені пасля прысуду будуць накіроўвацца па аднаму з трох шляхоў. Тыя, жыццё якіх нельга назваць ні праведным, ні няправедным, адправяцца па дарозе, што вядзе назад, на Асфадэлавыя лугі. Душы тых, хто ўсё жыццё жыў справядліва і ў святасці, пярайдуць на востраў добрапрыстойных Элісіум. Тыя ж людзі, што жылі несправядліва і бязбожна, будуць асуджаны на вечныя пакуты ў дому помсты і пакарання — у Тартары.

Тартар знаходзіцца глыбока пад палацам Аіда і Персефоны і быў ніжній часткай апраметнай. У сучаснай мове існуе выраз "праваліца ў тартарары", што значыць знікнуць, загінуць. Тартар быў яшчэ і самым страшным месцам падземнага свету. Яго ахоўвалі Эрыніі — жудасныя стварэнні з сабачымі галовамі і змеямі замест валасоў. Яны лічыліся багінямі помсты і каралі за забойствы, клятвазлачынствы, за знявагу малодшымі старэйшымі, дзецьмі бацькоў. Ідэя замагільнай расплаты з'явілася ў класічнай міфалогіі. З цягам часу ўяўленні аб царстве Аіда, яго вобразах і тапографіі пашырыліся, абы чым можна меркаваць па творах Гамера, Піндара, Платона. Цудоўнае высокамастацкае і падрабязнае апісанне яго знаходзіцца ў паэме "Энеіда" Вергелія. Невыпадкова вялікі паэт і філосаф італьянскага Адраджэння Данте Аліг'еры выбраў аўтара "Энеіды" сваім суправаджальнікам па падземнаму свету. Вергелій жа абапіраўся на грэчаскую традыцыю.

Страшэнныя пакуты цярпелі ў Тартары святататнікі, забойцы, злодзеі, нягледзячы на сваю бесцялеснасць.

Cісіф (Сізіф)

*Вы чуецце, як з громам
Зноў коціцца з гары
Цяжкі яго валун?!*

М. Танк ("Сізіф")

Спадабалася Зеўсу адна з дваццаці дачок рачнога бога Асопа, прыгажуня Эгіна, і алімпійскі ўладар выкраў дзяўчыну. Ніхто не ведаў, куды знікла Эгіна. Толькі карынфскі цар Сісіф падгледзеў, як Зеўс, прыняўшы аблічча арла, панёс дачку Асопа на бязлюдны востраў і там схаваў яе. Але хітры цар пакуль прадбачліва маўчай.

Тым часам рачны бог адправіўся на пошуку Эгіны і прыйшоў у Карынф да Сісіфа. Сісіф паабяцаў назваць імя выкрадальніка, калі Асоп падаруе яго гораду крыніцу і ў карынфскага народа з'явіцца багата вады. Згадзіўся рачны бог, а Сісіф стрымаў сваё слова.

Разгневаўся Зеўс: Сісіф не хоча захоўваць боскія таямніцы ў верхнім свеце, дык няхай адпраўляеца ў ніжні! — і паслаў па Сісіфа бога смерці Таната. Такое прывяло б у роспач любога смяротнага, але толькі не Сісіфа. Ён прадугледзеў дзеянне вяrhoўнага бога і падрыхтаваўся да сустрэчы з Танатам: прыладзіў для яго пастку, і бог смерці трапіў у яе.

На зямлі пачалося неверагоднае! Паколькі Танат знаходзіўся ў Сісіфавым палоне, людзі перасталі паміраць. Не праводзіліся пышныя пахавальныя рытуалы, не прыносіліся багатыя ахвяры падземным багам. Парушыўся парадак, усталіваны Зеўсам. Тады па яго загаду бог вайны магутны Арэс вызваліў Таната, і той пацягнуў душу Сісіфа ў апраметную. Але і ў гэтай, здавалася б, безнадзейнай сітуацыі, не разгубіўся кемлівы Сісіф. Ён паспеў папярэдзіць сваю жонку, каб тая не хавала яго цела і не прыносіла ніякіх ахвяраванняў, а сам, апынуўшыся ў Аідзе, паспяшаўся да Персефоны:

— Вялікая багіня, — умольваў Сісіф, — дазволь мне вяр-нуцца ў верхні свет, дазволь паклапаціца аб сваім пахаванні і адпомсціца маёй жонцы за выказаную мне пагарду. Не пройдзе і трох дзён, як я зноў паўстану перад тваімі вачымі.

Даверылася Персефона Сісіфу, і вераломнаму цару ў чарговы раз удалося ашукаць багоў. Але бясконца так працягвацца не магло. Зноў пасланы па Сісіфа Танат назаўсёды забраў яго душу ў змрочны Аід. Суддзі ў царстве мёртвых нагадалі Сісіфу злачынствы, шматлікія грахі і пакаралі цяжкай і марнай працай: з тae пары ён асуджаны вечна цягаць на вяршыню падземнай гары вялізны камень. Як толькі Сісіф, увесе запылены і спацелы, напружваючы апошнія сілы і падпраючы камльгу ўсім сваім целам, набліжаўся да вяршыні гары, яна вырывалася з аслабленых рук і з грукатам неслася ўніз. Ізноў Сісіф спускаўся з гары... Ізноў пачыналася ўсё спачатку...

Міфалагічны светапогляд автнавачваў Сісіфа, нягледзячы на тое, што ён дзейнічаў на карысць людзям. Але ён дзейнічаў пляхам падману і хітрасці! Дзейнічаў супраць волі багоў! Пакаранне героя сімвалізавала

дарэмнасць любых спробаў смяротных узяць верх над багамі. Напэўна, Меропа, жонка Сісіфа, якая трапіла разам з астатнімі сваімі сёстрамі Плеядамі на неба, саромелася не толькі таму, што яе муж быў смяротным: яна адзіная з Плеядаў, муж якой апынуўся ў Тартары. Вось і пакінула Меропа сваіх зоркавых сястраў, і засталося іх на начным небе толькі шэсць.

Шкада, што мы не ведаем канцэпцыі Сісіфа ў трагедыях Эсхіла і Эўрыпіда, бо не можам прачытаць іх: творы не захаваліся. Наогул, міф гэтых быў папулярны ў античнасці, і яго згадваў яшчэ Гамер у "Адысеі".

Міф пра Сісіфа, у якім тоіцца вялікі філасофскі сэнс, аказаўся прыдатным для літаратуры XX ст. Так, французскі пісьменнік і філософ А. Камю на прыкладзе Сісіфа, які стаічна ўскатвае ўгору камень, вырашаў экзістэнцыйлісцкую праблему ўнутранай свабоды асобы (эсэ "Міф пра Сісіфа", 1942). А ў творы нашага суайчынніка С. Дубаўца (эсэ "Сісіф", 1984) паўстае праблема ўнутранага нявольніцтва і атупелай пакорлівасці. Сісіф беларускага аўтара — гэта, бадай, увасабленне цэлага грамадства з абсурднай цягай да ўсяго звыклага і звычайнага, да ўсяго традыцыйнага, з абсурднай бояззю любога абнаўлення.

Іншое асэнсаванне міфалагічнага вобраза прапануюць М. Танк (верш "Сісіф") і С. Арлоў (верш-версэт "Сісіф"). Для гэтых паэтаў Сісіф цікавы перш за ўсё сваім супрацьстаяннем усталяванаму небам парадку, сваёй герайчнай спробай пераадо-лець смерць, адняць у багоў права кіраваць жыццём людзей. Вось і пытаецца герой Арлова ў тых, хто "шкадуе" яго:

ці адкрывалі вы простым смертным та-
ямніцы падступных багоў?
ці, можа, і вам удалося закуць у ланцу-
гі бога смерці Таната?

"Сісіфава праца" — цяжкая, марная, пазбаўленая сэнсу. Не больш выніку ад сваёй працы ў апраметнай мелі і Данайды.

Данаіды

Праўнукамі бяглячкі Іо, якая знайшла прытулак у Егіпце, былі магутныя героі-блізняты Эгіпт і Данай. Нарадзіўшыся на Усходзе, яны жылі не па традыцыях сваіх продкаў элінаў. Эгіпт ад розных жанчын — лівіяк, фінікіяк, арабак меў пяцьдзесят сыноў, а Данай стаў бацькам пяцідзесяці прыгажунь-дачок.

Не было згоды паміж братамі з-за спадчыны, і Эгіпт прапанаваў брату ажаніць сваіх сыноў з Данайдамі. Але Данай і яго дочки-пригажуні адмовіліся. Лепш уцёкі, разважалі яны, вяртанне на зямлю продкаў, чым шлюб з кроўнымі, дый без кахрання. З дапамогай багіні Афіны яны

пабудавалі пяцідзесяціясловы карабель, слугі селі за вёслы, і вялікая сям'я паплыла ў Грэцыю. Прыпынак Данай і Данайды зрабілі на востраве Родас, дзе заснавалі свяцілішча сваёй апякунцы Афіне і прынеслі ёй багатыя ахвяры.

У Аргалідзе, куды пасля доўгага марскога падарожжа прыбыла вялікая сям'я, жылі пелазгі, у якіх царом быў Геланор. Данай як напачдак правіцеляў гэтай краіны пачаў прэтэндаваць на трон, і тады народ сабраўся на сход, каб вырашыць гэтае пытанне. Яно было не з лёгкіх і таму канчатковае рашэнне перанеслі на наступны дзень. А ўначы з лесу прыйшоў воўк, смела напаў на статак царскіх кароў і зарэзаў быка, важака гэтага статку. Людзі асэнсавалі гэтае здарэнне як знак багоў: маўляў, да іх прыходзіў у ablіччы ваўка Апалон, і таму ўлада павінна належыць прышэльцу. Стаяўши царом Аргаліды, Данай пабудаваў храм у гонар Апалона-ваўка і стаў такім магутным уладаром, што пелазгі началі называць сябе данайцамі.

У свой час Аргаліду пакрыўдзіў марскі бог Пасейдон. Ён хацеў апекаваць гэтую зямлю, але рачны бог Інах аддаў перавагу багіні Геры. Помсцячы, Пасейдон высушыў у гэтай краіне ўсе рэчкі і ручай. І цяпер, каб пазбавіць аргівянаў пакут ад недахопу прэснай вады, Данай разаслаў сваіх дачок на яе пошуки.

Адна з Danaід Amімона падчас свайго вандравання ў лесе аленя. Яна кінула дроцік, а ён трапіў у спячага сатыра. Пажадлівы сатыр пагнаўся за дзяўчынай. Amімона пачала клікаць на дапамогу. Яе пачуў Pasейдон, штурнуў у сатыра трывубец, але той адскочыў убок, і трывубец уваткнуўся ў скалу. Знік крыўдзіцель Amімона, і яна, разгубленая, з удзячнасцю кінулася да таго, хто яе вызваліў. Pasейдон абняў дзяўчыну, убачыў, якая яна прыгожая... I Amімона стала каханай аднаго з самых магутных багоў. Калі яна звярнулася да Pasейдона з просьбай аб вадзе, ён паказаў на ўсаджаны ў скалу трывубец:

— Падыдзі, Amімона, да гэтай скалы і паспрабуй яго выцягнуць.

Са здзіўленнем і недаверам да таго, што выконвае, Danaіда ўзялася за трывубец і ледзьве яго пацягнула, як у той жа момант з трох адтулін забруіла крыштальна чыстая вада... З тae пары гэтую крыніцу называюць Amімонай, і яна не высыхае нават у спякотнае лета.

Тым часам сыны Эгіпта Эгіптыяды даведаліся аб знаходжанні стрыечных сясцёр. Яны з'явіліся ў Argос і началі ўпрошваць, а потым патрабаваць Danaід сабе ў жонкі. Danaі і дзяўчыны зноў адмовілі ім. Тады Эгіптыяды абкружылі Argos. Danaі і Danaіды апынуліся ў той частцы горада, дзе не было вады, хоць да гэтага часу яны ўжо ведалі, як капаць студні і навучылі гэтаму майстэрству аргівянаў. Прыйшлося ўступіць Эгіптыядам, і тыя знялі аблогу.

Пачалі рыхтавацца да вяселля. Пары вызначаліся выпадкова, галоўным чынам па жэрабю. Вяселле атрымалася пышнае і шумнае, але бацька нявест ні на хвіліну не забываў аб дадзеным яму напярэдадні прароцтве: зяці-пляменнікі прынясуць у яго дом няшчасце.

Патухлі шлюбныя факелы. Цішыня агарнула ўсе пакоі палаца. І раптам пачуўся цяжкі стогн, які нагадваў перадсмяротны, потым яшчэ адзін, і яшчэ... Данайды паслушаліся бацьку, які кожнай з іх даў па кінжалу і загадаў забіць заснушных мужоў. Загінулі ўсе сыны Эгіпта, акрамя аднаго — Лінкея. Юная дачка Даная Гіpermnestra злітавалася над ім і дапамагла ўцячы. Калі бацька даведаўся аб гэтым, ён страшна раззлаваўся і хацеў асудзіць дачку на смерць. Але аргоскія суддзі апраўдалі Гіpermnestру. Казалі, быццам сама Афрадыта спускалася з Алімпа, каб выратаваць дзяўчыну. Добрая Гіpermnestra засталася жонкай Лінкея, і ў іх родзе з'явілася шмат вялікіх герояў, у тым ліку самы дужы і адважны — Геракл.

Багі не пашкадавалі Данайд- мужазабойцаў і прыдумалі для іх жорсткае і незвычайнае пакаранне. Пасля смерці яны пакутуюць у Тартары, дзе навечна асуджаны займацца зусім марнай працай: насіць у рэшатах ваду, каб напоініць ёю бочку, а бочка тая бяздонная. Данайды чэрпаюць ваду ў падземнай рацэ. Яна выцякае з рэшатаў, а тая, што застаецца ў іх, упітваецца зямлёю. Данайды зноў, ужо ў які раз, вяртаюцца да рэчкі, зноў чэрпаюць ваду, зноў бягуць да бочкі, але ўсё дарэмна, і яны вымушаны пачынаць усё нова. І так бясконца.

На думку вучоных-міфолагаў (В. Рошара, К. Хюбнера і інш.), міф пра Данайд і Эгіптыядай (егіпцянаў) персаніфікуюцца ў ландшафты Аргоса. Данайды ўвасабляюць багатую вадой і крыніцамі частку Аргоса, егіпцяне — засушлівую частку, дзе сустракаюцца плыні, якія хутка высыхаюць, і дзе шмат забалочаных ручаёў. Заручаны пяцідзесяці сыноў Эгіпта і пяцідзесяці дачок Даная—гэта злучэнне змярцвельных ручаёў з жыватворнымі крыніцамі. Але шлюб не адбыўся...

Алімпійцы добра ведалі, што ніякія фізічныя пакуты не могуць параніцца з сапраўды нясцерпнай для людзей карай, якой з'яўляюцца марная праца, бясплённыя намаганні.

Міфы распавядаюць яшчэ пра аднаго героя, што быў скінуты багамі ў Аід. Гэта цар лапіфаў Іксіён, які злоўжывав даверам самога Зеўса.

ІІІІІІІІксіён

Закахаўся Іксіён у красуню Дыю, папрасіў у яе бацькі Дэёна рукі дзяўчыны і абяцаў яму багатыя падарункі. Але быў Іксіён сквалным і выраштыў пасля вяселля загубіць свайго будучага цесця. Ён загадаў

слугам выкапаць перад палацам вялікую яму і распаліць у ёй вогнішча. "Калі застануцца палаючыя вуглі, — наказваў ён, — прыкрыйце яму зверху тонкімі дошкамі і зямлёй".

Нічога не падазраваў Дэён, калі на наступны дзень пасля вяселля накіраваўся да зяця за абяцаным золатам. Іксіён выйшаў насустреч, ветліва загаварыў, а потым спіхнуў цесця ў яму, дзе той згарэў зажыва.

Усе багі палічылі ўчынак Іксіёна агідным і адмовілі яму ў рытуальным ачышчэнні. Толькі грамавержац Зеўс пашкадаваў грэшніка: дазволіў яму ачысціцца і нават запрасіў на Алімп. Іксіён частаваўся там з боскага стала, піў нектар і паглядаў на Геру, твар якой зіхацеў незямной прыгажосцю. Няўдзячны, ён асмеліўся закахацца ў бессмяротную жонку сусветнага ўладара, і ў сваіх нечасцівых думках ужо прызнаваўся ёй у каханні.

Распазнаў намер свайго госця Зеўс і, каб праверыць яго, надаў ablічча Геры воблаку, а сам знік. Падвыпішы Іксіён пачаў абдымаць прывід, сатканы з воблака.

Не дараваў Зеўс Іксіёну яшчэ аднаго злачынства. І загадаў распасцерці вераломнага на вогненным коле, каб ён вечна круціўся на ім у Аідзе.

Існуе і іншая версія міфа. Вялізнае вогненнае кола, якое круцілася разам з Іксіёнам так, што яго рукі і ногі ўтваралі спіцы, было кінута Зеўсам у Эфір і мусіла вечна вярцецца ў нябеснай прасторы, а значыць, мусіў вечна пакутаваць Іксіён. Такое пакаранне цара лапіфаў робіць яго падобным да сонечнага бога. Шмат у якіх народаў кола з'яўляецца сімвалам сонца. Такім чынам, можа, невыпадкова Іксіён быў запрошаны на Алімп і абдымаў менавіта воблака.

У міфах распавядаецца таксама, што аплодненае Іксіёнам воблака нарадзіла дэмантічных істот кентаўраў. Напаўлюдзі-напаўконі, яны вызначаліся дзікім норавам і цягай да віна.

Яшчэ большую вынаходлівасць, чым у папярэдніх выпадках, прайвілі бессмяротныя, калі выбіралі кару фрыгійскаму цару Танталу. "Танталавыя муکі" — муکі нясцерп-ныя таму, што жаданая мэта вельмі блізкая, але дасягнуть яе ніяк немагчыма. Гэтаму паняццю даў жыццё адзін з самых папулярных у Эладзе міфаў.

Тантал

*Але, як прывід адступіць, бывала,
Роспачу сэрца тады разварушу,
Моцна пакутую, кісталтам Тантала,
І ненавідзець свет мушу.*

Багата і шчасліва жыў фрыгійскі цар Тантал. Належалі яму, сыну Зеўса, залатыя руднікі, урадлівыя палі і вінаграднікі, а на лугах пасвіліся шматлікія статкі жывёл. Багі шанавалі Тантала і нават запрашалі яго на Алімп. Тантал спачатку трymаўся з багамі сціпла, але з цягам часу асмялеў і ўжо на роўных, як ніхто іншы са смяротных, браў удзел у пірах алімпійцаў. Адна разу ён украй з іх стала нектар і амброзію, пасля чаго заўсёды, калі вяртаўся з Алімпа ў свой палац, частаваў боскай стравай прыдворных. Да таго ж, гуляючы з імі, сваімі смяротнымі сябрамі, бязбожнік выдаваў ім важныя рашэнні, якія прымаліся багамі на Алімпе, і сакрэты, што давяраў яму сам Зеўс. Вярхоўны бог ведаў пра ўсё гэта, але дараваў свайму любімцу. З цягам часу Тантал становіўся ўсё больш нахабным і фанабэрыйстым. Калі аднойчы Зеўс захацеў выканаць любое жаданне сына і прапанаваў яму гэта, то пачуў у адказ:

— Я не маю патрэбы ні ў чым, бо німа на свеце смяротнага, які быў бы багацейшы за мяне і каму б шанцавала ў жыцці болей, чым мне. Мой лёс не горшы за боскі!

Нічога не сказаў Зеўс, толькі насупшоў бровы. Тантал працягваў свае бязбожныя справы. Яго чарговымі злачынствамі з'явіліся крадзеж і лжэсведчанне.

Калісьці маленькага Зеўса, які выхоўваўся на Крыце, вартаваў залаты сабака. Потым, калі Зеўс вырас і атрымаў перамогу над Кронам, ён прызначыў гэтага сабаку аховаць свой храм. Усе, хто бачыў цудоўную жывёлу, былі ў захапленні ад яе прыгажосці і моці. А цар Эфеса Пандарэй даўно марыў завалодаць гэтай незвычайнай істотай. У рэшце рэшт яму ўдалося вывезці сабаку з Крыта. Але дзе яго схаваць?.. Ну, вядома, у Тантала, на гары Сіпіл! — узрадаваўся сваёй прыдумцы Пандарэй.

Праз які час Пандарэй захацеў вярнуць сабе залатога сабаку. Прыйшоў у палац Тантала, а той зрабіў выгляд, быццам эфескі цар усё выдумляе, ні аб якім сабаку ён, Тантал, не ведае і можа паклясціся самім Зеўсам. Пачуў гэта алімпійскі ўладар і адправіў Гермеса разведаць усё як было.

— Тантал, — звярнуўся вястун да цара. — Я ведаю, што залатога сабаку выкраў Пандарэй і аддаў табе на захаванне. Не наклікай на сябе божы гнеў! Вярні сабаку Зеўсу.

— Багі памыляюцца! — закрычаў Тантал. — Я не бачыў залатога сабаку, — і ён пачаў зноў клясціся Зеўсам.

Страшэнна раззлаваўся вярхоўны бог, але і на гэты раз не пакараў сына. Неўзабаве Тантал прыдумаў жудасны спосаб, як праверыць усёведанне багоў. Ён запрасіў галоўных алімпійцаў у свой палац і частаваў іх мноствам страў. Пад канец бяседы слугі вынеслі ў залатым

блюдзе смажаніну, якую асабліва расхвальваў гаспадар. Гэтая страва была згатавана з мяса забітага Танталам сына Пелопса. Ніхто з багоў не дакрануўся да яе, бо адразу зразумелі злы намер Тантала. І толькі багіня Дэметра, якая вельмі смуткавала па выкрадзенай у яе дачцэ Персефоне і не паглыблялася ў тое, што рабілася вакол, з'ела плячо юнага Пелопса.

Багі вярнулі жыццё сыну Тантала, Гефест змайстраваў яму плячо са слановай косці, але цар не мог заставацца непакараным. За свой пачварны ўчынак ён атрымаў жорсткую расплату. Зеўс скінуў Тантала ў змрочнае царства Аіда. І там, у Тартары, ён вечна стаіць у празрыстай вадзе, знемагаючы ад смагі і голада. Вада даходзіць Танталу да плячэй, часам да падбародка, але як толькі ён нагінаецца, каб намачыць перасохлыя вусны, вада знікае і замест яе з'яўляецца чорны бруд. Над галавой грэшніка схіляюцца галіны, якія гнуцца ад сакавітых пладоў — яблыкаў, фінікаў, гранатаў, шчаку казыча гронка вінаграду... Але як толькі ён працягвае руку, каб сарваць плод, галіны ўзімаюцца высокависока, і плод становіцца недасягальным. Апроч гэтага, над злачынным Танталам звісае скала, якая ўвесь час пагражае яму раструшчыць галаву. Так пакутуе фрыгійскі цар за сваё вераломства і непамерную ганарлівасць.

У прыгожым пісьменстве вельмі распаўсюджаны вобразы антычнага Падзем'я і рэмінісценцыі сюжэтных матываў, звязаных з царствам Аіда. Яны сталі пастаянным кампанентам паэтыкі і стылістыкі беларускіх аўтараў. Часцей за ўсё ўжываюцца вобразы Леты, Стыкс, Харона. Вобраз падземнай ракі Леты, ракі забвення, апошнім часам выкарыстоўваецца ў аспекте актуальнай для беларусаў праблемы захавання сваёй культуры, сваёй мовы, а значыць, — саміх сябе.

Я не думаў пра смерць,
я вучыў дыялект лебядзіны гарынскай вады.
Мову Прыпяці браў на язык—
не баяў я там нейкую Лету.

Л. Дранько-Майсюк

Вельмі трывожна, хоць і аптымістична, выказваеца другі беларускі паэт:

Не можа мой народ
Аднойчы ў Лету кануць.

В. Прусеевіч

Свяшчэнная рака Стыкс асэнсоўваеца паэтамі як мяжа паміж жыццём і смерцю, перайшоўшы якую, назад не вяртаюцца.

Ніхто з таго берага

Не адклікаецца,
Нават тыя,
Якія яе перайшлі,
Каб даведацца,
Што за прычына.

M. Танк

Цікавая форма запазычання вобразаў у вершы, дзе сумяшчаюцца розныя міфалогіі — антычная і беларуская.

...але начамі прыходзіць Харон
і перавозіць на другі бераг цені
а пад раніцу зноў прывязвае човен
у цень якога ў спякоту
хаваюцца русалкі
і спяваюць сумныя песні
і злуеца Вадзянік...

B. Шніп

ХХ ст. уласціва спалучэнне культурна-гістарычных, нацыянальна-гістарычных традыцый у адным творы.

У грэчаскім міфе закладзены такі глыбокі сэнс, такая шматзначнасць, якія не дазваляюць вычарпаць яго на працягу тысячагоддзяў. Асаблівая цікавасць да міфалагічнай спадчыны элінаў назіраецца ў крызісныя моманты грамадскай свядомасці, калі адбываюцца цяжкія пошуки новых маральных каштоўнасцей. Увасобіўшая памяць і вопыт чалавечства, яна захоўвае сусветную стабільнасць і дапамагае спазнаваць сапраўдную існасць чалавечай прыроды.